

॥ तैत्तिरीय संहिता ॥

॥ काण्डम् ५ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे प्रथमः प्रश्नः ॥

सावित्राणि जुहोति प्रसूत्यै चतुर्गृहीतेन जुहोति चतुष्पादः
 पशवः पशूनेवाव रुद्धे चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति
 छन्दांसि देवेभ्योऽपाक्रामन्न वोऽभागानि हव्यं वक्ष्याम
 इति तेभ्य एतच्चतुर्गृहीतमधारयन् पुरोनुवाक्यायै याज्यायै
 देवतायै वषट्काराय यच्चतुर्गृहीतं जुहोति छन्दांस्येव
 तत्प्रीणाति तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति यं
 कामयेत ॥ १ ॥

पापीयान्थस्यादित्येकैकं तस्य जुहुयादाहुतीभिरेवैनमप
 गृह्णाति पापीयान्भवति यं कामयेत वसीयान्थस्यादिति
 सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य जुहुयादाहुत्यैवैनमभि क्रमयति
 वसीयान्भवत्यथो यज्ञस्यैवेषाभिक्रान्तिरेति वा एष
 यज्ञमुखादृद्ध्या योऽग्नेर्देवताया एत्यष्टावेतानि सावित्राणि

भवन्त्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रः॥२॥

अग्निस्तेनैव यज्ञमुखादृष्ट्या अग्नेर्देवतायै नैत्यष्टौ
सावित्राणि भवन्त्याहुतिर्नवमी त्रिवृतमेव यज्ञमुखे वि
यातयति यदि कामयेत छन्दांसि यज्ञयशसेनार्पयेयमित्यृचमन्
कुर्याच्छन्दांस्येव यज्ञयशसेनार्पयति यदि कामयेत
यजमानं यज्ञयशसेनार्पयेयमिति यजुरन्तमं कुर्याद्यजमानमेव
यज्ञयशसेनार्पयत्यृचा स्तोमं समर्धयेति॥३॥

आहु समृद्धौ चतुर्भिरभिमा दत्ते चत्वारि छन्दांसि
छन्दोभिरेव देवस्य त्वा सवितुः प्रसूव इत्याहु प्रसूत्या
अग्निर्देवेभ्यो निलायत स वेणुम्प्राविशत्स एतामृतिमनु
समचरद्यद्वेणोः सुषिरं सुषिराभिर्भवति सयोनित्वाय स
यत्रयत्रावसत्तत्कृष्णमभवत्कल्माषी भवति रूपसमृद्ध्या
उभयतः क्षूण्भवतीतश्चामुतश्चार्कस्यावरुद्धौ व्याममात्री
भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं वीर्यसम्मिताऽपरिमिता
भवत्यपरिमितस्यावरुद्धौ यो वनस्पतीनाम्फलग्रहिः स
एषां वीर्यावान्फलग्रहिर्वेणुर्वेणवी भवति वीर्यस्यावरुद्धौ॥४॥

कामयेत गायत्रौऽर्धयेति च सप्तविंशतिश्च॥ [१]

व्यूद्धं वा एतद्यज्ञस्य यदयजुष्केण क्रियत इमामंगृभ्णन्नशनाम्
 दत्ते यजुष्कृत्यै यज्ञस्य समृद्धौ प्रतूर्तं वाजिन्ना द्रवेत्यश्वमभि
 दधाति रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे युञ्जाथा ९
 रासभं युवमिति गर्दभमसत्येव गर्दभं प्रतिष्ठापयति
 तस्मादश्वार्द्धभोऽसत्तरो योगेयोगे तवस्तरमित्याह ॥ ५ ॥

योगेयोग एवैनं युङ्क्ते वाजैवाजे हवामह इत्याहान्नं वै
 वाजोऽन्नमेवाव रुद्धे सखाय इन्द्रमृतय इत्याहेन्द्रियमेवाव
 रुद्धेऽग्निर्देवेभ्यो निलायत तं प्रजापतिरन्वविन्दत्प्राजापत्यो-
 ऽश्वोऽश्वेन सम्भरत्यनुवित्त्यै पापवस्यसं वा एतत्क्रियते
 यच्छ्रेयसा च पापीयसा च समानं कर्म कुर्वन्ति
 पापीयान् ॥ ६ ॥

ह्यश्वार्द्धभोऽश्वम्पूर्वं नयन्ति पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै
 तस्माच्छ्रेयाः सम्पापीयान्पश्चादन्वेति बहुर्वै भवतो
 भ्रातृव्यो भवतीव खलु वा एष योऽग्निश्चिनुते वज्र्यश्वः
 प्रतूर्वन्नेह्यवक्रामन्नशस्तीरित्याह वज्रेणैव पाप्मानम्भ्रातृव्यमव
 क्रामति रुद्रस्य गाणपत्यादित्याह रौद्रा वै पशवो
 रुद्रादेव ॥ ७ ॥

प॒शून्नि॒र्याच्या॒त्मने॒ कर्म॑ कुरुते पू॒ष्णा स॒युजा॑ स॒हेत्या॑ह
 पू॒षा वा अ॒र्ध्वना॑ः स॒न्नेता॑ सम॒ष्ट्यै पु॒रीषा॑यतनो वा ए॒ष
 यद॒ग्निरङ्गि॑रसो वा ए॒तम॒ग्रे दे॒वता॑नाः॒ सम॑भरन्पृथि॒व्याः
 स॒धस्था॑द॒ग्निम्पु॑री॒ष्यम॒ङ्गिर॒स्वद॒च्छेही॑त्याह सा॒य॑तनमे॒वैनं॑
 दे॒वता॑भिः सम्भ॑रत्य॒ग्निम्पु॑री॒ष्यम॒ङ्गिर॒स्वद॒च्छेम॑ इत्याह
 येन॑॥८॥

संगच्छ॑ते वाज॑मे॒वास्य॑ वृ॒ङ्क्ते प्र॒जाप॑तये प्रति॒प्रोच्या॒ग्निः
 स॒म्भृत्य॑ इत्या॑हुरि॒यं वै प्र॒जाप॑तिस्तस्या॑ ए॒तच्छ्रो॑त्रं
 यद्व॒ल्मीको॑ऽग्निम्पु॑री॒ष्यम॒ङ्गिर॒स्वद्व॒रिष्या॑म॒ इति॑ वल्मीकव॒पामु॑प
 तिष्ठ॑ते सा॒क्षादे॒व प्र॒जाप॑तये प्रति॒प्रोच्या॒ग्निः सम्भ॑रत्य॒ग्निम्पु॑री॒ष्य
 इत्या॑ह येन॑ संगच्छ॑ते वाज॑मे॒वास्य॑ वृ॒ङ्क्तेऽन्व॒ग्निरु॑षसा॒मग्र॑म्॥९॥

अ॒ख्यदि॒त्याहा॑नु॒ख्यात्या॑ आ॒गत्य॑ वा॒ज्यध्व॑न आ॒क्रम्य॑
 वाजि॑नृथि॒वीमि॒त्याहे॒च्छत्ये॒वैन॒म्पूर्व॑या वि॒न्दत्यु॑त्तर॒या
 द्वाभ्या॑मा॒क्रम॑यति॒ प्रति॑ष्ठित्या॒ अनु॑रूपाभ्या॒न्तस्मा॑दनु॒रूपाः
 प॒शवः॑ प्र जा॑यन्ते द्यौस्ते॑ पृ॒ष्ठं पृ॑थि॒वी स॒धस्थ॑मि॒त्याहै॒भ्यो वा
 ए॒तं लो॒केभ्यः॑ प्र॒जाप॑तिः स॒मैर॑यद्रूपमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानं
 व्याच॑ष्टे व॒ज्री वा ए॒ष यद॑श्वो द॒द्विर॒न्यतो॑द॒द्भ्यो

भूया॒ल्लौम॑भिरु॒भयाद॑द्ध्यो॒ यं द्वि॒ष्यात्तम॑ध॒स्पदं॒ ध्याये॒द्वज्रे॑णै॒वैनं॑
स्तृणु॑ते॥१०॥

आह॒ पा॒र्षी॒यान्नु॒द्रादे॒व येना॑ग्रं॒ व॒ज्री वै स॒प्तद॑श च॥ [२]

उत्क्रा॒मोद॑क्रमी॒दिति॒ द्वाभ्या॒मुत्क्रम॑यति॒ प्रति॑ष्ठित्या॒
अनु॑रूपाभ्या॒न्तस्मा॑दनु॒रूपाः प॒शवः॑ प्र जा॑यन्तेऽप॒ उप॑
सृज॑ति॒ यत्र॒ वा आप॑ उप॒गच्छ॑न्ति॒ तदोष॑धयः॒ प्रति॑
तिष्ठ॑न्त्योष॑धीः॒ प्रति॑तिष्ठ॑न्तीः प॒शवोऽनु॑ प्रति॑ तिष्ठ॑न्ति प॒शून्
य॒ज्ञो य॒ज्ञं यज॑मानो॒ यज॑मानं॒ प्रजा॑स्तस्मा॑दप॒ उप॑ सृज॑ति॒
प्रति॑ष्ठित्यै॒ यदध्व॑र्युर॒न॒ग्रावा॑हुतिं॒ जुहु॑याद॒न्धोऽध्व॑र्युः॥११॥

स्या॒द्रक्षा॑सि॒ यज्ञ॑ ह॒न्युर॑हि॒र॒ण्यमु॑पास्य॒ जुहो॑त्य॒ग्नि॒वत्ये॒व
जु॑होति॒ नान्धो॑ऽध्व॒र्युर्भव॑ति॒ न य॒ज्ञस्य॑ रक्षा॑सि॒ घ्नन्ति॒
जिघ॑र्म्य॒ग्नि॒म्मन॑सा॒ घृते॑नेत्या॒ह मन॑सा॒ हि पुरु॑षो
य॒ज्ञम॑भि॒गच्छ॑ति॒ प्रति॒क्ष्यन्त॑म्भुव॒नानि॒ विश्वे॑त्या॒ह सर्व॑ः॒ ह्येष॑
प्र॒त्यङ्के॑ति॒ पृथुं॑ ति॒रश्वा॒ वय॑सा॒ बृह॑न्त॒मित्या॒हाल्पो॒ ह्येष॑ जा॒तो
म॒हान्॥१२॥

भव॑न्ति॒ व्यचि॑ष्ठ॒मन्न॑सं॒ रभ॑सं॒ विदा॑न॒मित्या॒हान्न॑मे॒वास्मै॑
स्वद॑यति॒ सर्व॑मस्मै॒ स्वद॑ते॒ य ए॒वं वेदा॑ त्वा॒ जिघ॑र्मि॒

वचसा घृतेनेत्याहु तस्माद्यत्पुरुषो मनसाभिगच्छति तद्वाचा
 वदत्यरक्षसेत्याहु रक्षसामपहत्यै मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो
 अग्निरित्याहापंचितिमेवास्मिन्दधात्यपंचितिमान्भवति य
 एवं॥१३॥

वेद मनसा त्वै तामाप्तुमर्हति यामध्वर्युरनग्नावाहुतिं
 जुहोति मनस्वतीभ्यां जुहोत्याहुत्योरात्यै द्वाभ्यां
 प्रतिष्ठित्यै यज्ञमुखेयज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञः
 रक्षांसि जिघांसन्त्येतर्हि खलु वा एतद्यज्ञमुखं
 यरह्येनदाहुतिरश्नुते परि लिखति रक्षसामपहत्यै तिसृभिः
 परि लिखति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्माद्रक्षांस्यप
 हन्ति॥१४॥

गायत्रिया परि लिखति तेजो वै गायत्री तेजसैवैनं परि
 गृह्णाति त्रिष्टुभा परि लिखतीन्द्रियं वै त्रिष्टुगिन्द्रियेणैवैनम् परि
 गृह्णात्यनुष्टुभा परि लिखत्यनुष्टुप्सर्वाणि छन्दांसि परिभूः
 पर्याप्त्यै मध्यतोऽनुष्टुभा वाग्वा अनुष्टुप्समांन्मध्यतो वाचा
 वदामो गायत्रिया प्रथमया परि लिखत्यथानुष्टुभाथ त्रिष्टुभा
 तेजो वै गायत्री यज्ञोऽनुष्टुगिन्द्रियं त्रिष्टुप्तेजसा चैवेन्द्रियेण

चोभयतो यज्ञं परि गृह्णाति॥१५॥

अन्धोऽध्वर्युर्महान्भवति त्रिष्टुभा तेजो वै गांयत्री त्रयोदश च॥ [३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति खनति प्रसूत्या अथो
धूममेवैतेन जनयति ज्योतिष्मन्तं त्वाग्ने सुप्रतीकमित्याह
ज्योतिरेवैतेन जनयति सोऽग्निर्जातः प्रजाः शुचार्पयत्तं देवा
अर्धर्चेनाशमयञ्छिवं प्रजाभ्योऽहिंसन्तमित्याह प्रजाभ्य
एवैनं शमयति द्वाभ्यां खनति प्रतिष्ठित्या अपां पृष्ठमसीति
पुष्करपूर्णमा॥१६॥

हरत्यपां वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपूर्णं रूपेणैवैनदा
हरति पुष्करपूर्णेन सम्भरति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपूर्णं
सयोनिमेवाग्निं सम्भरति कृष्णाजिनेन सम्भरति यज्ञो
वै कृष्णाजिनं यज्ञेनैव यज्ञं सम्भरति यद्द्राम्याणां
पशूनां चर्मणा सम्भरेद्द्राम्यान्पशूञ्छुचार्पयेत्कृष्णाजिनेन
सम्भरत्यारण्यानेव पशून्॥१७॥

शुचार्पयति तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानामारण्याः
पशवः कर्नीयांसः शुचा ह्यृता लोमतः सम्भरत्यतो
ह्यस्य मेध्यं कृष्णाजिनं च पुष्करपूर्णं च सः स्तृणातीयं

वै कृष्णाजिनमसौ पुष्करपर्णमाभ्यामेवैनमुभयतः परि
गृह्णात्यग्निर्देवेभ्यो निलायत तमथर्वान्वपश्यदथर्वा त्वा प्रथमो
निरमन्थदग्र इति॥१८॥

आह य एवैनमन्वपश्यत्तेनैवेन५ सम्भरति त्वामग्ने
पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविन्दत्तमु
त्वा दध्यङ्गुषिरित्याह दध्यङ्गा आथर्वणस्तेजस्व्यासीत्तेज
एवास्मिन्दधाति तमु त्वा पाथ्यो वृषेत्याह पूर्वमेवोदितमुत्तरेणाभि
गृणाति॥१९॥

चतसृभिः सम्भरति चत्वारि छन्दांसि छन्दाभिरेव
गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभो राजन्यस्य
त्रैष्टुभो हि राजन्यो यं कामयेत वसीयान्थस्यादित्युभयीभिस्तस्य
सम्भरेत्तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं च समीचीं दधात्यष्टाभिः
सम्भरत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानेवाग्निस्त५
सम्भरति सीदं होतरित्याह देवता एवास्मै स५ सादयति
नि होतेति मनुष्यान्थ्स५ सीदस्वेति वयांसि जनिष्व हि
जेन्यो अग्ने अहामित्याह देवमनुष्यानेवास्मै स५ सन्नान्प्र
जनयति॥२०॥

एव पशुनिति गृणाति होतरिति सप्तविंशतिश्च॥ [४]

ऋरमिव वा अस्या एतत्करोति यत्खनन्त्यप उप
सृजत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्यै शुचं शमयति सं
ते वायुर्मातरिश्वा दधात्वित्याह प्राणो वै वायुः प्राणेनैवास्यै
प्राणं सं दधाति सं ते वायुरित्याह तस्माद्वायुप्रच्युता दिवो
वृष्टिरीते तस्मै च देवि वषडस्तु॥ २१॥

तुभ्यमित्याह षड्वा ऋतवं ऋतुष्वेव वृष्टिं दधाति
तस्मात्सर्वानृतून् वर्षति यद्वषट्कुर्याद्रक्षांसि यज्ञं
हन्युर्वडित्याह परोक्षमेव वषट्करोति नास्य यातयामा
वषट्कारो भवति न यज्ञं रक्षांसि घ्नन्ति सुजातो ज्योतिषा
सहेत्यनुष्टुभोप नह्यत्यनुष्टुप्॥ २२॥

सर्वाणि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया
तनूः प्रिययैवेनं तनुवा परि दधाति वेदुको वासो भवति
य एवं वेद वारुणो वा अग्निरुपनद्ध उदु तिष्ठ स्वध्वरोर्ध्व
ऊ षु ण ऊतय इति सावित्रीभ्यामुत्तिष्ठति सवितृप्रसूत
एवास्योर्ध्वा वरुणमेनिमुत्सृजति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै स जातो
गर्भो असि॥ २३॥

रोदस्योरित्याहेमे वै रोदसी तयोरेष गर्भो यदग्निस्तस्मादेवम
 चारुर्विभृत ओषधीष्वित्याह यदा ह्येतं विभरन्त्यथ चारुतरो
 भवति प्र मातृभ्यो अधि कनिक्रदद्वा इत्याहौषधयो वा
 अस्य मातरस्ताभ्य एवैनम्प्र च्यावयति स्थिरो भव वीङ्मङ्ग
 इति गर्दभ आ सादयति॥२४॥

सं नह्यत्येवैनमेतया स्थेमे गर्दभेन सम्भरति तस्माद्गर्दभः
 पशूनाम्भारभारितमो गर्दभेन सम्भरति तस्माद्गर्दभो-
 ऽप्यनालेशेत्यन्यान्पशून्मेघत्यन्त्रः ह्येनेनार्कः सम्भरन्ति
 गर्दभेन सम्भरति तस्माद्गर्दभो द्विरेताः सन्कनिष्ठम्पशूनाम्प्र
 जायतेऽग्निर्ह्यस्य योनिं निर्दहति प्रजासु वा एष
 एतर्ह्यारूढः॥२५॥

स ईश्वरः प्रजाः शुचा प्रदहः शिवो भव प्रजाभ्य इत्याह
 प्रजाभ्य एवैनः शमयति मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिर इत्याह
 मानव्यो हि प्रजा मा द्यावापृथिवी अभि शूशुचो मान्तरिक्षं
 मा वनस्पतीनित्याहैभ्य एवैनं लोकेभ्यः शमयति प्रेतु वाजी
 कनिक्रददित्याह वाजी ह्येष नानदद्रासभः पत्वेति॥२६॥

आह रासभ इति ह्येतमृषयोऽवदन्भरन्त्रग्निम्पुरीष्यमित्याहाग्नि

ह्येष भरति मा पाद्यायुषः पुरेत्याहायुरेवास्मिन्दधाति
 तस्माद्भर्द्भः सर्वमायुरेति तस्माद्भर्द्भे पुरायुषः प्रमीते
 बिभ्यति वृषाग्निं वृषणम्भरन्नित्याह वृषा ह्येष वृषाग्निरपां
 गर्भम्॥२७॥

समुद्रियमित्याहापा५ ह्येष गर्भो यदग्निरग्न आ याहि
 वीतय इति वा इमौ लोकौ व्यैतामग्न आ याहि वीतय इति
 यदाहानयोर्लोकयोर्वीत्यै प्रच्युतो वा एष आयतनादगतः
 प्रतिष्ठा५ स एतर्ह्यध्वर्युं च यजमानं च ध्यायत्यृत५
 सत्यमित्याहेयं वा ऋतमसौ॥२८॥

सत्यमनयोरेवैनं प्रतिं षापयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न
 यजमानो वरुणो वा एष यजमानमभ्यैति यदग्निरुपनद्ध
 ओषधयः प्रतिं गृहीताग्निमेतमित्याह शान्त्यै व्यस्यन्विश्वा
 अमतीररातीरित्याह रक्षसामपहत्यै निषीदन्नो अप दुर्मति५
 हनदित्याह प्रतिष्ठित्या ओषधयः प्रति मोदध्वम्॥२९॥

अस्त्वनुष्टुबसि सादयत्यारूढः पत्वेति गर्भमसौ मोदध्वं द्विचत्वारि५शच्च॥———[५]

एनमित्याहोषधयो वा अग्नेर्भागधेयन्ताभिरेवैनं५ समर्धयति पुष्पावतीः सुपिप्पला इत्याह
 तस्मादोषधयः फलं गृह्णन्त्यं वो गर्भं ऋत्विजः प्रब्र५ सुधस्थमासदित्याह याभ्यं एवैनंम्रच्यावयति

तास्वेवैनं प्रतिं ष्ठापयति द्वाभ्यामुपावहरति प्रतिष्ठित्यै॥३०॥_____ [६]

वा॒रु॒णो वा अ॒ग्निरु॒प॒न॒द्धो वि पा॒ज॒सेति॒ वि स्र॑स॒यति॒
सवि॒तृप्र॑सू॒त ए॒वास्य॒ विषू॑चीं वरुणमे॒निं वि सृ॑ज॒त्य॒प॒ उप॑
सृ॒ज॒त्यापो॒ वै शा॒न्ताः शा॒न्ताभि॑रे॒वास्य॒ शुच॑ श॒मय॑ति
ति॒सृ॒भि॒रु॒प॑ सृजति त्रि॒वृ॒द्धा अ॒ग्निर्या॒वा॒ने॒वा॒ग्नि॒स्तस्य॒ शुच॑
श॒मय॑ति मि॒त्रः स॒सृ॒ज्यं पृ॒थि॒वीमि॒त्याह॑ मि॒त्रो वै शि॒वो
दे॒वाना॒न्ते॒नैव॥३१॥

ए॒न॒स॒ सृ॑जति शा॒न्त्यै॒ यद्वा॒म्याणा॒म्पा॒त्राणां॑ क॒पालैः
स॒सृ॒जेद्वा॒म्याणि॒ पा॒त्राणि॒ शु॒चा॒र्प॒ये॒दर्म॑क॒पालैः॒ स॒
सृ॑ज॒त्ये॒तानि॒ वा अ॑नु॒पजी॒वनी॒यानि॒ तान्ये॒व शु॒चा॒र्प॒यति॒
श॒र्करा॑भिः स॒सृ॑जति धृ॒त्या॒ अथो॑ श॒त्वाया॑जलो॒मैः स॒
सृ॑ज॒त्येषा॒ वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूर्य॑द॒जा प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒
सृ॑ज॒त्यथो॒ तेज॑सा कृ॒ष्णाजि॒नस्य॒ लोम॑भिः स॒म्॥३२॥

सृ॒ज॒ति य॒ज्ञो वै कृ॑ष्णाजि॒नं य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञ॑ स॒सृ॑जति
रु॒द्राः स॒म्भृ॒त्यं पृ॒थि॒वीमि॒त्याहै॒ता वा ए॒तं दे॒वता॒ अ॒ग्ने
स॒म॒भर॑न्ताभि॒रे॒वैन॑ स॒म्भ॑रति म॒खस्य॒ शिरो॑ऽसी॒त्याह॑ य॒ज्ञो
वै म॒खस्त॑स्यै॒तच्छि॒रो यदु॒खा तस्मा॑दे॒वमा॑ह य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॒

इत्याह यज्ञस्य ह्येते॥३३॥

पदे अथो प्रतिष्ठित्यै प्रान्याभिर्यच्छृत्यन्वन्यैर्मन्त्रयते
मिथुनत्वाय त्र्युद्धिं करोति त्रयं इमे लोका एषां
लोकानामाप्त्यै छन्दोभिः करोति वीर्यं वै छन्दांसि
वीर्येणैवैनां करोति यजुषा बिलं करोति व्यावृत्त्या
इयंतीं करोति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितां द्विस्तनां
करोति द्यावापृथिव्योर्दोहाय चतुः स्तनां करोति पशूनां
दोहायाष्टास्तनां करोति छन्दसां दोहाय नवांश्रिमभिचरतः
कुर्यान्निवृतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्यै
कृत्वाय सा महीमुखामिति नि दधाति देवतांस्वेवैनां प्रति
ष्ठापयति॥३४॥

तेनैव लोमभिः समेते अभिचरत एकविंशतिश्च॥ [७]

सप्तभिर्धूपयति सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः शिर एतद्यज्ञस्य
यदुखा शीर्षन्नेव यज्ञस्य प्राणान्दधाति तस्मात्सप्त
शीर्षन्प्राणा अश्वशकेन धूपयति प्राजापत्यो वा अश्वः
सयोनित्वायादितिस्त्वेत्याहेयं वा अदितिर्दित्यैवादित्यां
खनत्यस्या अक्रूरङ्गाराय न हि स्वः स्वः हिनस्ति देवानां

त्वा॒ पत्नी॒रित्या॑ह दे॒वाना॑म्॥३५॥

वा ए॒ताम्प॒त्रयो॑ऽग्ने॑ऽकुर्व॒न्ताभि॑रे॒वैना॑ दधाति धि॒षणा॒स्त्वेत्या॑ह
वि॒द्या वै धि॒षणा॑ वि॒द्याभि॑रे॒वैना॑म॒भीन्दे॒ ग्रास्त्वेत्या॑ह
छन्दा॑ंसि॒ वै ग्रा॑श्छन्दा॑भि॒रेवैना॑ऽश्रपयति वरू॑त्रय॒स्त्वेत्या॑ह
होत्रा॒ वै वरू॑त्रयो॒ होत्रा॑भि॒रेवैना॑ पचति॒ जन॑य॒स्त्वेत्या॑ह
दे॒वानां॑ वै पत्नीः॥३६॥

जन॑य॒स्ताभि॑रे॒वैना॑ पचति ष॒ड्भिः प॑चति ष॒ड्वा ऋ॒तव॑
ऋ॒तुभि॑रे॒वैना॑ पचति द्विः पच॒न्त्वित्या॑ह तस्मा॒द्विः सं॒वत्स॑रस्य
स॒स्यम्प॑च्यते वारु॑ण्यु॒खाभी॑द्धा॒ मैत्रि॑योपैति॒ शान्त्यै॑
दे॒वस्त्वा॑ सवि॒तोद्व॑प॒त्वित्या॑ह सवि॒तृप्र॑सूत ए॒वैना॑ ब्रह्म॑णा
दे॒वता॑भि॒रुद्व॑प॒त्यप॑द्यमाना पृथि॒व्याशा॑ दि॒श आ पृ॑ण॥३७॥

इत्या॑ह तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑ वि भा॒त्युत्ति॑ष्ठ बृह॒ती
भ॒वोर्ध्वा ति॑ष्ठ ध्रु॒वा त्वमि॑त्या॒ह प्र॑ति॑ष्ठित्या॒ असुर्य॑म्पात्र॒-
मना॑च्छृ॒णमा॑ च्छृ॒णत्ति॑ दे॒वत्रा॑र्करजक्षी॒रेणा॑ च्छृ॒णत्ति॑ पर॒मं
वा ए॒तत्प॑यो॒ यद॑जक्षी॒रं पर॑मे॒णैवैना॑म्पय॒सा च्छृ॒णत्ति॑ यजु॑षा
व्यावृ॑त्यै॒ छन्दा॑भि॒रा च्छृ॒णत्ति॑ छन्दा॑भि॒र्वा ए॒षा क्रि॑यते
छन्दा॑भि॒रेव॑ छन्दा॒ऽस्या च्छृ॒णत्ति॑॥३८॥

आहु देवानां वै पत्नीः पृणेषा षट्॥ _____ [८]

एकविंशत्या माषैः पुरुषशीर्षमच्छैत्यमेध्या वै
माषा अमेध्यम्पुरुषशीर्षममेध्यैरेवास्यामेध्यं निरवदाय
मेध्यं कृत्वा हरत्येकविंशतिर्भवन्त्येकविंशो वै पुरुषः
पुरुषस्यास्यै व्यृद्धं वा एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षं संस्था
वितृण्णां वल्मीकवपां प्रति नि दधाति सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः प्राणैरेवैनत्समर्धयति मेध्यत्वाय यावन्तः॥ ३९॥

वै मृत्युबन्धवस्तेषां यम आधिपत्यं परीयाय यमगाथाभिः
परि गायति यमादेवैनद्वृद्धे तिसृभिः परि गायति त्रयं इमे
लोका एभ्य एवैनल्लोकेभ्यो वृद्धे तस्माद्गायते न देयङ्गाथा हि
तद्वृद्धेऽग्निभ्यः पशूना लभते कामा वा अग्रयः कामानेवाव
रुन्दे यत्पशून्नालभेतानवरुद्धा अस्य॥ ४०॥

पशवः स्युर्यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेद्यज्ञवेशंसं कुर्याद्यत्संस्थाप
शीर्षाणि स्युर्यत्पशूनालभते तेनैव पशूनव रुन्दे
यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजति शीर्ष्णामयातयामत्वाय प्राजापत्येन
संस्थापयति यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञ एव यज्ञं प्रति
ष्ठापयति प्रजापतिः प्रजा असृजत् स रिचिचानोऽमन्यत् स

ए॒ता आ॒प्रीर॑पश्य॒ताभिर्वै॑ स मु॒ख॒तः॥४१॥

आ॒त्मान॒माप्री॑णीत॒ यदे॒ता आ॒प्रियो॒ भव॑न्ति॒ यज्ञो॒ वै
प्र॒जाप॑तिर्य॒ज्ञमे॒वैताभि॑र्मु॒ख॒त आ॒ प्री॑णा॒त्यप॑रि॒मित॒छन्द॑सो
भव॑न्त्यप॑रि॒मितः॒ प्र॒जाप॑तिः॒ प्र॒जाप॑ते॒रास्या॑ ऊ॒नाति॑रि॒क्ता
मि॒थुनाः॒ प्रजा॑त्यै लो॒म॒शं वै॒ नामै॒तच्छ॑न्दः॒ प्र॒जाप॑तेः प॒शवो॑
लो॒म॒शाः प॒शूने॒वाव॑ रु॒द्धे सर्वा॑णि॒ वा ए॒ता रू॒पाणि॒ सर्वा॑णि
रू॒पाण्य॒ग्नौ चि॒त्ये॑ क्रि॒यन्ते॒ तस्मा॑दे॒ता अ॒ग्नेश्चित्य॑स्य॥४२॥

भ॒व॒न्त्येक॑वि॒ंशति॑ सं॒मिधे॑नी॒रन्वा॑ह॒ रुग्वा॑ ए॒कवि॒ंशो
रुच॑मे॒व ग॑च्छ॒त्यथो॑ प्रति॒ष्ठामे॒व प्रति॒ष्ठा ह्ये॒कवि॒ंशश्च॑तु॒र्विंशति॑म्
चतु॑र्वि॒ंशति॑र॒धमा॑साः सं॒वत्स॑रः सं॒वत्स॑रो॒ऽग्निर्वै॑श्वान॒रः
सा॒क्षादे॒व वै॑श्वान॒रम॑व॒ रुद्धे॑ प॒राची॑रन्वा॒ह प॒राडि॑व
हि सु॒व॒र्गो लो॒कः समा॑स्त्वा॒ग्न ऋ॒तवो॑ वर्ध॒यन्त्वित्या॑ह
समा॑भिरे॒वाग्निं॑ वर्ध॒यति॥४३॥

ऋ॒तुभिः॑ सं॒वत्स॑रं वि॒श्वा आ॒ भा॑हि प्र॒दिशः॑
पृथि॑व्या इत्या॒ह तस्मा॑द॒ग्निः सर्वा॑ दि॒शोऽनु॒ वि भा॑ति
प्रत्यो॑हताम॒श्विना॑ मृ॒त्युम॑स्मा॒दित्या॑ह मृ॒त्युमे॒वास्मा॑दप॒
नुद॑त्युद्व॒यं तम॑स॒स्परी॑त्या॒ह पा॒प्मा वै तमः॑ पा॒प्मान॑मे॒वास्मा॑दप॒

हन्त्यगन्म् ज्योतिरुत्तममित्याहासौ वा आदित्यो
 ज्योतिरुत्तममादित्यस्यैव सायुज्यं गच्छति न संवत्सरस्तिष्ठति
 नास्य श्रीस्तिष्ठति यस्यैताः क्रियन्ते ज्योतिष्मतीमुत्तमामन्वाह
 ज्योतिरेवास्मा उपरिष्ठादधाति सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै॥४४॥

यावन्तोऽस्य मुखतश्चित्यस्य वर्धयत्यादित्योऽष्टाविंशतिश्च॥ [९]

षड्भिर्दीक्षयति षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवैनं दीक्षयति
 सप्तभिर्दीक्षयति सप्त छन्दांसि छन्दोभिरेवैनं दीक्षयति
 विश्वे देवस्य नेतुरित्यनुष्टुभोत्तमया जुहोति वाग्वा
 अनुष्टुप्तस्मात्प्राणानां वागुत्तमैकस्मादक्षरादनामप्रथमम्पदम्
 तस्माद्यद्वाचोऽनामं तन्मनुष्या उप जीवन्ति पूर्णया जुहोति
 पूर्ण इव हि प्रजापतिः॥४५॥

प्रजापतेरास्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा
 असृजत प्रजानां सृष्ट्यै यदर्चिषि प्रवृष्ट्याद्भूतमव रुन्धीत
 यदङ्गारेषु भविष्यदङ्गारेषु प्र वृणक्ति भविष्यदेवावं रुन्दे
 भविष्यद्धि भूयो भूताद्वाभ्याम्प्र वृणक्ति द्विपाद्यजमानः
 प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणा वा एषा यजुषा सम्भृता यदुखा सा
 यद्धिद्येतार्तिमाच्छेत्॥४६॥

यजमानो हन्येतास्य यज्ञो मित्रैतामुखां तपेत्याहु ब्रह्म
 वै मित्रो ब्रह्मन्नेवेनां प्रतिं ष्ठापयति नार्तिमाच्छति यजमानो
 नास्य यज्ञो हन्यते यदि भिद्येत तैरेव कपालैः सः सृजेत्सैव
 ततः प्रायश्चित्तिर्यो गुतश्रीः स्यान्मथित्वा तस्याव दध्याद्भूतो
 वा एष स स्वां॥४७॥

देवतामुपैति यो भूतिकामः स्याद्य उखायै सम्भवेत्स एव
 तस्य स्यादतो ह्येष सम्भवत्येष वै स्वयम्भूर्नाम भवत्येव
 यं कामयेत भ्रातृव्यमस्मै जनयेयमित्यन्यतस्तस्याहृत्याव
 दध्यात्साक्षादेवास्मै भ्रातृव्यं जनयत्यम्बरीषादन्नकामस्याव
 दध्यादम्बरीषे वा अन्नंभ्रियते सयोन्येवान्नम्॥४८॥

अव रुद्धे मुञ्जानव दधात्यूर्ग्वै मुञ्जा ऊर्जमेवास्मा अपि
 दधात्यग्निदेवेभ्यो निलायत स क्रुमुकम्प्राविशत् क्रुमुकमव
 दधाति यदेवास्य तत्र न्यक्तं तदेवाव रुद्ध आज्येन सं
 यौत्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यदाज्यम् प्रियेणैवेन धाम्ना
 समर्धयत्यथो तेजसा॥४९॥

वैकंक्तीमा दधाति भा एवाव रुद्धे शमीमयीमा दधाति
 शान्त्यै सीद त्वं मातुरस्या उपस्थ इति तिसृभिर्जातमुप

तिष्ठते त्रयं इमे लोका एष्वेव लोकेष्वविदं गच्छत्यथो
प्राणानेवात्मन्धत्ते॥५०॥

प्रजापतिरऋच्छेत्स्वामेवान्नं तेजसा चतुस्त्रिंशच्च॥ [१०]

न हं स्म वै पुराग्निरपरशुवृक्कं दहति तदस्मै
प्रयोग एवर्षिरस्वदयद्यदग्ने यानि कानि चेति समिधमा
दधात्यपरशुवृक्कमेवास्मै स्वदयति सर्वमस्मै स्वदते य
एवं वेदौदुम्बरीमा दधात्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि
दधाति प्रजापतिरग्निमसृजत तं सृष्टं रक्षांसि॥५१॥

अजिघांसन्थस एतद्राक्षोघ्नमपश्यत्तेन वै स
रक्षांस्यपाहत यद्राक्षोघ्नम्भवत्यग्नेरेव तेन जाताद्रक्षांस्यप
हन्त्याश्वत्थीमा दधात्यश्वत्थो वै वनस्पतीनां सपत्नसाहो
विजित्यै वैकङ्कतीमा दधाति भा एवावं रुद्धे शमीमयीमा
दधाति शान्त्यै सशितम्मे ब्रह्मोदेषाम्बाहू अतिरमित्युत्तमे
औदुम्बरी॥५२॥

वाचयति ब्रह्मणैव क्षत्रं सः श्यति क्षत्रेण ब्रह्म
तस्माद्ब्राह्मणो राजन्यवानत्यन्यम्ब्राह्मणं तस्माद्राजन्यो
ब्राह्मणवानत्यन्यं राजन्यम्मृत्युर्वा एष यदग्निरमृतं

हिरण्यं रुक्ममन्तरं प्रति मुञ्चतेऽमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्त
 एकविंशतिनिर्बाधो भवत्येकविंशतिर्वै देवलोका द्वादश
 मासाः पञ्चतवस्त्रय इमे लोका असावादित्यः ॥ ५३ ॥

एकविंश एतावन्तो वै देवलोकास्तेभ्य एव
 भ्रातृव्यमन्तरेति निर्बाधेर्वै देवा असुरान्निर्बाधेऽकुर्वन्त
 तन्निर्बाधानां निर्बाधत्वन्निर्बाधी भवति भ्रातृव्यानेव
 निर्बाधे कुरुते सावित्रिया प्रति मुञ्चते प्रसूत्यै
 नक्तोषासेत्युत्तरयाहोरात्राभ्यामेवैनमुद्यच्छते देवा अग्निं
 धारयन्द्रविणोदा इत्याह प्राणा वै देवा द्रविणोदा
 अहोरात्राभ्यामेवैनमुद्यत्यः ॥ ५४ ॥

प्राणैर्दाधारासीनः प्रति मुञ्चते तस्मादासीनाः प्रजाः
 प्र जायन्ते कृष्णाजिनमुत्तरन्तेजो वै हिरण्यं ब्रह्म
 कृष्णाजिनन्तेजसा चैवैनं ब्रह्मणा चोभयतः परि गृह्णाति
 षडुद्यामं शिष्यम्भवति षड्वा ऋतव ऋतुभिरेवैनमुद्यच्छते
 यद्वादशोद्यामं संवत्सरेणैव मौञ्जम्भवत्यूर्ग्वै मुञ्जा
 ऊर्जैवैनं समर्धयति सुपर्णोऽसि गुरुत्मानित्यवेक्षते
 रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे दिवं गच्छ सुवः पतेत्याह

सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति॥५॥

रक्षाऽस्यौदुम्बरी आदित्य उद्यत्य सञ्चतुर्विंशतिश्च॥—————[११]

समिद्धो अञ्जन्कृदरम्मतीनां घृतमग्ने मधुमत्पिन्वमानः।
वाजी वहन्वाजिनं जातवेदो देवानां वक्षि प्रियमा सधस्थम्।
घृतेनाञ्जन्सम्पथो देवयानां न्रजानन्वाज्यप्येतु देवान्।
अनु त्वा सप्ते प्रदिशः सचन्ताऽस्वधामस्मै यजमानाय
धेहि। ईड्यश्वासि वन्द्यश्च वाजिन्नाशुश्वासि मेध्यश्च सप्ते।
अग्निष्वा॥५६॥

देवैर्वसुभिः सजोषाः प्रीतं वह्निं वहतु जातवेदाः।
स्तीर्णम्बर्हिः सुष्टरीमा जुषाणोरु पृथु प्रथमानं पृथिव्याम्।
देवेभिर्युक्तमदितिः सजोषाः स्योनं कृण्वाना सुविते दधातु।
एता उ वः सुभगा विश्वरूपा वि पक्षौभिः श्रयमाणा उदातैः।
ऋष्याः सतीः कवषः शुम्भमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा
भवन्तु। अन्तरा मित्रावरुणा चरन्ती मुखं यज्ञानामभि
संविदाने। उषासा वाम्॥५७॥

सुहिरण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योनाविह सादयामि। प्रथमा
वाऽसरथिना सुवर्णा देवौ पश्यन्तौ भुवनानि विश्वा।

अपिप्रयं चोदना वाम्मिमान् होतां ज्योतिः प्रदिशां
दिशन्तां। आदित्यैर्नो भारती वष्टु यज्ञं सरस्वती सह
रुद्रेर्न आवीत्। इडोपहूता वसुभिः सजोषा यज्ञं नो
देवीरमृतेषु धत्त। त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुर्वा
जायत आशुरश्वः॥५८॥

त्वष्टेदं विश्वम्भुवनं जजान बहोः कर्तारमिह यक्षि होतः।
अश्वो घृतेन त्मन्या समक्त उप देवां ऋतुशः पार्थ एतु।
वनस्पतिर्देवलोकम्प्रजानन्नग्निना हव्या स्वदितानि वक्षत्।
प्रजापतेस्तपसा वावृधानः सद्यो जातो दधिषे यज्ञमग्ने।
स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा याहि साध्या हविरदन्तु
देवाः॥५९॥

अग्निष्ठां वामश्वो द्विचत्वारिंशच्च॥—————[१२]

विष्णुमुखा अन्नपते यावती वि वै पुरुषमात्रेणाग्ने तव श्रवो ब्रह्मं जज्ञानं स्वयमातृणामेषां
वै पशुर्गायत्री कस्त्वा द्वादश॥—————[१३] विष्णुमुखा अपचितिमान् वि वा एतावग्ने तव
स्वयमातृणां विषूचीनानि गायत्री चतुष्पष्टिः॥६४॥ विष्णुमुखास्तनुवै भुवत्॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रश्नः॥

विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननपज्यमभ्यजयन् यद्विष्णुकृमान्क्रमते विष्णुरेव भूत्वा यजमानश्छन्दोभिरिमाल्लोकाननपज्यमभि जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी त्रैष्टुभमन्तरिक्षम् जागती द्यौरानुष्टुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाल्लोकान यथापूर्वमभि जयति प्रजापतिरग्निमसृजत सोऽस्मात्सृष्टः॥१॥

पराङ्मेतयान्वैदक्रन्ददिति तया वै सोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्ध्र यदेतामन्वाहाग्नेरेवैतया प्रियं धामाव रुन्ध्र ईश्वरो वा एष पराङ्ददयो यो विष्णुकृमान्क्रमते चतसृभिरा वर्तते चत्वारि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रियामेवास्य तनुवमभि॥२॥

पर्यावर्तते दक्षिणा पर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मानो वीर्यावत्तरोऽथो आदित्यस्यैवावृतमनु पर्यावर्तते शुनःशेपमाजीगर्ति वरुणोऽगृह्णात्स एतां वारुणीमपश्यत्तया वै स आत्मानं वरुणपाशादमुश्चरुणो वा एतं गृह्णाति य उखाम्प्रतिमुञ्चत उदुत्तमं वरुण पाशंस्मदित्याहात्मानमेवैतया॥३॥

वरुणपाशान्मुञ्चत्या त्वाहार्षमित्याहा ह्येनं हरति ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिरित्याह प्रतिष्ठित्यै विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्त्वित्याह विशैवेनं समर्धयत्यस्मिन्नाष्टमधि श्रयेत्याह राष्ट्रमेवास्मिन्ध्रुवमर्क्यं कामयेत राष्ट्रं स्यादिति तम्मनसा ध्यायेद्राष्ट्रमेव भवति॥४॥

अग्नें बृहन्नृषसामूर्ध्वो अस्थादित्याहाग्रमेवैनं समानानां करोति निर्जग्मिवान्तमस इत्याह तम एवास्मादपे हन्ति ज्योतिषागादित्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति चतसृभिः सादयति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेवातिछन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्षमेवैनं समानानां करोति सद्धती॥५॥

भवति सत्त्वमेवैनं गमयति वात्सप्रेणोप तिष्ठत एतेन वै वत्सप्रीर्भालन्दनोऽग्नेः प्रियं धामावारुन्ध्राग्नेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्ध्र एकादशम्भवत्येकधैव यजमाने वीर्यं दधाति स्तोमैनं वै देवा अस्मिन्नौक और्ध्रुवच्छन्दोभिरमुष्मिन्स्तोमस्येव खलु वा एतद्रूपं यद्वात्सप्रम्यद्वात्सप्रेणोपतिष्ठते॥६॥

इममेव तेन लोकमभि जयति यद्विष्णुक्रमान्क्रमतेऽमुमेव तैर्लोकमभि जयति पूर्वद्युः
प्र क्रामत्युत्तरेद्युरूपं तिष्ठते तस्माद्योगेऽन्यासां प्रजानाम्मनः क्षेमेऽन्यासान्तस्माद्यायावरः
क्षेमस्येशे तस्माद्यायावरः क्षेममध्यवस्यति मुष्टी करोति वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै॥७॥

सुष्टोऽभ्येतया भवति सद्बल्युपतिष्ठते द्विचत्वारिंशच्च॥ [१]

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याहाग्निर्वा अन्नपतिः स एवास्मा अन्नम्प्र यच्छत्यनमीवस्यं
शुष्मिण इत्याहायक्षमस्येति वावैतदाह प्र प्रदातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद
इत्याहाशिषमेवैतामा शास्त उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः॥८॥

प्राणैरेवैनमुद्यच्छतेऽग्रे भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं
समर्धयति चतसृभिरा सादयति चत्वारि छन्दांसि छन्दांभिरेवातिच्छन्दसोत्तमया वर्ष्म
वा एषा छन्दासां यदतिच्छन्दा वर्ष्मैवैनं समानानां करोति सद्बली भवति सत्त्वमेवैनं
गमयति प्रेदग्रे ज्योतिष्मान्॥९॥

याहीत्याह ज्योतिरेवास्मिन्दधाति तनुवा वा एष हिनस्ति यं हिनस्ति मा
हिंसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाभ्यं एवैनं शमयति रक्षांसि वा एतद्यज्ञं संचन्ते यदनं
उत्सर्जत्यक्रन्ददित्यन्वाह रक्षसामपंहत्या अनंसा वहन्त्यपचितिमेवास्मिन्दधाति तस्मादनस्वी
च रथी चातिथीनामपचिततमौ॥१०॥

अपचितिमान्भवति य एवं वेदं समिधाऽग्निं दुवस्यतेति घृतानुषित्कामवसिते समिधमा
दधाति यथातिथय आगताय सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादृगेव तद्गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो
हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्योऽप्सु भस्म प्र वैशयत्यप्सुयौनिर्वा
अग्निः स्वामेवैनं योनिं गमयति तिसृभिः प्र वैशयति त्रिवृद्वै॥११॥

अग्निर्यावानेवाग्निस्तम्रतिष्ठां गमयति परा वा एषोऽग्निं वपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति
ज्योतिष्मतीभ्यामव दधाति ज्योतिरेवास्मिन्दधाति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै परा वा एष प्रजां
पशून् वपति योऽप्सु भस्मं प्रवेशयति पुनरूर्जा सह रय्येति पुनरुदेति प्रजामेव
पशूनात्मन्धत्ते पुनस्त्वादित्याः॥१२॥

रुद्रा वसंवः समिन्धतामित्याहेता वा एतं देवता अग्रे समैन्धत तामिरेवैनं समिन्दे
बोधा स बोधोत्युपं तिष्ठते बोधयत्येवैनन्तस्मात्सुप्त्वा प्रजाः प्र बुध्यन्ते यथास्थानमुपं

तिष्ठते तस्माद्यथास्थानम्पशवः पुनरेत्योपं तिष्ठन्ते॥१३॥

वै विश्वे देवा ज्योतिष्मानपचिततमौ त्रिवृद्धा आदित्या द्विचत्वारिंशच्च॥—[२]

यावती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै यमं देवयजनमस्या अनिर्याच्याग्निं चिनुते यमार्थैः स चिनुतेऽपेत्यध्यवसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्यात्मनेऽग्निं चिनुत इष्वग्रेण वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन्ते देवा एतद्यजुरपश्यन्नपेत्येति यदेतेनध्यवसाययति॥१४॥

अनामृत एवाग्निं चिनुत उद्वन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपं हन्त्यपोऽवोक्षति शान्त्यै सिकता नि वपत्येतद्वा अग्रेवैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुद्ध ऊषान्नि वपति पुष्टिर्वा एषा प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथो संज्ञानं एव संज्ञानं ह्येतत्॥१५॥

पशूनां यदूषा द्यावापृथिवी सहास्तान्ते वियती अब्रूतामस्त्वेव नौ सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत्तदस्यामदधात् ऊषा अभवन् यदस्या यज्ञियमासीत्तदमुष्यामदधात्तददश्चन्द्रमसि कृष्णमूषां त्रिवपन्नदो ध्यायेद्द्यावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं चिनुतेऽयं सो अग्निरिति विश्वामित्रस्य॥१६॥

सूक्तम्भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्रेः प्रियं धामावारुन्द्वाग्रेरेवैतेन प्रियं धामाव रुद्धे छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायश्चतस्रः प्राचीरुपं दधाति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समं ह्वीयन्त ते द्वे पुरस्तात्समीची उपादधत् द्वे॥१७॥

पश्चात्समीची ताभिर्वै ते दिशोऽदृहन् यद्वे पुरस्तात्समीची उपदधाति द्वे पश्चात्समीची दिशां विधृत्या अथो पशवो वै छन्दांसि पशूनेवास्यै समीचो दधात्यष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्वाग्नेवाग्निस्तं चिनुतेऽष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्री सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य॥१८॥

प्रज्ञात्यै त्रयोदश लोकं पूणा उपं दधात्येकविंशतिः सम्पद्यन्ते प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविंशस्यैव प्रतिष्ठा गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति प्रत्यग्निं चिक्यान्तिष्ठति य एवं वेद पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशवो यज्ञमेव पशूनव रुद्धे त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्य इमे लोका एष्वैव

लोकेषु॥१९॥

प्रति तिष्ठत्येकचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति पुरीषेणाभ्यूहति तस्मान्मासेनास्थिं छन्नन्न दुश्चर्मा भवति य एवं वेद पञ्च चित्तयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरा विराडन्न विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति॥२०॥

अद्धवसाययति ह्येतद्विश्वमित्रस्यादधत् द्वे लोकस्य लोकेषु सप्तचत्वारिंशच्च॥—[३]

वि वा एतौ द्विषाते यश्च पुराग्निर्यश्चोखायाः समितमिति चतसृभिः सं नि वपति चत्वारि छन्दांसि छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनूः प्रिययैवैनौ तनुवा सः शास्ति समितमित्याह तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं समेति यथ्संन्युष्य विहरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं व्यैत्यृतुभिः॥२१॥

वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुभिरेव विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यामित्याहर्तुभिरेवैनं दीक्षयित्वर्तुभिर्वि मुञ्चति वैश्वानर्या शिकामा दन्ते स्वदयत्येवैनन्नैर्ऋतीः कृष्णास्तिस्रस्तुपंपक्वा भवन्ति निर्ऋत्यै वा एतद्वाग्धेयं यत्तुषा निर्ऋत्यै रूपं कृष्णं रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयत इमां दिशं यन्त्येषा॥२२॥

वै निर्ऋत्यै दिग्ख्यायामेव दिशि निर्ऋतिं निरवदयते स्वकृत इरिण उपं दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्ऋत्या आयतनं स्व एवायतने निर्ऋतिं निरवदयते शिकामभ्युपं दधाति नैर्ऋतो वै पाशः साक्षादेवैनं निर्ऋतिपाशान्मुञ्चति तिस्र उपं दधाति त्रेधाविहितो वै पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निर्ऋतिमवं यजते पराचीरुपं॥२३॥

दधाति पराचीमेवास्मान्निर्ऋतिम्प्र णुदतेऽप्रतीक्षमा यन्ति निर्ऋत्या अन्तरहित्यै मार्जयित्वोपं तिष्ठन्ते मेध्यत्वाय गारहपत्यमुपं तिष्ठन्ते निर्ऋतिलोक एव चरित्वा पूता देवलोकमुपार्वतन्तु एकयोपं तिष्ठन्त एकधैव यजमाने वीर्यं दधति निवेशनः संगमनो वसूनामित्याह प्रजा वै पशवो वसुं प्रजयैवैनम्पशुभिः समर्धयन्ति॥२४॥

ऋतुभिरेषा पराचीरुपाष्टाचत्वारिंशच्च॥—[४]

पुरुषमात्रेण वि मिमीते यज्ञेन वै पुरुषः सम्मितो यज्ञपुरुषैवैनं वि मिमीते यावान्पुरुष

ऊर्ध्वबाहुस्तावा॑न्भवत्येतावद्वे॒ पुरुषे॑ वीर्यं॑ वीर्येणै॒वैनं॑ वि मिमीते॒ पक्षी॑ भवति॒ न ह्यपक्षः॑
पतितुमर्ह॑त्यरु॒न्निनां॑ पक्षौ॒ द्राघीया॑सौ भवतुस्तस्मात्पक्षप्र॑वयासि॒ वयासि॑ व्याममात्रौ
पक्षौ च पुच्छं च भवत्येतावद्वे॒ पुरुषे॑ वीर्यम्॥२५॥

वीर्यस॑म्मितो वेणु॑ना वि मिमीत॒ आग्ने॒यो वै वेणुः॑ स॒योनि॒त्वाय॑ यजु॑षा युनक्ति॒
यजु॑षा कृषति॒ व्यावृ॑त्त्यै षड्भवेन॑ कृषति॒ षड्वा ऋत॑वं ऋतुभि॑रेवेन॑ कृषति॒ यद्वा॑ दशग॒वेन॑
संव॒थ्सुरेणै॒वेयं॑ वा अ॒ग्नेर॑तिदा॒हाद॑बिभे॒त्सैतद्वि॑गुणम॒पश्य॑त्कृष्टं चाकृष्टं च ततो॒ वा इ॒मां
नात्य॑दह॒द्यत्कृष्टं॑ चाकृष्टं च॥२६॥

भव॑त्यस्या अन॑तिदाहाय द्विगुणं॒ त्वा अ॒ग्निमु॒द्यन्तु॑मर्हतीत्याहु॒र्यत्कृष्टं॑ चाकृष्टं च
भव॑त्यग्नेरुद्य॑त्या एताव॑न्तो वै प॒शवो॑ द्विपादश्च॒ चतु॑ष्पादश्च॒ तान् यत्प्राचं॑ उ॒थ्सृ॒जेद्रु॒द्रायापि॑
दध्या॒द्यद्दक्षि॑णा पि॒तृभ्यो॑ नि धु॒वेद्य॑त्प्रतीचो॒ रक्षा॑सि ह॒न्युरु॒दीच॑ उ॒थ्सृ॒जत्ये॒षा वै
दैव॑मनु॒ष्याणां॑ शान्ता दिक्॥२७॥

तामे॒वैनान॑नू॒थ्सृज॑त्यथो॒ खल्वि॒मां दि॒शमु॒थ्सृज॑त्यसौ वा आ॒दित्यः॑ प्रा॒णः
प्रा॒णमे॒वैनान॑नू॒थ्सृज॑ति दक्षि॒णा पर्या॑वर्तन्ते॒ स्वमे॒व वीर्य॑मनु॒ पर्या॑वर्तन्ते॒ तस्मा॑द्दक्षि॒णोऽर्धं॑
आ॒त्मनो॑ वीर्या॒वत्तरोऽथो॑ आ॒दित्य॑स्यै॒वावृ॑त्तमनु॒ पर्या॑वर्तन्ते॒ तस्मा॑त्परा॑श्चः प॒शवो॑ वि तिष्ठन्ते
प्र॒त्यं च॒ आ वर्त॑न्ते ति॒स्रस्ति॑स्रः॒ सीताः॑॥२८॥

कृषति॒ त्रिवृ॑तमे॒व य॒ज्ञमु॒खे वि या॑तय॒त्योष॑धीर्वपति॒ ब्रह्म॑णान्नम॒वं रु॒द्धेऽर्कै॑र्ऽर्कश्ची॑यते
चतु॑र्दशभिर्वपति॒ सप्त॑ ग्रा॒म्या ओष॑धयः॒ सप्ता॑रण्या॒ उभ॒यीषा॑मव॒रुद्धा॑ अन्न॒स्यान्न॑स्य
वप॒त्यन्न॑स्यान्न॒स्याव॑रुद्धौ कृ॒ष्टे व॑पति कृ॒ष्टे ह्योष॑धयः॒ प्रति॑तिष्ठन्त्यनु॒सीतं॑ वपति॒ प्रजा॑त्यै
द्वाद॑शसु॒ सीता॑सु वपति॒ द्वाद॑श॒ मासाः॑ संव॒थ्सुरः॑ संव॒थ्सुरेणै॒वास्मा॑ अन्न॒म्पच॑ति॒
यद॑ग्नि॒चित्॥२९॥

अन॑वरुद्धस्या॒शनी॒याद॑वरुद्धेन॒ व्यृ॒द्धेत् ये वन॑स्पती॒नाम्फ॒लग्र॑हय॒स्तानि॒ध्मेऽपि॑
प्रोक्षे॑दन॒वरुद्ध॑स्याव॒रुद्धौ दि॒ग्भ्यो लो॒ष्टान्त्सम॑स्यति॒ दिशा॑मे॒व वीर्य॑मव॒रुध्य॑ दिशां वीर्ये॑ऽग्निं
चि॒नुते॒ यं द्वि॒ष्याद्य॑त्र स स्यात्तस्यै॒ दिशो॑ लो॒ष्टमा ह॑रेदि॒षमूर्ज॑म॒हमि॑त आ द॑द इती॒षमे॒वोर्जं॑
तस्यै॒ दिशो॑ऽव॒ रुद्धे॑ क्षो॒धुंको भ॑वति॒ यस्तस्या॑ दिशि भव॑त्युत्तरवेदिमुप॑ वपत्युत्तरवे॒द्यासौ॑
ह्यग्नि॑श्चीयतेऽथो॒ प॒शवो॑ वा उ॒त्तर॑वेदिः प॒शून्वे॒वाव॑ रु॒द्धेऽथो॑ य॒ज्ञप॒रुषो॑ऽनन्तरि॒त्यै॥३०॥

च भवत्येतावद्वै पुरुषे वीर्यं यत्कृष्टश्चाकृष्टं च दिव्यसीतां अग्निचिदव पञ्चविंशतिश्च॥[५]

अग्ने तव श्रवो वय इति सिकता नि वपत्येताद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्यं सूक्तं सूक्तेनैव वैश्वानरमव रुद्धे षड्भिर्नि वपति षड्वा ऋतवः सं वथ्सुरो संवथ्सुरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव वैश्वानरमव रुद्धे समुद्रं वै नामैतच्छन्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकता निवपति प्रजानां प्रजननायेन्द्रः॥३१॥

वृत्राय वज्रम्प्राहर्त्स त्रेधा व्यभवत्स्फ्यस्तृतीयं रथस्तृतीयं यूपस्तृतीयं यैऽन्तःशरा अशीर्यन्त ताः शर्करा अभवन्तच्छर्कराणां शर्करत्वं वज्रो वै शर्कराः पशुरग्निर्यच्छर्कराभिरग्निं परिमिनोति वज्रेणैवास्मै पशून्परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः परिगृहीतास्तस्मात्स्थेयानस्थेयसो नोप हरते त्रिसप्ताभिः॥३२॥

पशुकामस्य परि मिनुयात्सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः प्राणैरेवास्मै पशून्व रुद्धे त्रिणवाभिर्भातृव्यवतस्त्रिवृतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या अपरिमिताभिः परि मिनुयादपरिमितस्यावरुद्धै यं कामयेतापशुः स्यादित्यपरिमित्य तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेदपरिगृहीत एवास्यं विषूचीनं रेतः परा सिञ्चत्यपशुरेव भवति॥३३॥

यं कामयेत पशुमान्स्थ्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेत्परिगृहीत एवास्मै समीचीनं रेतः सिञ्चति पशुमानेव भवति सौम्या व्यूहति सोमो वै रेतोधा रेत एव तद्वधाति गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभा राजन्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्यः शं युम्बारहस्पत्यम्मेधो नोपानमत्सोऽग्निम्प्राविशत्॥३४॥

सोऽग्नेः कृष्णो रूपं कृत्वोदायत सोऽश्वम्प्राविशत्सोऽश्वस्यावान्तरशफोऽभवद्यदश्वमाक्रमयति य एव मेधोऽश्वम्प्राविशत्तमेवाव रुद्धे प्रजापतिनाग्निश्चेतव्यं इत्याहुः प्राजापत्योऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते पुष्करपर्णमुप दधाति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णं सयोनिमेवाग्निं चिनुतेऽपां पृष्ठमसीत्युप दधात्यपां वा एतत्पृष्ठं यत्पुष्करपर्णं रूपेणैवैनदुप दधाति॥३५॥

इन्द्रः पशुकामस्य भवत्यविशत्सयोनं विंशतिश्च॥[६]

ब्रह्म जज्ञानमिति रुक्ममुप दधाति ब्रह्ममुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत ब्रह्ममुखा एव तत्प्रजा यजमानः सृजते ब्रह्म जज्ञानमित्याहुः तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य

एवं वेदं ब्रह्मवादिनो वदन्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यग्निश्चेतव्यं इति यत्पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवीं शुचार्पयेन्नोपधयो न वनस्पतयः॥३६॥

प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षं शुचार्पयेन्न वयांसि प्र जायेरन् यद्विचिन्वीत दिवं शुचार्पयेन्न पर्जन्यो वर्षेद्रुक्ममुपं दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते प्रजातै हिरण्मयं पुरुषमुपं दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै यदिष्टकाया आतृणमनूपदध्यात्पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दध्यादक्षिणतः॥३७॥

प्राश्चमुपं दधाति दाधारं यजमानलोकत्र पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आतृणमनूपं दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्यै द्रप्सश्चस्कन्देत्यभि मृशति होत्रांस्वेवेनं प्रतिं षापयति सुचावुपं दधात्याज्यस्य पूर्णां कार्प्यमयीं दध्नः पूर्णामौदुम्बरीमियं वै कार्प्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोपं धत्ते॥३८॥

तूष्णीमुपं दधाति न हीमे यजुषास्तुमरंहति दक्षिणां कार्प्यमयीमुत्तरामौदुम्बरीन्तस्मादस्या असावुत्तराज्यस्य पूर्णां कार्प्यमयीं वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्प्यो वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽस्यपं हन्ति दध्नः पूर्णामौदुम्बरीम्पशवो वै दध्यर्गुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं दधाति पूर्णे उपं दधाति पूर्णे एवेनम्॥३९॥

अमुष्मिल्लोक उपं तिष्ठेते विराज्यग्निश्चेतव्यं इत्याहुः सुगवे विराड्प्रश्नुचावुपदधाति विराज्येवाग्निं चिनुते यज्ञमुखेयं यज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञं रक्षांसि जिघांसन्ति यज्ञमुखं रुक्मो यद्रुक्मं व्याघारयति यज्ञमुखादेव रक्षाऽस्यपं हन्ति पञ्चभिर्व्याघारयति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षाऽस्यपं हन्त्यक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै॥४०॥

वनस्पतयो दक्षिणतो धत्त एनन्तस्मादक्षण्या पञ्च च॥ [७]

स्वयमातृणामुपं दधातीयं वै स्वयमातृणामेवोपं धत्तेऽश्नुमुपं घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते प्रथमेष्टकोपधीयमाना पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि दधाति स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या अग्रावग्निश्चेतव्यं इत्याहुरेष वै॥४१॥

अग्निर्वैश्वानरो यद्वाह्णस्तस्मै प्रथमामिष्टकां यजुष्कृताम्प्र यच्छेत्ताम्ब्राह्मणश्चोपं

दध्यातामग्नावेव तदग्निं चिनुत ईश्वरो वा एष आर्तिमार्तोऽर्विद्वानिष्टकामुपदधाति त्रीन् वरा॑न्दद्यात्रयो॑ वै प्राणाः प्राणाना॑ः स्पृत्यै॑ द्वावेव देयो॑ द्वौ हि प्राणावेकं एव देय॑ एको हि प्राणः पशुः॥४२॥

वा एष यदग्निं खलु वै पशव॑ आयवसे रमन्ते दूर्वेष्टकामुप॑ दधाति पशूनां धृत्यै॑ द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै॑ काण्डा॑त्काण्डात्प्ररोह॑न्तीत्याह॑ काण्डेन॑काण्डेन॑ ह्येषा प्रतिष्ठित्यै॑वा नो॑ दूर्वे प्र तनु॑ सहस्रेण॑ शतेन॑ चेत्याह॑ साहस्रः प्रजापतिः॑ प्रजापते॑रास्यै॑ देवलक्ष्मं॑ वै त्र्यालिखिता॑ तामुत्तरलक्ष्माणं॑ देवा उपा॑दधताधरलक्ष्माणमु॑सुरा यम्॥४३॥

कामयै॑त॒ वसी॑यान्स्यादित्युत्तरलक्ष्माणं॑ तस्योप॑ दध्याद्वसी॑यानेव॒ भवति॑ यं कामयै॑त॒ पापी॑यान्स्यादित्यधरलक्ष्माणं॑ तस्योप॑ दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु॑ परा॑ भावयति॒ पापी॑यान्भवति॒ त्र्यालिखिता॑ भवती॒मे वै लो॒कास्त्र्यालिखितै॑भ्य एव लो॒केभ्यो॑ भ्रातृ॒व्यमन्तरे॑त्यङ्गिरसः॑ सुव॒र्गं लो॒कं यतः॑ पु॒रोडाशः॑ कूर्मो॑ भूत्वानु॑ प्रास॑र्पत्॥४४॥

यत्कूर्ममु॑पदधाति॒ यथा॑ क्षेत्रविदञ्ज॑सा नय॑त्येवमेवैनं॑ कूर्मः सुव॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति॒ मेधो॑ वा एष पशूनां॑ यत्कूर्मो॑ यत्कूर्ममु॑पदधाति॒ स्वमेव॑ मेधम्पश्यन्तः॑ पशव॑ उप॑ तिष्ठन्ते श्मशानं॑ वा एतत्क्रियते॒ यन्मृ॒तानां॑ पशूना॑ः शी॒र्षाण्यु॑पधी॒यन्ते॑ यज्जीवन्तं॑ कूर्ममु॑पदधाति॒ तेनाश्म॑शानचिद्वास्तव्यो॑ वा एष यत्॥४५॥

कूर्मो॑ मधु॒ वाता॑ ऋताय॒त इति॑ दध्ना मधुमिश्रेणा॒भ्यनक्ति॑ स्वदय॑त्येवैनं॒ द्वाभ्यां॑ वा एतदन्नं॑ यद्दध्या॒रण्यम्मधु॑ यद्दध्ना मधुमिश्रेणा॒भ्यनक्त्यु॑भयस्याव॑रुद्धौ म॒हो द्यौः पृथि॑वी च न इत्या॒हाभ्यामेवैनमु॑भयतः॒ परि॑ गृह्णाति॒ प्राञ्चमुप॑ दधाति॒ सुव॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ समष्ट्यै॒ पुरस्ता॑त्प्रत्यश्चमुप॑ दधाति॒ तस्मा॑त्॥४६॥

पुरस्ता॑त्प्रत्यश्चः पशवो॑ मेधमुप॑ तिष्ठन्ते यो वा अप॑नाभिमु॒ग्निं चिनु॑ते यज॑मानस्य॒ नाभि॑मनु॒ प्र वि॑शति॒ स ए॑नमीश्वरो हि॒ऽसितो॑रुलूखलमुप॑ दधात्येषा॒ वा अ॒ग्नेर्नाभिः॑ सना॑भिमेवाग्निं चिनु॑तेऽहि॒ऽसाया॑ औदु॒म्बर॑म्भवत्यूर्वा॒ उदु॒म्बर॑ ऊर्जमे॒वाव॑ रुद्धे मध्य॑त उप॑ दधाति मध्य॑त एवास्मा॒ ऊर्जं॑ दधाति॒ तस्मा॑न्मध्य॑त ऊ॒र्जा भु॑ञ्जत॒ इयं॑द्ववति॒ प्रजा॑पतिना यज्ञ॑मुखेन॒ समि॑तमव॑ हन्त्यन्नमे॒वाक॑र्वेण्यव्य॒र्चोप॑ दधाति॒ विष्णु॑र्वै यज्ञो॒ वैष्ण॑वा वन॑स्पतयो यज्ञ॑ एव यज्ञं॒ प्रति॑ स्थापयति॥४७॥

एष वै प॒शुर्यम॑स॒र्पदेष॑ यत्तस्मा॑त्तस्मा॑त्स॒तवि॑शतिश्च॥

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भृतं यदुखा यदुखामुपदधात्येभ्य एव लोकेभ्यो ज्योतिरव रुद्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवास्मै ज्योतिर्दधाति तस्मान्मध्यतो ज्योतिरुपास्महे सिकताभिः पूरयत्येतद्वा अग्नेर्वैश्वानरस्य रूपं रूपेणैव वैश्वानरमव रुद्धे यं कामयेत क्षोधुकः स्यादित्युनां तस्योप॥४८॥

दध्यात्क्षोधुक एव भवति यं कामयेतानुपदस्यदन्नमद्यादिति पूर्णां तस्योपं दध्यादनुपदस्यदेवान्नमति सहस्रं वै प्रति पुरुषः पशूनां यच्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्षमुप दधाति सवीर्यत्वायोखायामपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयति व्युद्धं वा एतत्प्राणैरमेध्यं यत्पुरुषशीर्षमुप खलु वै प्राणाः॥४९॥

अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशल्कान्प्रत्यस्यति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयित्वा प्राणैः समर्धयति दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति मध्व्योऽसानीति श्रुतातङ्गौन मेध्यत्वाय ग्राम्यं वा एतदन्नं यदध्यारण्यम्मधु यदध्ना मधुमिश्रेण पूरयत्युभयस्यावरुद्धौ पशुशीर्षाण्युप दधाति पशवो वै पशुशीर्षाणि पशून्वाव रुद्धे यं कामयेतापशुः स्यादिति॥५०॥

विषूचीनानि तस्योपं दध्याद्विषूच एवास्मात्पशून्दधात्यपशुरेव भवति यं कामयेत पशुमान्स्यदिति समीचीनानि तस्योपं दध्यात्समीच एवास्मै पशून्दधाति पशुमानेव भवति पुरस्तात्प्रतीचीनमश्वस्योपं दधाति पश्चात्प्राचीनमृषभस्यापशवो वा अन्ये गौंश्चेभ्यः पशवो गौंश्चानेवास्मै समीचो दधात्येतावन्तो वै पशवः॥५१॥

द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् वा एतदग्नौ प्र दधाति यत्पशुशीर्षाण्युपदधात्यमुमांरण्यमनु ते दिशामीत्याह ग्राम्येभ्य एव पशुभ्य आरण्यान्पशूञ्छुचमन्यूजति तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानामारण्याः पशवः कनीयाःसः शुचा ह्युताः सर्पशीर्षमुप दधाति यैव सर्पे त्विषिस्तामेवाव रुद्धे॥५२॥

यत्समीचीनम्पशुशीर्षैरुपदध्याद्ग्राम्यान्पशून्शुकाः स्युर्यद्विषूचीनमारण्यान् यजुरेव वदेदव तां त्विषि रुद्धे या सर्पे न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानथो खलूपधेयमेव यदुपदधाति तेन तां त्विषिमव रुद्धे या सर्पे यद्यजुर्वदति तेन शान्तम्॥५३॥

ऊनान्तस्योपं प्राणाः स्यादिति वै पशवो रुद्धे चतुश्चत्वारिंशच्च॥ [९]

पशुर्वा एष यदग्निर्योनिः खलु वा एषा पशोर्वि क्रियते यत्प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या अपस्या उप दधाति योनावेव रेतो दधाति पश्वोपं दधाति पाङ्गाः पशवः

पशूनेवास्यै प्र जंनयति पञ्च दक्षिणतो वज्रो वा अपस्यां वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षास्यै हन्ति पञ्च पश्चात्॥५४॥

प्राचीरुपं दधाति पश्चाद्वै प्राचीनः५५॥ रेतो धीयते पश्चादेवास्यै प्राचीनः५६॥ रेतो दधाति पञ्च पुरस्तात्प्राचीरुपं दधाति पञ्च पश्चात्प्राचीस्तस्मात्प्राचीनः५७॥ रेतो धीयते प्राचीर्वाः प्रजा जायन्ते पञ्चोत्तरतश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दस्याः पशूनेव प्रजातान्त्वमायतनमभि पर्यूहत इयं वा अग्नेरतिदाहार्दबिभेत्सैताः॥५८॥

अपस्यां अपश्यत्ता उपाधत्त ततो वा इमां नात्यदहृद्यदपस्यां उपदधात्यस्या अनतिदाहायोवाचं हेयमददिह्यस ब्रह्मणान्नं यस्येता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेददिति प्राणभृत उपं दधाति रेतस्येव प्राणान्दधाति तस्माद्वदन्प्राणन्पश्यञ्छृण्वन्पशुर्जायते-
ऽयम्पुरः॥५९॥

भुव इति पुरस्तादुपं दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधारायं दक्षिणा विश्वकर्मेति दक्षिणतो मनं एवैताभिर्दाधारायम्पश्चाद्विश्वव्यं च इति पश्चाच्चक्षुरेवैताभिर्दाधारेदमुत्तराथ्सुवरित्युत्तरतः श्रोत्रमेवैताभिर्दाधारेयमुपरि मृतिरित्युपरिष्टाद्वाचमेवैताभिर्दाधार दशदशोपं दधाति सवीर्यत्वायाक्षण्या॥६०॥

उपं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्ध्रोद्या दक्षिणा ताभिर्भरद्वाजो याः प्राचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उदीचीस्ताभिर्जमदग्निर्या ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा य एवमेतासामृद्धिं वेदभ्रोत्येव य आसामेवम्बन्धुतां वेद बन्धुमान्भवति य आसामेवं क्लृप्तिं वेद कल्पते॥६१॥

अस्मै य आसामेवमायतनं वेदायतनवान्भवति य आसामेवमप्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति प्राणभृत उपधाय संयत उपं दधाति प्राणानेवास्मिन्धित्वा संयद्धिः सं यच्छति तत्संयताः संयत्त्वमथो प्राण एवापानं दधाति तस्मात्प्राणापानौ सं चरतो विपूचीरुपं दधाति तस्माद्विष्वञ्चौ प्राणापानौ यद्वा अग्नेरसं यतम्॥६२॥

असुवर्ग्यमस्य तत्सुवर्ग्योऽग्निर्यत्सं यतं उपदधाति समेवेनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकस्यविवर्यः कृतमयानामित्याह वयोभिरेवायानवं रुद्धेऽयैर्वयाः५३॥ सि सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति तस्मादयः सर्वतः पवते॥६०॥

पुश्चादेताः पुरोऽक्षण्या कल्पतेऽसं यत् पञ्चत्रिंशच्च॥ [१०]

गायत्री त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पङ्क्ता सह। बृहत्युष्णिहा ककुब्धसूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा या च षट्पदा। सछन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। महानाग्री रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः। मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। रजता हरिणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः। अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। नारीः॥६१॥

ते पत्नयो लोम वि चिन्वन्तु मनीषया। देवानाम्पत्नीर्दिशः सूचीभिः शिम्यन्तु त्वा। कुविदङ्ग यवमन्तो यव चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूय। इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषो नमोवृक्तिं न जग्मुः॥६२॥

नारीस्त्रिंशच्च॥ [११]

कस्त्वा छति कस्त्वा वि शास्ति कस्ते गात्राणि शिम्यति। क उ ते शमिता कविः। ऋतवंस्त ऋतुधा परुः शमितारो वि शासतु। संवत्सरस्य धायसा शिमीभिः शिम्यन्तु त्वा। दैव्या अध्वर्यवंस्त्वा छान्तु वि च शासतु। गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिम्यन्तः। अर्धमासाः परूषि ते मासाश्छान्तु शिम्यन्तः। अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टं॥६३॥

सूदयन्तु ते। पृथिवी तेऽन्तरिक्षेण वायुश्छिद्रमभिषज्यतु। द्यौस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु साधुया। शं ते परेभ्यो गात्रेभ्यः शमस्त्वरेभ्यः। शमस्थभ्यो मङ्गभ्यः शमु ते तनुर्वे भुवत्॥६४॥

विलिष्टत्रिंशच्च॥ [१२]

उत्सन्नयज्ञ इन्द्राग्री देवा वा अक्षण्यास्तोमीया अग्नेर्भागोऽस्यग्ने जातात्रिमिरिति नाकसद्विश्छन्दांसि सर्वाभ्यो वृष्टिसनीर्देवासुराः कनीयांसः प्रजापतेरक्षि द्वादश॥ [१३] उत्सन्नयज्ञो देवा वै यस्य मुख्यवतीर्नाकसद्विरेवैताभिर्ष्टाचत्वारिंशत्॥४८॥ उत्सन्नयज्ञः सर्वत्वाय॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे तृतीयः प्रश्नः॥

उ॒त्स॒न्न॒य॒ज्ञो वा ए॒ष यद॒ग्निः किं वा॒ हैत॒स्यं क्रि॒यते किं वा॒ न यद्वै य॒ज्ञस्यं
क्रि॒यमा॑णस्यान्तर्यन्ति पू॒र्यति वा अ॒स्य तदा॑श्चिनीरुपं दधात्य॒श्विनौ वै दे॒वानां॑ भि॒षजौ
ताभ्या॑मे॒वास्यै भे॒षजं॑ करोति प॒ञ्चोपं॑ दधाति पा॒ङ्क्तौ य॒ज्ञो यावा॑नेव य॒ज्ञस्तस्मै॑ भे॒षजं॑
करोत्यु॒त॒व्या उपं॑ दधात्यु॒त॒नां क्लृ॒प्त्यै॥१॥

प॒ञ्चोपं॑ दधाति प॒ञ्च वा ऋ॒तवो॑ यावन्त ए॒वर्तव॑स्तान्कल्पयति स॒मान॑प्रभृतयो भवन्ति
स॒मानो॑द॒र्कास्तस्मा॑त्स॒माना ऋ॒तव ए॒केन॑ प॒देन॑ व्यावर्तन्ते तस्मा॑दृ॒तवो॑ व्यावर्तन्ते प्राण॑भृत उपं
दधात्यु॒त॒ष्वेव प्रा॒णान्द॑धाति तस्मा॑त्स॒मानाः सन्तं॑ ऋ॒तवो॑ न जी॒र्यन्त्यथो॑ प्र ज॒नय॑त्ये॒वाने॒ष
वै वा॒युर्य॒त्राणो॑ यदृ॒त॒व्या उप॒धाय॑ प्राण॑भृतः॥२॥

उ॒प॒दधा॑ति तस्मा॑त्स॒र्वानृ॒तूननु॑ वा॒युरा व॑रीवर्ति वृ॒ष्टि॒सनी॒रुपं॑ दधाति वृ॒ष्टि॒मे॒वाव॑ रु॒द्धे
यदे॒क॒धोपं॑द॒ध्यादे॒क॒मृ॒तुं व॑र्षेदनुपरि॒हारं॑ सादयति तस्मा॑त्स॒र्वानृ॒तून व॑र्षति य॒त्राण॑भृत
उ॒प॒धाय॑ वृ॒ष्टि॒सनी॒रुप॑दधाति तस्मा॑द्वा॒युप्र॑च्युता दि॒वो वृ॒ष्टिरी॑ते प॒शवो॑ वै व॒य॒स्या नाना॑मनसः
खलु॒ वै प॒शवो॑ नाना॑व्रता॒स्तैऽप ए॒वाभि॑ समनसः॥३॥

यं का॒मये॑ताप॒शुः स्या॑दिति व॒य॒स्यास्त॒स्योप॒धाया॑प॒स्या उपं॑ द॒ध्याद॑संज्ञानमे॒वास्यै
प॒शुभिः॑ करोत्यप॒शुरे॒व भ॑वति यं का॒मये॑त प॒शुमा॑न्ध्या॒दित्य॑प॒स्यास्त॒स्योप॒धाय॑ व॒य॒स्या
उपं॑ द॒ध्यात्सं॑ज्ञानमे॒वास्यै प॒शुभिः॑ करोति प॒शुमा॑नेव भ॑वति चत॑स्रः पुरस्ता॒दुपं॑ दधाति
तस्मा॑च्च॒त्वारि॑ चक्षु॒षो रू॒पाणि॑ द्वे शु॒क्ले द्वे कृ॒ष्णे॥४॥

मूर्ध॒न्वती॑र्भवन्ति तस्मा॑त्पुरस्ता॒न्मूर्धा॑ प॒ञ्च दक्षि॑णाया॒ङ् श्रो॒ण्यामु॑पं दधाति प॒ञ्चोत्तर॑स्यां
तस्मा॑त्प॒श्चाद्व॑र्षीयान् पुरस्ता॒त्प्रव॑णः प॒शुर्ब॑स्तो वय॒ इति॑ दक्षि॒णेऽस्मि॑ उपं दधाति वृ॒ष्णिर्व॑य
इत्यु॒त्तरे॑ऽस्मि॒सावे॒व प्र॑ति दधाति व्याघ्रो वय॒ इति॑ दक्षि॒णे प॒क्ष उपं॑ दधाति सि॒ंहो वय॒
इत्यु॒त्तरे॑ प॒क्षयो॑रे॒व वी॒र्यं॑ दधाति पुरु॒षो वय॒ इति॑ मध्ये तस्मा॑त्पुरु॒षः प॒शूना॑मधिपतिः॥५॥

क्लृ॒प्त्या उप॒धाय॑ प्राण॑भृतः समनसः कृ॒ष्णे पुरु॑षो वय॒ इति॑ प॒ञ्च च॥ [१]

इन्द्रा॑ग्नी अव्य॑थमानामिति स्वयमा॒तृणामु॑पं दधातीन्द्रा॒ग्निभ्यां॑ वा इ॒मौ लो॒कौ

विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अधृतेव वा एषा यन्मध्यमा चित्तिरन्तरिक्षमिव वा एषेन्द्राग्नी
इत्याहेन्द्राग्नी वै देवानामोजोभृतावोजसैवैनामन्तरिक्षे चिनुते धृत्यै स्वयमातृणामुप
दधात्यन्तरिक्षं वै स्वयमातृणान्तरिक्षमेवोप धत्तेऽश्वमुप॥६॥

प्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते
स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै देवानां वै
सुवर्गं लोकं यतां दिशः समन्वीयन्त त एता दिश्या अपश्यन्ता उपादधत् ताभिर्वै ते
दिशोऽदृष्टं हन्यद्विश्या उपदधाति दिशां विधृत्यै दशं प्राणभृतः पुरस्तादुप॥७॥

दधाति नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दशमी प्राणानेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात्पुरस्तात्प्राणा
ज्योतिष्मतीमुत्तमामुप दधाति तस्मात्प्राणानां वाग्ज्योतिरुत्तमा दशोप दधाति दशाक्षरा
विराड्विराट्छन्दसां ज्योतिर्ज्योतिरेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात्पुरस्ताज्योतिरुपास्महे छन्दांसि
पशुष्वजिमयुस्तान्बृहत्युदजयत्तस्माद्बार्हताः॥८॥

पशवं उच्यन्ते मा छन्द इति दक्षिणत उप दधाति तस्माद्दक्षिणावृतो मासाः पृथिवी
छन्द इति पश्चात्प्रतिष्ठित्या अग्निर्देवतेत्युत्तरत ओजो वा अग्निरोज एवोत्तरतो धत्ते
तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी जयति षट्त्रिंशत्सम्पद्यन्ते षट्त्रिंशदक्षरा बृहती बारहताः पशवो
बृहत्यैवास्यै पशूनव रुद्धे बृहती छन्दसां स्वाराज्यं परीयाय यस्यैताः॥९॥

उपधीयन्ते गच्छति स्वाराज्यं सप्त वालखिल्याः पुरस्तादुप दधाति सप्त पश्चात्सप्त
वै शीर्षण्याः प्राणा द्वाववाञ्चौ प्राणानां सवीर्यत्वाय मूर्धासि राडिति पुरस्तादुप दधाति
यन्त्री राडिति पश्चात्प्राणानेवास्यै समीचो दधाति॥१०॥

अश्वमुप पुरस्तादुप बारहता एताश्चतुस्त्रिंशच्च॥ [२]

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वत् तदसुरा अकुर्वत् ते देवा एता अक्षयास्तोमीया अपश्यन्ता
अन्यथानूच्यान्यथोपादधत् तदसुरा नान्ववायन्ततो देवा अभवन्परासुरा यदक्षयास्तोमीया
अन्यथानूच्यान्यथोपदधाति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवत्याशुस्त्रिवृदिति
पुरस्तादुप दधाति यज्ञमुखं वै त्रिवृत॥११॥

यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति व्योम सप्तदश इति दक्षिणतोऽन्नं वै व्योमान्नं
सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणेनान्नमद्यते धरुणं एकविंश इति पश्चात्प्रतिष्ठा
वा एकविंशः प्रतिष्ठित्यै भान्तः पञ्चदश इत्युत्तरत ओजो वै भान्त ओजः पञ्चदश

ओजं एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी जयति प्रतूर्तिरष्टादश इति पुरस्तात्॥१२॥

उपं दधाति द्वौ त्रिवृतावभिपूर्वं यज्ञमुखे वि यांतयत्यभिर्वतः सवि॑श इति दक्षिणतोऽन्नं वा अभिर्वतोऽन्नं सवि॑शोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनान्नमद्यते वर्चो द्वावि॑श इति पश्चाद्यद्वि॑शतिर्द्वे तेन विराजौ यद्वे प्रतिष्ठा तेन विराजोरेवाभिपूर्वमन्नाद्ये प्रति तिष्ठति तपो नवदश इत्युत्तरतस्तस्मात्सुव्यः॥१३॥

हस्तयोस्तपस्वितरो योनिश्चतुर्वि॑श इति पुरस्तादुपं दधाति चतुर्वि॑शत्यक्षरा गायत्री गायत्री यज्ञमुखम् यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यांतयति गर्भाः पञ्चवि॑श इति दक्षिणतोऽन्नं वै गर्भा अन्नं पञ्चवि॑शोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनान्नमद्यत ओजस्त्रिणव इति पश्चादिमे वै लोकास्त्रिणव एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति सम्भरणस्त्रयोवि॑श इति॥१४॥

उत्तरतस्तस्मात्सुव्यो हस्तयोः सम्भार्यतरः क्रतुरेकत्रि॑श इति पुरस्तादुपं दधाति वाग्वै क्रतुर्यज्ञमुखं वाग्यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यांतयति ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रि॑श इति दक्षिणतोऽसौ वा आदित्यो ब्रध्नस्य विष्टपम् ब्रह्मवर्चसमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणोऽर्थो ब्रह्मवर्चसितरः प्रतिष्ठा त्रयस्त्रि॑श इति पश्चात्प्रतिष्ठित्यै नाकः षड्वि॑श इत्युत्तरतः सुवर्गो वै लोको नाकः सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥१५॥

वै त्रिवृदिति पुरस्तात्सुव्यस्त्रयोवि॑श इति सुवर्गो वै पञ्च च॥ [३]

अग्नेर्भागोऽसीति पुरस्तादुपं दधाति यज्ञमुखं वा अग्निर्यज्ञमुखं दीक्षा यज्ञमुखं ब्रह्म यज्ञमुखं त्रिवृद्यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यांतयति नृचक्षसांभागोऽसीति दक्षिणतः शुश्रुवा॑सो वै नृचक्षसोऽन्नं धाता जातायैवास्मा अन्नमपि दधाति तस्माज्जातोऽन्नमन्ति जनित्र॑ इत्युत्तरतः सप्तदशः स्तोम इत्याहान्नं वै जनित्रम्॥१६॥

अन्नं सप्तदशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनान्नमद्यते मित्रस्य भागोऽसीति पश्चात्प्राणो वै मित्रोऽपानो वरुणः प्राणापानावेवास्मिन्दधाति दिवो वृष्टिर्वाताः स्पृता एकवि॑शः स्तोम इत्याह प्रतिष्ठा वा एकवि॑शः प्रतिष्ठित्या इन्द्रस्य भागोऽसीत्युत्तरत ओजो वा इन्द्र ओजो विष्णुरोजः क्षत्रमोजः पञ्चदशः॥१७॥

ओजं एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोभिप्रयायी जयति वसूनाम्भागोऽसीति पुरस्तादुपं दधाति यज्ञमुखं वै वसवो यज्ञमुखं रुद्रा यज्ञमुखं चतुर्वि॑शो यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि

यांतयत्यादित्यानां भागोऽसीति दक्षिणतोऽन्नं वा आदित्या अन्नं मूकतोऽन्नं गर्भा अन्नं पञ्चविंशोऽन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनान्नमद्यतेऽदित्यै भागः॥१८॥

असीति पश्चात्प्रतिष्ठा वा अदितिः प्रतिष्ठा पूषा प्रतिष्ठा त्रिणवः प्रतिष्ठित्यै देवस्य सवितुर्भागोऽसीत्युत्तरतो ब्रह्म वै देवः सविता ब्रह्म बृहस्पतिर्ब्रह्म चतुष्टोमो ब्रह्मवर्चसमेवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः सावित्रवती भवति प्रसूत्यै तस्माद्ब्राह्मणानामुदीची सनिः प्रसूता धर्त्रश्चतुष्टोम इति पुरस्तादुपं दधाति यज्ञमुखं वै धर्त्रः॥१९॥

यज्ञमुखं चतुष्टोमो यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्वि यांतयति यावानाम्भागोऽसीति दक्षिणतो मासा वै यावा अर्धमासा अयावास्तस्मादक्षिणावृत्तो मासा अन्नं वै यावा अन्नं प्रजा अन्नमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनान्नमद्यत ऋभूणाम्भागोऽसीति पश्चात् प्रतिष्ठित्यै विवर्तोऽष्टाचत्वारिंश इत्युत्तरतोऽनयोऽलोकयोः सवीर्यत्वाय तस्मादिमौ लोकौ समावद्वीर्यौ॥२०॥

यस्य मुख्यवतीः पुरस्तादुपधीयन्ते मुख्यं एव भवत्यास्य मुख्यो जायते यस्यान्नवतीदक्षिणतोऽत्यन्नमास्यान्नादो जायते यस्य प्रतिष्ठावतीः पश्चात्प्रत्येव तिष्ठति यस्यौजस्वतीरुत्तरत औजस्व्यैव भवत्यास्यौजस्वी जायतेऽर्को वा एष यदग्निस्तस्यैतदेव स्तोत्रमेतच्छ्रुत्वा यदेषा विधा॥२१॥

विधीयतेऽर्क एव तद्वर्धमनु वि धीयतेऽत्यन्नमास्यान्नादो जायते यस्यैषा विधा विधीयते य उ चैनामेवं वेद सृष्टीरुपं दधाति यथासृष्टमेवाव रुद्धे न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्यावृत्तन्ते देवा एता व्युष्टीरपश्यन्ता उपादधत् ततो वा इदं व्यौच्छद्यस्यैता उपधीयन्ते व्यैवास्मा उच्छ्रुत्यथो तम एवापं हते॥२२॥

वै जनित्रं पञ्चदशोऽदित्यै भागो वै धर्त्रः समावद्वीर्यो विधा ततो वा इदं चतुर्दश च॥[४]

अग्नें जातान्म णुंदा नः सपत्नानिति पुरस्तादुपं दधाति जातानेव भ्रातृव्यान्म णुंदते सहसा जातानिति पश्चाज्जनिष्यमाणानेव प्रति नुदते चतुश्चत्वारिंशः स्तोम इति दक्षिणतो ब्रह्मवर्चसं वै चतुश्चत्वारिंशो ब्रह्मवर्चसमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः षोडशः स्तोम इत्युत्तरत ओजो वै षोडश ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मात्॥२३॥

उत्तरतोभिप्रयायी जयति वज्रो वै चतुश्चत्वारिंशो वज्रः षोडशो यदेते इष्टके उपदधाति

जाताऽश्चैव जनिष्यमाणाऽश्च भ्रातृव्यान्पुण्यं वज्रमनु प्र हरति स्तृत्यै पुरीषवतीम्मध्यं
उप दधाति पुरीषं वै मध्यमात्मनः सात्मानमेवाग्निं चिनुते सात्मा मुष्मिँल्लोके भवति य
एवं वेदेता वा असपत्न्या नामेष्टका यस्येता उपधीयन्ते॥२४॥

नास्य सपत्नौ भवति पशुर्वा एष यदग्निर्विराजं उत्तमायां चित्यामुप दधाति
विराजमेवोत्तमाम्पशुषु दधाति तस्मात्पशुमानुत्तमां वाचं वदति दशदशोपं दधाति
सवीर्यत्वायाँक्षण्योपं दधाति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै यानि वै
छन्दाँसि सुवर्ग्याण्यासन्तेदेवाः सुवर्गं लोकमायन्तेनरपयः॥२५॥

अश्राम्यन्ते तपोऽतप्यन्त तानि तपसापश्यन्तेभ्य एता इष्टका निरमिमतेवश्छन्दो
वरिवश्छन्द इति ता उपादधत् तामिर्वै ते सुवर्गं लोकमायन् यदेता इष्टका उपदधाति
यान्येव छन्दाँसि सुवर्ग्याणि तैरेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति यज्ञेन वै प्रजापतिः
प्रजा असृजत् ताः स्तोमभागैरेवासृजत् यत्॥२६॥

स्तोमभागा उपदधाति प्रजा एव तद्यजमानः सृजते बृहस्पतिर्वा एतद्यज्ञस्य तेजः
समभरद्यथस्तोमभागा यथस्तोमभागा उपदधाति सतैजसमेवाग्निं चिनुते बृहस्पतिर्वा एतां
यज्ञस्य प्रतिष्ठामपश्यद्यथस्तोमभागा यथस्तोमभागा उपदधाति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै सप्तसप्तोपं
दधाति सवीर्यत्वाय तिस्रो मध्ये प्रतिष्ठित्यै॥२७॥

उत्तरतो धत्ते तस्मादुपधीयन्त ऋषयोऽसृजत् यन्निचंत्वारिँशच्च॥ [५]

रश्मिरित्येवादित्यमसृजत् प्रेतितिरिति धर्ममन्वितिरिति दिवँ संधिरित्यन्तरिक्षं
प्रतिधिरिति पृथिवीं विष्टम्भ इति वृष्टिम्प्रवेत्यहरनुवेति रात्रिमुशिति वसूँम्प्रकेत
इति रुद्रान्मुदितिरित्यादित्यानोज इति पितृँस्तन्तुरिति प्रजाः पृतनापाडिति
पशून्नेवदित्योषधीरभिजिदंसि युक्तग्रावा॥२८॥

इन्द्राय त्वेन्द्रं जिन्वेत्येव दक्षिणतो वज्रं पर्यौहदभिजित्यै ताः प्रजा अपंप्राणा
असृजत् तास्वधिपतिरसीत्येव प्राणमदधाद्यन्तेत्यपानँ सँसर्प इति चक्षुर्वयोधा इति
श्रोत्रन्ताः प्रजाः प्राणतीरपानतीः पश्यन्तीः शृण्वतीर्न मिथुनी अभवन्तासु त्रिवृदसीत्येव
मिथुनमदधात्ताः प्रजा मिथुनी॥२९॥

भवन्तीर्न प्राजायन्त ताः सँरोहोँसि नीरोहोँसीत्येव प्राजनयत्ताः प्रजाः प्रजाता

न प्रत्यतिष्ठन्ता वंसुकोऽसि वेपथ्रिरसि वस्यष्टिरसीत्येवेषु लोकेषु प्रत्यस्थापयद्यदाहं वसुकोऽसि वेपथ्रिरसि वस्यष्टिरसीति प्रजा एव प्रजाता एषु लोकेषु प्रतिं षापयति सात्मान्तरिक्षं रोहति सप्राणोऽमुष्मिल्लोके प्रतिं तिष्ठत्यव्यर्धुकः प्राणापानाभ्यां भवति य एवं वेद॥३०॥

युक्तग्रावा प्रजा मिथुन्यन्तरिक्षंद्वादश च॥ [६]

नाकसद्विर्वे देवाः सुवर्गं लोकमायन्तन्नाकसदां नाकसत्त्वं यन्नाकसदं उपदधाति नाकसद्विरेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति सुवर्गो वै लोको नाको यस्यैता उपधीयन्ते नास्मा अकम्भवति यजमानायतनं वै नाकसदो यन्नाकसदं उपदधात्यायतनमेव तद्यजमानः कुरुते पृष्ठानां वा एतत्तेजः सम्भृतं यन्नाकसदो यन्नाकसदः॥३१॥

उपदधाति पृष्ठानामेव तेजोऽवं रुद्धे पञ्चचोडा उपं दधात्यप्सरसं एवैनमेता भूता अमुष्मिल्लोके उपं शेरऽथो तनूपानीरेवैता यजमानस्य यं द्विष्यात्तमुपदधद्वायेदेताभ्यं एवैनं देवताभ्यं आ वृश्चति ताजगार्तिमाच्छत्युत्तरा नाकसद्ध्य उपं दधाति यथा जायामानीयं गृहेषु निषादयति तादृगेव तत्॥३२॥

पश्चात्प्राचीमुत्तमामुपं दधाति तस्मात्पश्चात्प्राची पत्यन्वास्ते स्वयमातृणां च विकर्णी चोत्तमे उपं दधाति प्राणो वै स्वयमातृणायुर्विकर्णी प्राणं चैवायुश्च प्राणानामुत्तमौ धत्ते तस्मात्प्राणश्चायुश्च प्राणानामुत्तमौ नान्यामुत्तरामिष्टकामुपं दध्याद्यदन्यामुत्तरामिष्टकामुपदध्यात्पशूनाम्॥३३॥

च यजमानस्य च प्राणं चायुश्चापि दध्यात्तस्मान्नान्योत्तरेष्टकोपधेयां स्वयमातृणामुपं दधात्यसौ वै स्वयमातृणामूमेवोपं धत्तेऽश्वमुपं घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिर्नैवाग्निं चिनुते स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्तमौ अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या एषा वै देवानां विक्रान्तिर्यद्विकर्णी यद्विकर्णीमुपदधाति देवानामेव विक्रान्तिमनु वि क्रमत उत्तरत उपं दधाति तस्मादुत्तरत उपचारोऽग्निर्वायुमती भवति समिद्धो॥३४॥

सम्भृतं यन्नाकसदो यन्नाकसदस्तत्पशूनामेपां वै द्वाविंशतिश्च॥ [७]

छन्दाःस्युपं दधाति पशवो वै छन्दांसि पशूनेवावं रुद्धे छन्दांसि वै देवानां

वामम्पशवो वाममेव पशूनव रुद्ध एताः ह वै यज्ञसेनश्चेत्रियायुणश्चित्तिं विदां चकार
तया वै स पशूनवारुद्ध यदेतामुपदधाति पशूनेवाव रुद्धे गायत्रीः पुरस्तादुप दधाति
तेजो वै गायत्री तेज एव॥३५॥

मुखतो धत्ते मूर्धन्वतीर्भवन्ति मूर्धानमेवैनं समानानां करोति त्रिष्टुभ उप दधातीन्द्रियं
वै त्रिष्टुगिन्द्रियमेव मध्यतो धत्ते जगतीरुप दधाति जागता वै पशवः पशूनेवाव रुद्धे-
ऽनुष्टुभ उप दधाति प्राणा वा अनुष्टुप्प्राणानामुत्सृष्टै बृहतीरुष्णिहाः पङ्कीरक्षरपङ्कीरिति
विपुरूपाणि छन्दाःस्युप दधाति विपुरूपा वै पशवः पशवः॥३६॥

छन्दांसि विपुरूपानेव पशूनव रुद्धे विपूरूपमस्य गृहे दृश्यते यस्यैता उपधीयन्ते
य उ चैना एवं वेदतिच्छन्दसमुप दधात्यतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दांसि सर्वभिरेवैनं
छन्दोभिश्चिनुते वर्ष्म वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा यदतिच्छन्दसमुपदधाति वर्ष्मेवैनं
समानानां करोति द्विपदा उप दधाति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै॥३७॥

तेज एव पशवः पशवो यजमान एकश्च॥ [८]

सर्वाभ्यो वै देवताभ्योऽग्निश्चीयते यत्स्युजो नोपदध्यादेवता अस्याग्निं वृञ्जीरन् यत्स्युजं
उपदधात्यात्मनैवैनं स्युजं चिनुते नाग्निना व्यध्यतेऽथो यथा पुरुषः सार्वभिः सन्तत
एवमेवैताभिर्ग्निः सन्ततोऽग्निना वै देवाः सुवर्गं लोकमायन्ता अमूः कृत्तिका अभवन्
यस्यैता उपधीयन्ते सुवर्गमेव॥३८॥

लोकमैति गच्छति प्रकाशं चित्रमेव भवति मण्डलेष्टका उप दधातीमे वै लोका
मण्डलेष्टका इमे खलु वै लोका देवपुरा देवपुरा एव प्र विंशति नार्तिमाच्छेत्त्यग्निं
चिक्वानो विश्वज्योतिष उप दधातीमानेवैताभिर्लोकां ज्योतिष्मतः कुरुतेऽथो प्राणानेवैता
यजमानस्य दाधत्येता वै देवताः सुवर्ग्यास्ता एवान्वारभ्य सुवर्गं लोकमैति॥३९॥

सुवर्गमेव ता एव चत्वारि च॥ [९]

वृष्टिसनीरुप दधाति वृष्टिमेवाव रुद्धे यदेकधोपदध्यादेकमृतुं वरषेदनुपरिहारं सादयति
तस्मात्सर्वानृतून् वरषति पुरोवातसनिर्सीत्याहेतुद्वै वृष्टै रूपं रूपेणैव वृष्टिमव रुद्धे
संयानीभिर्वै देवा इमाल्लोकान्धसमंयुस्तस्यंयानीनां संयानित्वं यत्संयानीरुपदधाति यथाप्सु
नावा संयात्येवम्॥४०॥

एवैताभिर्यजमान इमाल्लौकान्त्सं याति प्लवो वा एषोऽग्रेर्यत्संयानीर्यत्संयानीरुपदधाति
प्लवमेवैतमग्नय उपं दधात्युत यस्यैतासूपहितास्वापोऽग्निः हरन्त्यहंत एवास्याग्निरादित्येष्टका
उपं दधात्यादित्या वा एतम्भूत्यै प्रति नुदन्ते योऽलम्भूत्यै सन्भूतिं न प्राप्नोत्यादित्याः॥४१॥

एवैनम्भूतिं गमयन्त्यसौ वा एतस्यादित्यो रुचमा दत्ते योऽग्निं चित्वा न रोचते
यदादित्येष्टका उपदधात्युसावेवास्मिन्नादित्यो रुचं दधाति यथासौ देवानां रोचत एवमेवैष
मनुष्याणां रोचते घृतेष्टका उपं दधात्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यद्धृतमग्नियेणैवैनं धाम्ना
समर्धयति॥४२॥

अथो तेजसानुपरिहारः सादयत्यपरिवर्गमेवास्मिन्तेजो दधाति प्रजापतिरग्निमचिनुत
स यशंसा व्यर्ध्यत स एता यशोदा अपश्यत्ता उपाधत्ता ताभिर्वै स यशं आत्मन्नधत्
यद्यशोदा उपदधाति यशं एव ताभिर्यजमान आत्मन्यते पञ्चोपं दधाति पाङ्कः पुरुषो
यावानेव पुरुषस्तस्मिन् यशो दधाति॥४३॥

एवं प्राप्नोत्यादित्या अर्धयत्येकान्नपञ्चाशच्च॥ [१०]

देवासुराः संयत्ता आसन्कनीयांसो देवा आसन्भूयांसोऽसुरास्ते
देवा एता इष्टका अपश्यन्ता उपाधत्त भूयस्कृदसीत्येव भूयांसो-
ऽभवन्वन्स्पतिभिरोषधीभिर्वरिवस्कृदसीतीमामंजयन्प्राच्यसीति प्राचीं दिशंजयन्नुर्ध्वासीत्यमूमंजय
सीदित्यन्तरिक्षमजयन्ततो देवा अभवन्॥४४॥

परासुरा यस्यैता उपधीयन्ते भूयानेव भवत्यभीमाल्लौकाञ्जयति भवत्यात्मना परास्य
भ्रातृव्यो भवत्यप्सुषदंसि श्येनसदसीत्याहेतद्वा अग्ने रूपं रूपेणैवाग्निमव रुद्धे पृथिव्यास्त्वा
द्रविणे सादयामीत्याहेमानेवैताभिर्लोकान् द्रविणावतः कुरुत आयुष्या उपं दधात्यायुरेव॥४५॥

अस्मिन्धात्यग्ने यत्ते परं हन्नामेत्याहेतद्वा अग्नेः प्रियं धाम प्रियमेवास्य धामोपाप्नोति
तावेहि स रभावहा इत्याह व्यैवेनेन परि धत्ते पाञ्चजन्येष्वप्यैध्यग्र इत्याहेष वा अग्निः
पाञ्चजन्यो यः पञ्चचितीकस्तस्मादेवमार्हतव्या उपं दधात्येतद्वा ऋतूनामप्रियं धाम यदृतव्या
ऋतूनामेव प्रियं धामाव रुद्धे सुमेक इत्याह संवत्सरो वै सुमेकः संवत्सरस्यैव प्रियं
धामोपाप्नोति॥४६॥

अभ्वन्नायुरेवर्तव्या उपं षड्विंशतिश्च॥ [११]

प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्तत्परापत्तददृष्टोऽभवद्यदक्ष्यत्तदक्षस्याश्वत्वन्तद्देवा अश्वमेधेनैव
प्रत्यदधुरेष वै प्रजापतिः सर्वं करोति योऽश्वमेधेन यजते सर्व एव भवति सर्वस्य वा
एषा प्रायश्चित्तिः सर्वस्य भेषजः सर्वं वा एतेन पाप्मानं देवा अन्तरन्नपि वा एतेन
ब्रह्महत्यामन्तरन्त्सर्वम्पाप्मानम्॥४७॥

तरति तरति ब्रह्महत्यां योऽश्वमेधेन यजते य उ चैनमेवं वेदोत्तरं वै
तत्प्रजापतेरक्ष्यंश्चयत्तस्मादक्षस्योत्तरतोऽवं द्यन्ति दक्षिणतोऽन्येषां पशूनाम्बैतसः कटो
भवत्यप्सुयोनिरा अश्वोऽप्सुजो वैतसः स्व एवैनं योनौ प्रतिं स्थापयति चतुष्टोमः
स्तोमो भवति सरङ्गु वा अश्वस्य सक्थ्यावृहत्तद्देवाश्चतुष्टोमेनैव प्रत्यदधुर्यच्चतुष्टोमः स्तोमो
भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय॥४८॥

सर्वं पाप्मानमवृहद्वादश च॥—————[१२]

देवासुराः तेनर्तव्यां रुद्रोऽश्मनृषदे वडुदेनं प्राचीमिति वसोर्धारांमग्निर्देवेभ्यः सुवर्गाय यत्राकृताय
छन्दश्चितं पर्वस्व द्वादश॥—————[१३] देवासुरा अजायां वै गुमुष्टिः प्रथमो देवयतामेतद्वै
छन्दसामुधोत्यष्टौ पञ्चाशत्॥५८॥ देवासुराः सर्वं जयति॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रश्नः॥

देवासुराः संयन्ता आसन्ते न व्यजयन्त स एता इन्द्रस्तनूरपश्यन्ता उपाधत्ता ताभिर्वै
स तनुवमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्नेधत्त ततो देवा अभवन्परासुरा यदिन्द्रतनूरुपदधाति तनुवमेव
ताभिरिन्द्रियं वीर्यं यजमान आत्मन्त्येऽथो सेन्द्रमेवाग्निः सतनुं चिनुते भवत्यात्मना
परास्य भ्रातृव्यः॥१॥

भवति यज्ञो देवेभ्योऽपाकामत्तमवरुधं नाशक्नुवन्त एता यज्ञतनूरपश्यन्ता उपाधत्ता
ताभिर्वै ते यज्ञमवारुन्धत् यद्यज्ञतनूरुपदधाति यज्ञमेव ताभिर्यजमानोऽवं रुद्धे
त्रयस्त्रिंशत्तुमुप दधाति त्रयस्त्रिंशद्वै देवतां देवता एवावं रुद्धेऽथो सात्मानमेवाग्निः
सतनुं चिनुते सात्मानमुष्मिँल्लौके॥२॥

भुवति य एवं वेद ज्योतिष्मतीरुपं दधाति ज्योतिरेवासिन्दधात्येताभिर्वा अग्निश्चितो ज्वलति तामिरेवैन९ समिन्द्र उभयोरस्मै लोकयोर्ज्योतिर्भवति नक्षत्रेष्टका उपं दधात्येतानि वै दिवो ज्योती९षि तान्येवाव रूद्धे सुकृतां वा एतानि ज्योती९षि यन्नक्षत्राणि तान्येवाप्रोत्यथो अनूकाशमेवैतानि॥३॥

ज्योती९षि कुरुते सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै यत्स९स्पृष्टा उपदध्याद्वृष्ट्यै लोकमपि दध्यादवरुषुकः पर्जन्यः स्यादस९स्पृष्टा उपं दधाति वृष्ट्या एव लोकं करोति वरुषुकः पर्जन्यो भवति पुरस्तादन्याः प्रतीचीरुपं दधाति पश्चादन्याः प्राचीस्तस्मात्प्राचीनानि च प्रतीचीनानि च नक्षत्राण्या वर्तन्ते॥४॥

भ्रातृव्यो लोक एवेतान्येकचत्वारि९शच्च॥_____ [१]

ऋतव्या उपं दधात्यतूनां क्लृप्त्यै द्वंद्वमुपं दधाति तस्माद्द्वंद्वमृतवोऽधृतेव वा एषा यन्मध्यमा चितिरन्तरिक्षमिव वा एषा द्वंद्वमन्यासु चित्तीषूपं दधाति चतस्रो मध्ये धृत्या अन्तःश्लेषणं वा एताश्चितीनां यदृतव्या यदृतव्या उपदधाति चितीनां विधृत्या अवकामनूपं दधात्येषा वा अग्रेयोनिः सयौनिम्॥५॥

एवाग्निं चिनुत उवाच ह विश्वामित्रोऽदित्स ब्रह्मणान्नं यस्यैता उपधीयान्तै य उ चैना एवं वेददिति संवत्सरो वा एतम्प्रतिष्ठायै नुदते योऽग्निं चित्वा न प्रतितिष्ठति पञ्च पूर्वाश्चितयो भवन्त्यथ षष्ठीं चितिं चिनुते षड्वा ऋतवः संवत्सर ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठत्येता वै॥६॥

अधिपत्नीर्नामेष्टका यस्यैता उपधीयन्तेऽधिपतिरेव संमानानां भवति यं द्विष्यात्तमुपदध्यायेदेताभ्यं एवैनं देवताभ्य आ वृश्चति ताजगार्तिमाच्छ्रुत्यङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तो या यज्ञस्य निष्कृतिरासीत्तामृषिभ्यः प्रत्यौहून् तद्विरण्यमभवद्यद्विरण्यशल्केः प्रोक्षति यज्ञस्य निष्कृत्या अथो भेषजमेवास्यै करोति॥७॥

अथो रूपेणैवैन९ समर्धयत्यथो हिरण्यज्योतिषैव सुवर्गं लोकमेति साहस्रवंता प्रोक्षति साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेरास्या इमा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्वित्याह धेनूरेवैनः कुरुते ता एनं कामदुधा अमुत्रामुष्मिँल्लौक उपं तिष्ठन्ते॥८॥

सयौनिमेता वै करोत्येकान्नचत्वारि९शच्च॥_____ [२]

रुद्रो वा एष यदग्निः स एतर्हि जातो यर्हि सर्वश्चितः स यथा वृथो जातः
स्तनम्प्रेप्सत्येवं वा एष एतर्हि भागधेयम्प्रेप्सति तस्मै यदाहुतिं न जुहुयादध्वर्युं
च यजमानं च ध्यायेच्छतरुद्रीयं जुहोति भागधेयैवैनं शमयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युन
यजमानो यद्गाम्याणां पशूनाम्॥१॥

पयसा जुहुयाद्गाम्यान्पशूञ्चुर्चापयेद्यदारण्यानामारण्याञ्जर्तिलयवाग्वा वा
जुहुयाद्वीधुकयवाग्वा वा न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानथो खल्वाहुरनाहुतिर्वै
जर्तिलांश्च गवीधुकाश्चेत्यजक्षीरेण जुहोत्याग्नेयी वा एषा यदजाहुत्यैव जुहोति न
ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः॥१०॥

अजायां घर्मम्रासिञ्चन्त्सा शोचन्ती पूर्णं पराजिहीत सो ऽर्को-
ऽभवत्तदकस्याकृत्वमर्कपूर्णं जुहोति सयोनिर्त्वायोदङ्घ्रिष्ठञ्जुहोत्येषा वै रुद्रस्य
दिश्ववायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्टकायां जुहोत्यन्तत एव रुद्रं निरवदयते
त्रेधाविभक्तं जुहोति त्रयं इमे लोका इमानेव लोकान्स्ममावद्वीर्यान्करोतीत्यग्नें
जुहोति॥११॥

अथेत्यथेयति त्रयं इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्यः शमयति तिस्र उत्तरा
आहुतीर्जुहोति षट्सम्पद्यन्ते षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवैनं शमयति यदनुपरिक्रामं
जुहुयादन्तरवचारिणं रुद्रं कुर्यादथो खल्वाहुः कस्यां वाहं दिशि रुद्रः कस्यां
वेत्यनुपरिक्राममेव होतव्यमपरिवर्गमेवैनं शमयति॥१२॥

एता वै देवताः सुवर्गा या उत्तमास्ता यजमानं वाचयति तामिरेवैनं सुवर्गं
लोकं गमयति यं द्विष्यात्तस्य सञ्चरे पशूनां न्यस्येद्यः प्रथमः पशुरभितिष्ठति स
आर्तिमाच्छति॥१३॥

पशूनां यन्तोऽग्नें जुहोत्यपरिवर्गमेवैनं शमयति त्रिंशच्च॥ [३]

अश्मन्नूर्जमिति परि षिञ्चति मार्जयत्येवैनमथो तर्पयत्येव स एनं तृतो-
ऽक्षुध्यन्नशौचन्नमुष्मिल्लौक उपं तिष्ठते तृप्यति प्रजयां पशुभिर्य एवं वेद तां न इषमूर्जं
धत्त मरुतः सञ्चराणा इत्याहान्नं वा ऊर्गन्नम्मरुतोऽन्नमेवाव रुद्धेऽश्मङ्स्ते क्षुदमुं ते
शुक॥१४॥

ऋच्छतु यं द्विष्म इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य क्षुधा च शुचा चार्पयति त्रिः
परिषिञ्चयति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचं शमयति त्रिः पुनः पर्यति
षट्शम्पद्यन्ते षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयत्यपां वा एतत्पुष्पं यद्वैतसो-
ऽपाम्॥१५॥

शरोऽवका वेतसशाख्या चावकाभिश्च वि कर्षत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य
शुचं शमयति यो वा अग्निं चितम्प्रथमः पशुरधिक्रामतीश्वरो वै तं शुचा प्रदहो
मण्डूकेन वि कर्षत्येष वै पशूनामनुपजीवनीयो न वा एष ग्राम्येषु पशुषु हितो नारण्येषु
तमेव शुचाप्यत्यष्टाभिर्वि कर्षति॥१६॥

अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रौऽग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचं शमयति पावकवतीभिरन्नं वै
पावकोऽन्नैनेवास्य शुचं शमयति मृत्युर्वा एष यदग्निर्ब्रह्मण एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनम् कार्ष्णीं
उपानहावुपं मुञ्चते ब्रह्मणेव मृत्योरन्तर्धत्तेऽन्तर्मृत्योर्धत्तेऽन्तरन्नाद्यादित्याहुरन्यामुपमुञ्चतेऽन्यां
नान्तः॥१७॥

एव मृत्योर्धत्तेऽवान्नाद्यं रुद्धे नमस्ते हरंसे शोचिष इत्याह नमस्कृत्य हि
वसीयांसमुपचरन्त्यन्यं ते अस्मत्तपन्तु हेतय इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य शुचाप्यति
पावको अस्मभ्यं शिवो भवेत्याहन्नं वै पावकोऽन्नेमेवाव रुद्धे द्वाभ्यामधि क्रामति
प्रतिष्ठित्या अपस्यवतीभ्यां शान्त्यै॥१८॥

शुग्वैतसोऽपामष्टाभिर्विकर्षति नान्तरेकान्नपञ्चाशच्च॥ [४]

नृषदे वडिति व्याघारयति पङ्क्याहुत्या यज्ञमुखमा रभतेऽक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या
पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै यद्वषट्कुर्याद्यातयामास्य वषट्कारः स्याद्यन्न वषट्कुर्याद्रक्षांसि
यज्ञं हन्युर्वडित्याह परोक्षमेव वषट्करोति नास्य यातयामा वषट्कारो भवति न यज्ञं
रक्षांसि घ्नन्ति हुतादो वा अन्ये देवाः॥१९॥

अहुतादोऽन्ये तानग्निचिदेवोभयान्प्रीणाति ये देवा देवानामिति दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षति
हुतादंश्चैव देवानहुतादंश्च यजमानः प्रीणाति ते यजमानम्प्रीणन्ति दध्नैव हुतादः प्रीणाति
मधुषाहुतादो ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्दध्यारण्यम्मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षत्युभयस्यावरुद्धौ
श्रुमुष्टिनावोक्षति प्राजापत्यः॥२०॥

वै शुमुष्टिः संयोनित्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्या अनुपरिचारमवोक्षत्यपरिवर्गमेवैनान्प्रीणाति
वि वा एष प्राणैः प्रजयां पशुभिर्ऋध्यते योऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामति प्राणदा अपानदा
इत्याह प्राणानेवात्मन्धत्ते वर्चोदा वरिवोदा इत्याह प्रजा वै वर्चः पशवो वरिवः प्रजामेव
पशूनात्मन्धत्त इन्द्रो वृत्रमहन्त वृत्रः॥२१॥

हुतः षोडशभिर्भोगैरसिनात्स एतामग्नयेऽनीकवत् आहुतिमपश्यतामजुहोत्तस्याग्निरनीकवान्
भागधेयेन प्रीतः षोडशधा वृत्रस्य भोगानप्यदहद्वैश्वकर्मणेन पाप्मनो निर्मुच्यत यदग्नये-
ऽनीकवत् आहुतिं जुहोत्यग्निरेवास्यानीकवान्ध्वेन भागधेयेन प्रीतः पाप्मानमपि दहति
वैश्वकर्मणेन पाप्मनो निर्मुच्यते यं कामयेत चिरम्पाप्मनः॥२२॥

निर्मुच्येतेत्येकैकं तस्य जुहुयाच्चिरमेव पाप्मनो निर्मुच्यते यं कामयेत ताजक्पाप्मनो
निर्मुच्येतेति सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य जुहुयात्ताजगेव पाप्मनो निर्मुच्यतेऽथो खलु नानैव
सूक्ताभ्यां जुहोति नानैव सूक्तयोर्वीर्यं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै॥२३॥

देवाः प्राजापत्यो वृत्रश्चिरं पाप्मनश्चत्वारिंशच्च॥ [५]

उदेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति यथा जनं यतैऽवसं करोति तादृगेव तत्तिष्ठ
आ दधाति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्मै भागधेयं करोत्यौदुम्बरीर्भवन्त्यूर्वा उदुम्बर
ऊर्जमेवास्मा अपि दधात्युदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणैः॥२४॥

एवैनमुद्यच्छतेऽग्रे भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं
समर्धयति पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरित्याह दिशो ह्येषोऽनुं प्रच्यवतेऽपामतिं
दुर्मतिम्बाधमाना इत्याह रक्षसामपहत्यै रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्तीरित्याह पशवो वै
रायस्पोषः॥२५॥

पशून्वाव रुद्धे षड्विंहरति षड्वा ऋतवं ऋतुभिरिवैनं हरति द्वे परिगृह्यवती
भवतो रक्षसामपहत्यै सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तादित्याह प्रसूत्यै ततः पावका आशिषो
नो जुषन्तामित्याहान्नं वै पावकोऽन्नमेवाव रुद्धे देवासुराः संयत्ता आसन्ते देवा
एतदप्रतिरथमपश्यन्तेन वै तैऽप्रति॥२६॥

असुरानजयन्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं द्वितीयो होतान्वाहाप्रत्येव तेन

यजमानो भ्रातृव्याञ्जयत्यथो अनभिजितमेवाभि जयति दशर्चम्भवति दशाक्षरा विराड्विराजेमौ
लोकौ विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अथो दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति
तिष्ठत्यसदिव वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमिवाग्नीध्रमाग्नीध्रे॥२७॥

अश्मानं नि दधाति सत्त्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्ये विमानं एष दिवो मध्यं आस्तु इत्याह
व्यैवैतया मिमीते मध्यं दिवो निहितः पृथ्विरश्मेत्याहान्नं वै पृथ्वन्नमेवाव रुद्धे चतसृभिरा
पुच्छादेति चत्वारि छन्दांसि छन्दांभिरवेन्द्रं विश्वा अवीवृधन्नित्याह वृद्धिमेवोपावर्तते
वाजानां सत्यंतिम्पतिम्॥२८॥

इत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव रुद्धे सुमहूर्यज्ञो देवा आ च वक्षदित्याह प्रजा वै
पशवंः सुम्रं प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते यक्षदग्निर्देवो देवा आ च वक्षदित्याह स्वर्गाकृत्ये
वाजस्य मा प्रसवेनोद्गमिणोदग्रभीदित्याहासौ वा आदित्य उद्यन्तुद्गम एष निम्रोचन्निग्राभो
ब्रह्मणैवात्मानमुद्गृह्णाति ब्रह्मणा भ्रातृव्यं नि गृह्णाति॥२९॥

प्राणैः पोषोऽप्रत्याग्नीध्रे पतिमेष दशं च॥ [६]

प्राचीमनुं प्रदिशम्प्रेहिं विद्वानित्याह देवलोकमेवैतयोपावर्तते क्रमध्वमग्निना
नाकमित्याहेमानेवैतया लोकान्क्रमते पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुहमित्याहेमानेवैतया
लोकान्स्वमारोहति सुवर्यन्तो नापैक्षन्त इत्याह सुवर्गमेवैतया लोकमेत्यग्रे प्रेहिं॥३०॥

प्रथमो देवयुतामित्याहोभयैष्वैतया देवमनुष्येषु चक्षुर्दधाति पञ्चभिरधि क्रामति पाङ्क्तौ
यज्ञो यावानेव यज्ञस्तेन सह सुवर्गं लोकमेति नक्तोषासेति पुरोनुवाक्यामन्वाह प्रत्या अग्रे
सहस्राक्षेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेरास्यै तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहेत्याहान्नं
वै वाजोऽन्नमेवाव॥३१॥

रुद्धे दध्नः पूर्णामौदुम्बरीं स्वयमातृणायानां जुहोत्यूर्ग्वै दध्यूर्गुदुम्बरोऽसौ
स्वयमातृणामुष्यामेवोर्जं दधाति तस्मादमुतोऽर्वाचीमूर्जमुप जीवामस्तिस्मिन् सादयति
त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तम्प्रतिष्ठां गमयति प्रेद्धो अग्रे दीदिहि पुरो न इत्यौदुम्बरीमा
दधात्येषा वै सूर्मी कर्णकावत्येतया ह स्म॥३२॥

वै देवा असुराणां शततरहास्तृहन्ति यदेतया समिधमादधाति वज्रमेवैतच्छतर्घ्नी
यजमानो भ्रातृव्याय प्र हरति स्तृत्या अछम्बद्वारं विधेम ते परमे जन्मन्नग्र इति

वैकङ्कतीमा दधाति भा एवाव रुन्दे ता९ सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिति शमीमयी९ शान्त्या अग्निर्वा ह वा अग्नित्वा दुहेऽग्निचिद्वाग्निं दुहे ताम्॥३३॥

सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामित्याहैष वा अग्नेर्दोहस्तमस्य कण्वं एव श्रायसोऽवेत्तेन ह स्मैन९ स दुहे यदेतया समिधमादधात्यग्निचिदेव तदग्निं दुहे सप्त तै अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्याह सप्तैवास्य साप्तानि प्रीणाति पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापतेः॥३४॥

आस्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा असृजत प्रजाना९ सृष्ट्या अग्निर्देवेभ्यो निलायत स दिशोऽनु प्राविशञ्जुह्वन्मनसा दिशो ध्यायेद्विभ्य एवैनमव रुन्दे दध्ना पुरस्ताञ्जुहोत्याज्येनोपरिष्ठात्तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं च समीचीं दधाति द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षात्॥३५॥

एव वैश्वानरमव रुन्दे यत्प्रयाजान्याजान्कुर्याद्विकस्तिः सा यज्ञस्य दर्विहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै राष्ट्रं वै वैश्वानरो विष्मरुतो वैश्वानर९ हुत्वा मारुताञ्जुहोति राष्ट्र एव विशमनुं बध्नात्युच्चैर्वैश्वानरस्या श्रावयत्युपा९शु मारुताञ्जुहोति तस्माद्वाष्ट्रं विशमतिं वदति मारुता भवन्ति मरुतो वै देवानां विशो देवविशेनैवास्मै मनुष्यविशमव रुन्दे सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो गणश एव विशमव रुन्दे गणेन गणमनुद्रुत्य जुहोति विशमेवास्मा अनुवर्त्मानं करोति॥३६॥

अग्ने प्रेह्यवं स्म दुहे तां प्रजापतेः साक्षान्मनुष्यविशमेकविंशतिश्च॥ [७]

वसोर्धारां जुहोति वसोर्मे धारासदिति वा एषा हूयते घृतस्य वा एनमेषा धारामुष्मिन्लौके पिबन्मानोप तिष्ठत आज्येन जुहोति तेजो वा आज्यं तेजो वसोर्धारा तेजसैवास्मै तेजोऽव रुन्देऽथो कामा वै वसोर्धारा कामानेवाव रुन्दे यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं वि॥३७॥

छिन्द्यामिति विग्राहं तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्यं विच्छिनत्ति यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्य९ सं तनूयामिति सन्ततां तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्य९ सं तनोति द्वादश द्वादशानि जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्देऽन्नं च मेऽक्षुच्च म् इत्याहैतद्वै॥३८॥

अन्नस्य रूपं रूपेणैवान्नमव रुद्धेऽग्निश्च म आपश्च म इत्याहैषा वा अन्नस्य योनिः सयोन्येवान्नमव रुद्धेऽर्धेन्द्राणि जुहोति देवता एवाव रुद्धे यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानाम्भूयिष्ठभाक्तम् इन्द्रमुत्तरमाहेन्द्रियमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधाति यज्ञायुधानि जुहोति यज्ञः॥३९॥

वै यज्ञायुधानि यज्ञमेवाव रुद्धेऽथो एतद्वै यज्ञस्य रूपं रूपेणैव यज्ञमव रुद्धेऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च म इत्याह स्वगाकृत्या अग्निश्च मे घर्मश्च म इत्याहेतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपं रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुद्ध ऋक् मे सामं च म इत्याह॥४०॥

एतद्वै छन्दसा रूपं रूपेणैव छन्दास्यव रुद्धे गर्भाश्च मे वत्साश्च म इत्याहेतद्वै पशूना रूपं रूपेणैव पशूनव रुद्धे कल्पाञ्जुहोत्यक्लृप्तस्य क्लृप्त्यै युग्मदयुजे जुहोति मिथुनत्वायोत्तरावती भवतोऽभिक्रान्त्या एका च मे तिस्रश्च म इत्याह देवछन्दसं वा एका च तिस्रश्च॥४१॥

मनुष्यछन्दसं चतस्रश्चाष्टौ च देवछन्दसं चैव मनुष्यछन्दसं चाव रुद्ध आ त्रयस्त्रिंशतो जुहोति त्रयस्त्रिंशद्वै देवता देवता एवाव रुद्ध आष्टाचत्वारिंशतो जुहोत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो जगत्येवासमै पशूनव रुद्धे वाजश्च प्रसवश्चेति द्वादशं जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥४२॥

वि वै यज्ञः सामं च म इत्याह च तिस्रश्चैकान्नपञ्चाशच्च॥—————[८]

अग्निदेवेभ्योऽपौक्रामद्वाग्धेयमिच्छमानस्तं देवा अब्रुवन्नुप न आ वर्तस्व हव्यं नो वहेति सौऽब्रवीद्वरं वृणै मह्यमेव वाजप्रसवीयं जुहवन्निति तस्मादग्नये वाजप्रसवीयं जुह्वति यद्वाजप्रसवीयं जुहोत्यग्निमेव तद्वाग्धेयेन समर्धयत्यथो अभिषेक एवास्य स चतुर्दशभिर्जुहोति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्त॥४३॥

आरण्या उभर्यौषमवरुद्धा अन्नस्यान्नस्य जुहोत्यन्नस्यान्नस्यावरुद्धा औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्गन्नमूर्जैवास्मा ऊर्जमन्नमव रुद्धेऽग्निर्वै देवानामभिषिक्तोऽग्निचिन्मनुष्याणान्तस्मादग्निचिद्वर्षति न धावेदवरुद्धं ह्यस्यान्नमन्नमिव खलु वै वर्षं यद्धानेदन्नाद्याद्धानेदुपावर्तेतान्नाद्यमेवाभि॥४४॥

उपावर्तते नक्तोषासेति कृष्णायै श्वेतवत्सायै पर्यसा जुहोत्यहैवास्मै रात्रिम्प्र दापयति

रात्रि॒याह॑र॒होरा॒त्रे ए॒वास्मै॑ प्र॒ते का॒मम॑न्नाद्यं दुहाते राष्ट्रभूतो जुहोति राष्ट्रमेवाव रुद्धे
प॒द्भिर्जु॑होति प॒द्वा ऋ॒तवं ऋ॒तुष्वे॒व प्र॒ति तिष्ठ॑ति भुवनस्य पत् इति रथमुखे पश्चाहुतीर्जुहोति
वज्रो॒ वै रथो॒ वज्रेणै॒व दि॒शः॥४५॥

अ॒भि जं॒यत्य॒ग्नि॒चित॑ ह वा अ॒मुष्मि॑ल्लोके वातोऽभि पवते वातनामानि
जुहोत्य॒भ्यैवे॑नम॒मुष्मि॑ल्लोके वातः पवते त्रीणि जुहोति त्रयं इमे लोका एभ्य एव
लोकेभ्यो वातमव रुद्धे समुद्रोऽसि नभस्वानित्याहुतद्वे वातस्य रूपं रूपेणैव वातमव
रुद्धेऽञ्जलिना जुहोति न ह्येतेषामन्यथाहुतिरवकल्पते॥४६॥

ओषधयः सप्ताभि दिशोऽन्यथा द्वे च॥ [९]

सु॒वर्गा॒य वै लो॒काय॑ दे॒वर॒थो यु॒ज्यते॑ यत्राकृताय मनुष्यरथ एष खलु वै दे॒वर॒थो
यद॒ग्नि॒र॒ग्निं यु॑नज्मि शवसा घृतेनेत्याह युनक्त्येवैनं स एनं युक्तः सु॒वर्गं लो॒कम॑भि वहति
यत्स॒र्वाभिः प॒ञ्चभि॑र्यु॒ज्याद्यु॒क्तोऽस्या॒ग्निः प्रच्यु॑तः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युरप्रतिष्ठिताः
स्तोमा॒ अप्र॑तिष्ठितान्युक्थानि तिसृभिः प्रातःसवनेऽभि मृशति त्रिवृत्॥४७॥

वा अ॒ग्निर्या॑वा॒नेवा॒ग्निस्तं॑ यु॒नक्ति॑ यथानसि युक्त आधीयत एवमेव तत्प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति
प्रति॒ स्तोमाः॑ प्रत्युक्थानि यज्ञायज्ञिर्यस्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि मृशत्येतावान् वै यज्ञो
यावा॒न॒ग्निष्टो॒मो भू॒मा त्वा अ॒स्यात॑ ऊर्ध्वः क्रियते यावा॒नेव॑ य॒ज्ञस्तम॑न्ततोऽन्वारोहति द्वाभ्यां
प्रति॑ष्ठित्या एकयाप्रस्तुतम्भवत्यथ॥४८॥

अ॒भि मृ॑शत्युपै॒नमु॑त्तरो य॒ज्ञो न॑मत्यथो सन्तत्यै प्र वा एषोऽस्माल्लोकाद्यवते योऽग्निं
चि॒नुते॑ न वा ए॒तस्या॑निष्टक आहुतिरव कल्पते यां वा एषोऽनिष्टक आहुतिं जुहोति
स्र॒वति॑ वै सा ताः स्र॒वन्तीं॑ य॒ज्ञोऽनु॒ परा॑ भवति यज्ञं यजमानो यत्पुनश्चितिं चि॒नुत॑
आहु॑तीनां प्रतिष्ठित्यै प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति॥४९॥

न य॒ज्ञः प॑राभवति न यजमानोऽष्टावुप दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रेणैवेनं छन्दसा
चि॒नुते॑ यदेकादश त्रैष्टुभेन यद्वादश जागतेन छन्दोभिरेवेनं चि॒नुते॑ नपात्को वै नामैषोऽ॒ग्नि॒र्यत्पु॑नश्चितिर्य एव विद्वान्पुनश्चितिं चि॒नुत॑ आ तृतीयात्पुरुषादन्नमत्ति यथा वै पुनराधेयं
ए॒वम्पु॑नश्चितिर्योऽग्न्याधेयेन न॥५०॥

ऋ॒ग्नोति॑ स पु॒नरा॒धेय॑मा धत्ते योऽग्निं चित्वा नर्ध्नोति स पु॒नश्चितिं॑ चि॒नुते॑

यत्पुनश्चितिं चिनुत ऋद्ध्या अथो खल्वाहुर्न चेतव्येति रुद्रो वा एष यदग्निर्यथा व्याघ्रः
सुप्तम्बोधयति तादृगेव तदथो खल्वाहुश्चेतव्येति यथा वसीयाः सम्भागेधेयेन बोधयति
तादृगेव तन्मनुरग्निमचिनुत तेन नार्धोऽस्य एताम्पुनश्चितिमपश्यत्तामचिनुत तथा वै स
आर्धोऽद्यत्पुनश्चितिं चिनुत ऋद्धौ॥५१॥

त्रिवृदथ तिष्ठन्त्यग्न्याधेयेन नाचिनुत सप्तदश च॥ [१०]

छन्दश्चितं चिन्वीत पशुकामः पशवो वै छन्दांसि पशुमानेव भवति श्येनचितं
चिन्वीत सुवर्गकामः श्येनो वै वयसां प्रतिष्ठः श्येन एव भूत्वा सुवर्गं लोकम्पतति
कङ्कचितं चिन्वीत यः कामयेत शीर्षणवानमुष्मिंल्लोके स्यामिति शीर्षणवानेवामुष्मिंल्लोके
भवत्यलजचितं चिन्वीत चतुःसीतं प्रतिष्ठाकामश्चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति प्रउगचितं
चिन्वीत भ्रातृव्यान्म॥५२॥

एव भ्रातृव्यान्नुदत उभयतः प्रउगं चिन्वीत यः कामयेत प्र जातान्भ्रातृव्यान्नुदेय
प्रतिजनिष्यमाणा निति प्रैव जातान्भ्रातृव्यान्नुदते प्रति जनिष्यमाणात्रथचक्रचितं चिन्वीत
भ्रातृव्यवान् वज्रो वै रथो वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्र हरति द्रोणचितं चिन्वीतान्नकामो द्रोणे
वा अन्नंभिरयते सयोन्येवान्नमव रुद्धे समूह्य चिन्वीत पशुकामः पशुमानेव भवति॥५३॥

परिचाय्यं चिन्वीत ग्रामकामो ग्राम्येव भवति श्मशानचितं चिन्वीत यः कामयेत
पितृलोकं ऋध्र्यामिति पितृलोक एवध्नोति विश्वामित्रजमदग्नी वसिष्ठेनास्पर्धेताः स एता
जमदग्निर्विह्व्या अपश्यत्ता उपाधत्ता ताभिर्वै स वसिष्ठस्येन्द्रियं वीर्यमवृद्धं यद्विह्व्या
उपदधातीन्द्रियमेव ताभिर्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे होतृधिष्णाय उप दधाति
यजमानायतनं वै॥५४॥

होता स्व एवास्मां आयतन इन्द्रियं वीर्यमव रुद्धे द्वादशोपं दधाति द्वादशाक्षरा
जगती जागताः पशवो जगत्यैवास्मै पशूनव रुद्धेऽष्टावष्टावन्येषु धिष्णियेषूपं दधात्यष्टाशंफाः
पशवः पशूनेवाव रुद्धे षण्मांजालीये षड्वा ऋतव ऋतवः खलु वै देवाः पितरं ऋतूनेव
देवान्पितृन्प्रीणाति॥५५॥

प्र भवति यजमानायतनं वा अष्टाचत्वारिंशच्च॥ [११]

पवंस्व वाजसातय इत्यनुष्टुप्प्रतिपद्वति तिस्रोऽनुष्टुभश्चतस्रो गायत्रियो यत्तिस्रोऽनुष्टुभस्तस्मादः श्वस्त्रिभिस्तिष्ठः स्तिष्ठति यच्चतस्रो गायत्रियस्तस्मात्सर्वाश्चतुरः पदः प्रतिदधत्पलायते परमा वा एषा छन्दसां यदनुष्टुप्परमश्चतुष्टोमः स्तोमानां परमस्त्रिरात्रो यज्ञानां परमोऽश्वः पशूनां परमेणैवैनं परमतां गमयत्येकविंशमहर्भवति॥५६॥

यस्मिन्नश्वं आलभ्यते द्वादश मासाः पञ्चर्तवस्त्रयं इमे लोका असावादित्य एकविंश एष प्रजापतिः प्राजापत्योऽश्वस्तमेव साक्षादधोति शक्रयः पृष्ठम्भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दोऽन्येन्ये वा एते पशव आ लभ्यन्त उतेवं ग्राम्या उतेवारण्या यच्छक्रयः पृष्ठम्भवन्त्यश्वस्य सर्वत्वाय पार्थुरश्मम्ब्रह्मसामम्भवति रश्मिना वा अश्वः॥५७॥

यत ईश्वरो वा अश्वोऽयतोऽप्रतिष्ठितः परां परावतं गन्तोत्पार्थुरश्मम्ब्रह्मसामम्भवत्यश्वस्य यत्यै धृत्यै सङ्कृत्यच्छावाकसामम्भवत्युत्सन्नयज्ञो वा एष यदश्वमेधः कस्तद्वेदेत्याहुर्यदि सर्वो वा क्रियते न वा सर्व इति यत्सङ्कृत्यच्छावाकसामम्भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय पर्याप्त्या अनन्तरायाय सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्तममहर्भवति सर्वस्याप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेव तेनाप्रोति सर्वं जयति॥५८॥

अहर्भवति वा अश्वोऽहर्भवति दशं च॥ [१२]

यदेकेन प्रजापतिः प्रेणानु यजुषापो विश्वकर्माग्र आ याहि सुवर्गाय वज्रो गायत्रेणाग्रं उदधे समीचीन्द्राय मयुरपां बलाय पुरुषमृगः सौरी पृषतः शका रुरुरलजः सुपर्ण आग्नेयोऽश्वोऽग्नयेऽनीकवते चतुर्विंशतिः॥[१३] यदेकेन स पापीयानेतद्वा अग्नेर्धनुस्तद्देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा अपां नप्रेऽश्वस्तूपरो द्विषष्टिः॥62॥ यदेकेनैकशितिपात्पेत्वः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे पञ्चमः प्रश्नः॥

यदेकेन सङ्स्थापयति यज्ञस्य सन्तत्या अविच्छेदायैन्द्राः पशवो ये मुष्करा यदैन्द्राः सन्तोऽग्निभ्यं आलभ्यन्ते देवताभ्यः समदं दधात्याग्नेयीस्त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्याः कुर्याद्यदाग्नेयीस्तेनाग्नेया यन्त्रिष्टुभस्तेनैन्द्राः समृद्धौ न देवताभ्यः समदं दधाति वायवं

नियुत्वन्ते तूपरमा लभन्ते तेजोऽग्नेर्वायुस्तेजस एष आ लभ्यते तस्माद्द्वित्रयङ्वायुः॥१॥

वातिं तद्वित्रयङ्गुभिर्दहति स्वमेव तत्तेजोऽन्वेति यन्न नियुत्वन्ते स्यादुन्माद्येद्यजमानो नियुत्वन्ते भवति यजमानस्यानुन्मादाय वायुमतीं श्वेतवती याज्यानुवाक्ये भवतः सतेजस्त्वायं हिरण्यगर्भः समवर्तताग्र इत्याधारमा धारयति प्रजापतिर्वै हिरण्यगर्भः प्रजापतेरनुरूपत्वाय सर्वाणि वा एष रूपानि पशूनाम्प्रत्या लभ्यन्ते यच्छ्रुणस्तत्॥२॥

पुरुषाणां रूपम् यत्तूपरस्तदश्वाणां यदन्यतोदन्तद्गवां यदव्या इव शफास्तदवीनां यदजस्तदजानां वायुर्वै पशूनाम्प्रियं धाम यद्वायव्यो भवत्येतमेवैनमभि संजानानाः पशव उपा तिष्ठन्ते वायव्यः कुर्या(३)ः प्राजापत्या(३) इत्याहुर्यद्वायव्यं कुर्यात्प्रापतेरियाद्यत्प्राजापत्यं कुर्याद्वायोः॥३॥

इयाद्यद्वायव्यः पशुर्भवति तेन वायोनैति यत्प्राजापत्यः पुरोडाशो भवति तेन प्राजापतेनैति यद्वादशकपालस्तेन वैश्वानरात्रैत्याग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति दीक्षिष्यमाणोऽग्निः सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो देवताश्चैव यज्ञं च रभतेऽग्निरवमो देवतानां विष्णुः परमो यदाग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति देवताः॥४॥

एवोभयतः परिगृह्य यजमानोऽव रुद्धे पुरोडाशेन वै देवा अमुष्मिँल्लोक आर्धुवं चरुणास्मिन् यः कामयेतामुष्मिँल्लोकं ऋध्रुयामिति स पुरोडाशं कुर्वीतामुष्मिँनेव लोकं ऋध्रोति यदष्टाकपालस्तेनाग्नेयो यत्रिकपालस्तेन वैष्णवः समृद्धौ यः कामयेतास्मिँल्लोकं ऋध्रुयामिति स चरुं कुर्वीताग्नेधृतं विष्णोस्तण्डुलास्तस्मात्॥५॥

चरुः कार्योऽस्मिँनेव लोकं ऋध्रोत्यादित्यो भवतीयं वा अदितिरस्यामेव प्रति तिष्ठत्यथो अस्यामेवाधि यज्ञं तनुते यो वै संवत्सरमुख्यमभृत्वाग्निं चिनुते यथा सामि गर्भोऽवपद्यते तादृगेव तदार्तिमाच्छेद्वैश्वानरं द्वादशकपालम् पुरस्तान्निर्वपेत्संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरो यथा संवत्सरमात्वा॥६॥

काल आगते विजायत एवमेव संवत्सरमात्वा काल आगतेऽग्निं चिनुते नार्तिमाच्छेदत्येषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः प्रियामेवास्यं तनुवमव रुद्धे त्रीण्येतानि हवींषि भवन्ति त्रयं इमे लोका एषां लोकानां रोहाय॥७॥

यद्रियङ्वायुर्यच्छृणुस्तद्वायोर्निर्वपति देवतास्तस्मादात्वाष्टात्रिंशच्च॥ [१]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणानु प्राविंशत्ताभ्यः पुनः सम्भवितुं नाशक्रोत्सोऽब्रवीदध्रवदिथ्स यो मेतः पुनः सञ्चिनवदिति तं देवाः समचिन्वन्ततो वै त आर्ध्रुवन् यथ्समचिन्वन्तच्चित्यस्य चित्यत्वम् य एवं विद्वानग्निं चिनुत ऋध्रोत्येव कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुर्गन्धिवान्॥८॥

असानीति वा अग्निश्चीयतेऽग्निवानेव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुर्देवा मा वेदन्निति वा अग्निश्चीयते विदुरेन देवाः कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुर्गृह्यसानेति वा अग्निश्चीयते गृह्येव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुः पशुमानसानेति वा अग्निः॥९॥

चीयते पशुमानेव भवति कस्मै कमग्निश्चीयत इत्याहुः सप्त मा पुरुषा उप जीवानिति वा अग्निश्चीयते त्रयः प्राश्नस्त्रयः प्रत्यं च आत्मा संसप्त एतावन्त एवैनममुष्मिंल्लोक उप जीवन्ति प्रजापतिरग्निमचिकीषत तं पृथिव्यब्रवीन्न मय्यग्निं चैष्यसेति मा धक्ष्यति सा त्वातिदह्यमाना वि धविष्ये॥१०॥

स पापीयान्भविष्यसीति सोऽब्रवीत्तथा वा अहं करिष्यामि यथा त्वा नातिधक्ष्यतीति स इमामभ्यमृशत् प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेतीमामेवेष्टकां कृत्वोपाधत्तानतिदाहाय यत्प्रत्यग्निं चिन्वीत तदग्निं मृशेत्प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥११॥

इतीमामेवेष्टकां कृत्वोप धत्तेऽनतिदाहाय प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एतमुख्यमपश्यत् संवत्सरमबिभृस्ततो वै स प्राजायत तस्मात्संवत्सरम्भार्यः प्रैव जायते तं वसवोऽब्रुवन् त्वमजनिष्ठा वयं प्र जायामहा इति तं वसुभ्यः प्रायच्छुतं त्रीण्यहान्यबिभरुस्तेन॥१२॥

त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशत् च तस्मात्त्र्यहम्भार्यः प्रैव जायते तान्ब्रुवा अंब्रुवन् ययमजनिद्वं वयं प्र जायामहा इति त रुद्रेभ्यः प्रायच्छुतं षडहान्यबिभरुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशत् च तस्मात्षडहम्भार्यः प्रैव जायते तानादित्या अंब्रुवन् ययमजनिद्वं वयं ॥१३॥

प्र जायामहा इति तमादित्येभ्यः प्रायच्छुतं द्वादशाहान्यबिभरुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशत् च तस्माद्द्वादशाहम्भार्यः प्रैव जायते तेनैव ते

सहस्रमसृजन्तोखा९ सहस्रतमीं य एवमुख्य९ साहस्रं वेद प्र सहस्रं पशूनांप्रोति॥१४॥

अग्निवान्पशुमानसानीति वा अग्निर्धविष्ये मृशेत्प्रजापतिस्त्वा सादयतु तयां देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद तेन तानादित्या अब्रुवन् ययमजनिद्वं वयश्चत्वारि९शच्च॥ [२]

यजुषा वा एषा क्रियते यजुषा पच्यते यजुषा वि मुच्यते यदुखा सा वा एषैतरहिं यातयाम्नी सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुरग्रे युक्षा हि ये तवं युक्षा हि देवहूतमा९ इत्युखायां जुहोति तेनैवैनाम्पुनः प्र युक्ते तेनायातयाम्नी यो वा अग्निं योग आगते युनक्ति युक्ते युञ्जानेष्वग्रे॥१५॥

युक्षा हि ये तवं युक्षा हि देवहूतमा९ इत्याहेष वा अग्नेर्योगस्तेनैवैनं युनक्ति युक्ते युञ्जानेषु ब्रह्मवादिनो वदन्ति न्यङ्कुशिश्नेतव्या(३) उत्ताना(३) इति वयसां वा एष प्रतिमया चीयते यदग्निर्यत्र्यश्च चिनुयात्पृष्टित एनमाहुतय ऋच्छेयुर्यदुत्तानं न पतितु९ शक्नुयादसुवर्ग्योऽस्य स्यात्प्राचीनमुत्तानम्॥१६॥

पुरुषशीर्षमुपं दधाति मुखत एवैनमाहुतय ऋच्छन्ति नोत्तानं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति सौर्या जुहोति चक्षुरेवास्मिन्नति दधाति द्विर्जुहोति द्वे हि चक्षुषी समान्या जुहोति समान९ हि चक्षुः समृद्धौ देवासुराः संयन्ता आसन्ते वामं वसु सं न्यदधत् तद्देवा वामभृतावृञ्जत् तद्वामभृतो वामभृत्त्वं यद्वामभृतमुपदधाति वाममेव तया वसु यजमानो भ्रातृव्यस्य वृक्ते हिरण्यमूर्ध्नी भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिर्वामं ज्योतिर्षेवास्य ज्योतिर्वामं वृक्ते द्वियजुर्भवति प्रतिष्ठित्यै॥१७॥

युञ्जानेष्वग्रे प्राचीनमुत्तानं वामभृतश्चतुर्वि९शतिश्च॥ [३]

आपो वरुणस्य पत्न्य आसन्ता अग्निरभ्यध्यायताः समभवत्तस्य रेतः परापतत्तदियमभवद्यद्वितीयम्परापतत्तदसार्वभवदियं वै विराडसौ स्वराड्यद्विराजावुपदधातीमे एवोपं धत्ते यद्वा असौ रेतः सिञ्चति तदस्यां प्रति तिष्ठति तत्र जायते ता ओषधयः॥१८॥

वीरुधो भवन्ति ता अग्निरंति य एवं वेद प्रैव जायतेऽन्नादो भवति यो रेतस्वी स्यात्प्रथमायां तस्य चित्यामुभे उपं दध्यादिमे एवास्मै समीची रेतः सिञ्चतो यः सिक्तरैताः स्यात्प्रथमायां तस्य चित्यामन्यामुपं दध्यादुत्तमायामन्या९ रेत एवास्यं सिक्त्वाभ्यामुभयतः

परि गृह्णाति संवत्सरं न कम्॥१९॥

च॒न प्र॒त्यव॒रोहे॒त्र हीमे कं च॒न प्र॒त्यव॒रोह॑तस्तदे॒नयो॒र्व्रतं यो वा अप॑शी॒र्षाणम॒ग्निं
चि॒नुतेऽप॑शी॒र्षामुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति॒ यः स॑शी॒र्षाणं चि॒नुते स॑शी॒र्षामुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति॒ चित्तिं
जुहो॑मि॒ मन॑सा घृते॒न यथा॑ दे॒वा इ॒हागम॑न्वीतिहो॒त्रा ऋ॒तावृ॑धः॒ समु॒द्रस्य॑ व॒युन॑स्य
प॒त्नञ्जु॑होमि॒ विश्व॑कर्मणे॒ विश्वा॑हामर्त्यः॒ ह॒विरिति॑ स्वयमातृ॒णामु॑प॒धाय॑ जुहोति॥२०॥

ए॒तद्वा अ॒ग्नेः शि॒रः स॑शी॒र्षाणमे॒वाग्निं चि॒नुते स॑शी॒र्षामुष्मि॑ल्लो॒के भ॑वति॒ य एवं
वेदं॑ सु॒वर्गाय॑ वा ए॒ष लो॒काय॑ ची॒यते॒ यद॒ग्निस्तस्य॑ यद॒यथा॑पूर्वं क्रि॒यतेऽसु॑वर्ग्यमस्य
तथ्सु॑वर्ग्याऽ॒ग्निश्चिति॑मु॒पधा॒याभि॑ मृ॒शेच्चि॑त्तिमचि॒त्तिं चि॒नव॑द्धि वि॒द्वान्यु॑ष्ठे॒वं वी॒ता वृ॒जिना॑ च
म॒र्तात्रा॑ये च॒ नः स्व॑प॒त्याय॑ दे॒व दि॒तिं च॒ रास्वादि॑तिमुरु॒प्येति॑ यथापूर्वमे॒वेना॑मु॒प ध॑त्ते
प्राञ्च॑मे॒न चि॒नुते सु॑वर्ग्याऽस्य भवति॥२१॥

ओष॑धयः कञ्जु॑होति स्व॒प॒त्याया॑ष्टाद॒श च॥ [४]

वि॒श्वक॑र्मा दि॒शाम्पतिः॑ स नः॑ प॒शून्पा॑तु सौ॒ऽस्मान्पा॑तु तस्मै॒ नमः॑ प्र॒जाप॑ती रु॒द्रो
वरु॑णोऽग्निर्दि॒शाम्पतिः॑ स नः॑ प॒शून्पा॑तु सौ॒ऽस्मान्पा॑तु तस्मै॒ नमः॑ ए॒ता वै दे॒वता॑ ए॒तेषां
प॒शूनाम॑धि॒पत॑यस्ताभ्यो॒ वा ए॒ष आ वृ॑श्च्यते॒ यः प॑शुशी॒र्षाण्यु॑प॒दधा॑ति हिरण्येष्ट॒का उप॑
दधा॒त्येता॑भ्य॒ एव॑ दे॒वता॑भ्यो॒ नम॑स्करोति ब्रह्मवा॒दिनः॑॥२२॥

व॒दन्त्य॒ग्नौ ग्रा॒म्यान्प॒शून्प्र॑ दधाति शु॒चार॒ण्यन॑र्पयति॒ किं तत् उ॒च्छि॑ः॒ प्र॒तीति॑ यद्वि॒रण्येष्ट॒का
उ॒प॒दधा॑त्यमृतं॒ वै हि॒रण्यम॑मृतं॒ नैव॑ ग्रा॒म्येभ्यः॑ प॒शुभ्यो॑ भेष॒जं क॑रोति॒ नैनान्॑ हि॒नस्ति॑ प्रा॒णो
वै प्र॑थ॒मा स्व॑यमातृ॒ण्णा व्या॒नो द्वि॒तीया॑पा॒नस्तृ॒तीया॑नु प्रा॒ण्यत्प्र॑थ॒माऽस्व॑यमातृ॒ण्णामु॑प॒धाय॑
प्रा॒णेनै॒व प्रा॒णः स॑म॒र्धय॑ति व्य॒न्यात्॥२३॥

द्वि॒तीया॑मु॒पधा॑य॒ व्या॒नेनै॒व व्या॒नः स॑म॒र्धय॑त्यपा॒न्यात्तृ॒तीया॑मु॒पधा॑या॒पाने॒नैवा॑पा॒नः
स॑म॒र्धय॑त्यथो॒ प्रा॒णैरे॒वैव॑ः॒ समि॑न्दे भूर्भुवः॒ सुव॑रिति॒ स्वय॑मातृ॒ण्णा उप॑ दधातीमे॒ वै लो॒काः
स्व॑यमातृ॒ण्णा ए॒ताभिः॑ खलु॒ वै व्या॑हृतीभिः॒ प्र॒जाप॑तिः॒ प्राजा॑यत॒ यदे॒ताभि॒र्व्या॑हृतीभिः
स्व॑यमातृ॒ण्णा उ॒प॒दधा॑ती॒माने॒व लो॒कानु॑प॒धायै॑षु॥२४॥

लो॒केष्वधि॑ प्र जा॑यते प्रा॒णाय॑ व्या॒नाया॑पा॒नाय॑ वा॒चे त्वा॒ चक्षु॑षे॒ त्वा॒ तया॑
दे॒वता॑ङ्गि॒रस्व॑द्भु॒वा सी॑दा॒ग्निना॒ वै दे॒वाः सु॑वर्गं लो॒कम॑जिगा॒ः स॒न्तेन॑ प॒तितुं॑

नाशंक्नुवन्त एताश्चतस्रः स्वयमातृणा अपश्यन्ता दिक्षूपादधत् तेन सर्वतश्चक्षुषा सुवर्गं
लोकमायन्यच्चतस्रः स्वयमातृणा दिक्षूपदधाति सर्वतश्चक्षुषैव तदग्निना यजमानः सुवर्गं
लोकमेति॥२५॥

ब्रह्मवादिनो व्यन्यादेषु यजमानस्त्रीणि च॥ [५]

अग्र आ याहि वीतय इत्याहाहूतैवेनमग्निं दूतं वृणीमह इत्याह हूत्वैवेन वृणीते-
ऽग्निनाग्निः समिध्यत् इत्याह समिन्द्र एवेनमग्निरवृत्राणि जङ्घनदित्याह समिद्ध एवास्मिन्निन्द्रियं
दधात्यग्नेः स्तोमम्मनामह इत्याह मनुत एवेनमेतानि वा अह्नाः रूपाणि॥२६॥

अन्वहमेवेनं चिनुतेऽवाह्नाः रूपाणि रुद्धे ब्रह्मवादिनो वदन्ति
कस्मात्सत्याद्यातयाग्नीरन्या इष्टका अयातयाग्नी लोकं पृणेत्यैन्द्राग्नी हि बार्हस्पत्येति
ब्रूयादिन्द्राग्नी च हि देवानाम्बृहस्पतिश्चायातयामानोऽनुचरवती भवत्यजामित्वायानुष्टुभानुं
चरत्यात्मा वै लोकं पृणा प्राणोऽनुष्टुप्तस्मात्प्राणः सर्वाण्यङ्गान्यनु चरति ता अस्य
सूददोहसः॥२७॥

इत्याह तस्मात्पुरुषिपुरुषि रसः सोमः श्रीणन्ति पृश्नय इत्याहान्नं वै पृश्यन्नमेवाव
रुद्धेऽर्को वा अग्निरर्कोऽन्नमन्नमेवाव रुद्धे जन्म देवानां विशस्त्रिष्वा रोचने दिव
इत्याहेमानेवास्मै लोकां ज्योतिष्मतः करोति यो वा इष्टकानां प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव
तिष्ठति तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदेत्याहेषा वा इष्टकानां प्रतिष्ठा य एवं वेद प्रत्येव
तिष्ठति॥२८॥

रूपाणि सूददोहसस्तया षोडश च॥ [६]

सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निर्वज्रं एकादशिनी यदग्नावैकादशिनीमिनुयाद्वज्रैर्गणैः
सुवर्गाल्लोकादन्तर्दध्याद्यन्न मिनुयात्स्वरुभिः पृशून्यर्धयेदेकयूपमिमिनोति नैनं वज्रैर्गणैः
सुवर्गाल्लोकादन्तर्दधाति न स्वरुभिः पृशून्यर्धयति वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्धयते
योऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामत्यैन्द्रिया॥२९॥

ऋचाक्रमणम्प्रतीष्टकामुपं दध्यान्नेन्द्रियेण वीर्येण व्युध्यते रुद्रो वा एष यदग्निस्तस्य
तिस्रः शरव्याः प्रतीची तिरश्चनूची ताम्यो वा एष आ वृश्च्यते योऽग्निं चिनुतेऽग्निं चित्वा
तिसृधन्वमयाचितम्ब्राह्मणाय दद्यात्ताम्यं एव नमस्करोत्यथो ताम्यं एवात्मानं निष्क्रीणीते

यत्तै रुद्र पुरः॥३०॥

धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र संवत्सरेण नमस्करोमि यत्तै रुद्र दक्षिणा धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र परिवत्सरेण नमस्करोमि यत्तै रुद्र पश्चाद्धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्रेदावत्सरेण नमस्करोमि यत्तै रुद्रोत्तराद्धनुस्तत्॥३१॥

वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्रेदुवत्सरेण नमस्करोमि यत्तै रुद्रोपरि धनुस्तद्वातो अनु वातु ते तस्मै ते रुद्र वत्सरेण नमस्करोमि रुद्रो वा एष यदग्निः स यथा व्याघ्रः क्रुद्धस्तिष्ठत्येवं वा एष एतर्हि सञ्चितमेतैरुप तिष्ठते नमस्कारैरेवैनं शमयति यैऽग्नयः॥३२॥

पुगीष्याः प्रविष्टाः पृथिवीमनु। तेषां त्वमस्युत्तमः प्र णो जीवातवे सुवा आप त्वाऽग्ने मनसाप त्वाऽग्ने तपसाप त्वाग्ने दीक्षयाप त्वाग्ने उपसद्भिराप त्वाग्ने सुत्ययाप त्वाऽग्ने दक्षिणाभिराप त्वाग्नेऽवभृथेनाप त्वाग्ने वशयाप त्वाग्ने स्वगाकरेणेत्याहेषा वा अग्नेराप्तिस्तयैवैनमाप्नोति॥३३॥

ऐन्द्रिया पुर उत्तराद्धनुस्तदग्नयं आहाष्टौ च॥ [७]

गायत्रेण पुरस्तादुप तिष्ठते प्राणमेवास्मिन्दधाति बृहद्रथन्तराभ्यां पक्षावोज एवास्मिन्दधात्युत्स्थायजायजियेन पुच्छंमृतुष्वेव प्रति तिष्ठति पृष्ठैरुप तिष्ठते तेजो वै पृष्ठानि तेज एवास्मिन्दधाति प्रजापतिरग्निमसृजत सोऽस्मात्सृष्टः पराङ्मत्तं वारवन्तीयेनावारयत तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वं श्यैतेन श्येती अंकुरुत तच्छैतस्य श्यैतत्वम्॥३४॥

यद्वारवन्तीयेनोपतिष्ठते वारयत एवैनं श्यैतेन श्येती कुरुते प्रजापतेरहर्हदयेनापिपक्षम्प्रत्युप तिष्ठते प्रेमाणमेवास्य गच्छति प्राच्यां त्वा दिशा सांदयामि गायत्रेण छन्दसाग्निना देवतयाग्नेः शीर्ष्णाग्नेः शिर उप दधामि दक्षिण्या त्वा दिशा सांदयामि त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रेण देवतयाग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुप दधामि प्रतीच्यां त्वा दिशा सांदयामि॥३५॥

जागतेन छन्दसा सवित्रा देवतयाग्नेः पुच्छेनाग्नेः पुच्छमुप दधाम्युदीच्या त्वा दिशा सांदयाम्यानुष्टुभेन छन्दसा मित्रावरुणाभ्यां देवतयाग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुप दधाम्यूर्ध्वयां त्वा दिशा सांदयामि पाङ्केन छन्दसा बृहस्पतिना देवतयाग्नेः पृष्ठेनाग्नेः पृष्ठमुप दधामि यो वा अपात्मानमग्निं चिनुतेऽपात्मानमुष्मिँल्लोके भवति यः सात्मानं चिनुते सात्मानमुष्मिँल्लोके

भंवत्यात्मेष्टका उपं दधात्येष वा अग्नेरात्मा सात्मानमेवाग्निं चिनुते सात्मा मुष्मिल्लोके भवति य एवं वेद॥३६॥

श्येतत्वं प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि यः सात्मानंश्चिनुते द्वाविंशतिश्च॥ [८]

अग्रं उदधे या त इषुर्युवा नाम तया नो मृड तस्यास्ते नमस्तस्यास्त उप जीवन्तो भूयास्माग्रे दुध्र गह्य किंशिल वन्य या त इषुर्युवा नाम तया नो मृड तस्यास्ते नमस्तस्यास्त उप जीवन्तो भूयास्म पञ्च वा एतैऽग्नयो यच्चितय उदधिरेव नाम प्रथमो दुध्रः॥३७॥

द्वितीयो गह्यस्तृतीयः किंशिलश्चतुर्थो वन्यः पञ्चमस्तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयादध्वर्यु च यजमानं च प्र दहेयुर्यदेता आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनच्छमयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युन यजमानो वाङ्ग आसन्नसोः प्राणोऽक्ष्योश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रंम्बाहुवोर्बलमूरुवोरोजोऽरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः॥३८॥

तनुवां मे सह नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीरप वा एतस्मात्प्राणाः क्रांमन्ति योऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामति वाङ्ग आसन्नसोः प्राण इत्याह प्राणानेवात्मन्धत्ते यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवनाविवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्त्वाहुतिभागा वा अन्ये रुद्रा हविर्भागाः॥३९॥

अन्ये शतरुद्रीयं हुत्वा गावीधुकं चरुमेतेन यजुषा चरमायामिष्टकायां नि दध्याद्वागधेयेनैवैनं शमयति तस्य त्वे शतरुद्रीयं हुतमित्याहुयस्यैतद्ग्नौ क्रियत इति वसंवस्त्वा रुद्रेः पुरस्तात्पान्तु पितरंस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतः पान्त्वादित्यास्त्वा विश्वेदेवैः पश्चात्पान्तु द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिर्नृत्तरतः पातु॥४०॥

देवास्वेन्द्रज्येष्ठा वरुणराजानोऽधस्ताच्चोपरिष्टाच्च पान्तु न वा एतेन पूतो न मेध्यो न प्रोक्षितो यदेनमतः प्राचीनं प्रोक्षति यथ्सञ्चितमाज्येन प्रोक्षति तेन पूतस्तेन मेध्यस्तेन प्रोक्षितः॥४१॥

दुध्रस्तनूरहविर्भागाः पातु द्वात्रिंशच्च॥ [९]

समीची नामांसि प्राची दिक्तस्यास्तेऽग्निरधिपतिरसितो रक्षिता यश्चाधिपतिर्यश्च गोप्ता ताभ्यां नमस्तौ नो मृडयतान्ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तं वां जम्भे दधाम्योजस्विनी नामांसि

दक्षिणा दित्तस्यास्ते इन्द्रोऽधिपतिः पृदाकुः प्राची नामासि प्रतीची दित्तस्यास्ते॥४२॥

सोमोऽधिपतिः स्वजोऽवस्थावा नामास्युदीची दित्तस्यास्ते वरुणो-
ऽधिपतिस्तिरश्चराजिरधिपती नामासि बृहती दित्तस्यास्ते बृहस्पतिरधिपतिः
श्वित्रो वशिनी नामासीयं दित्तस्यास्ते यमोऽधिपतिः कल्माषग्रीवो रक्षिता यश्चाधिपतिर्यश्च
गोप्ता ताभ्यां नमस्तौ नो मृडयतान्ते यं द्विष्मो यश्च॥४३॥

नो द्वेष्टि तं वां जम्भे दधाम्येता वै देवता अग्निं चित् रक्षन्ति ताभ्यो
यदाहुतीर्न जुहुयादध्वर्युं च यजमानं च ध्यायेयुर्यदेता आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनान्छमयति
नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानो हेतयो नाम स्थ तेषां वः पुरो गृहा अग्निर्व इषवः
सलिलो निलिम्पा नाम॥४४॥

स्थ तेषां वो दक्षिणा गृहाः पितरो व इषवः सगरौ वज्रिणो नाम स्थ तेषां वः
पश्चाद्गृहाः स्वप्रौ व इषवो गह्वरोऽवस्थावानो नाम स्थ तेषां व उत्तराद्गृहा आपो व
इषवः समुद्रोऽधिपतयो नाम स्थ तेषां व उपरि गृहा वरुणं व इषवोऽवस्वान्क्रव्या नाम
स्थ पार्थिवास्तेषां व इह गृहाः॥४५॥

अन्नं व इषवो निमिषो वातनामन्तेभ्यो वो नमस्ते नो मृडयत ते यं द्विष्मो यश्च नो
द्वेष्टि तं वो जम्भे दधामि हुतादो वा अन्ये देवा अहुतादोऽन्ये तानग्निचिदेवोभयान्प्रीणाति
दध्ना मधुमिश्रेणैता आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनान्प्रीणात्यथो खल्वाहु रिष्टका वै देवा अहुताद
इति॥४६॥

अनुपरिक्रामं जुहोत्यपरिवर्गमेवैनान्प्रीणातीमं स्तनमूर्जस्वन्तं धयापामप्रप्यातमग्रे
सरिरस्य मध्ये। उथ्सं जुषस्व मधुमन्तमूर्वं समुद्रियं सदनमा विशस्वा यो वा
अग्निमप्रयुज्य न विमुञ्चति यथाश्चो युक्तोऽविमुच्यमानः क्षुध्यन्पराभवत्येवमस्याग्निः परां
भवति तं पराभवन्तं यजमानोऽनु परां भवति सोऽग्निं चित्वा लूक्षः॥४७॥

भवतीमं स्तनमूर्जस्वन्तं धयापामित्याज्यस्य पूर्णां सुचं जुहोत्येष वा अग्नेर्विमोको
विमुच्येवास्मा अन्नमपि दधाति तस्मादाहुयश्चैवं वेद यश्च न सुधायं ह वै वाजी सुहितो
दधातीत्यग्निर्वाव वाजी तमेव तत्प्रीणाति स एनम्प्रीतः प्रीणाति वसीयान्भवति॥४८॥

प्रतीची दित्तस्यास्ते द्विष्मो यश्च निलिम्पा नामेह गृहा इति लूक्षो वसीयान्भवति॥१०॥

इन्द्राय॑ राज्ञे॑ सू॒करो वरु॑णाय॒ राज्ञे कृ॒ष्णो य॒माय॒ राज्ञ॑ ऋ॒श्यं ऋष॑भाय॒ राज्ञे ग॒व्यः
शा॒र्दूलाय॑ राज्ञे॑ गौरः पु॒रुष॑राजाय॒ म॒र्कटः क्षिप्र॑श्येनस्य॒ वर्ति॑का नील॒गोः क्रि॒मिः सोम॑स्य॒
राज्ञः॑ कुलुङ्गः॒ सिन्धोः॑ शि॒शुमारो॑ हिमवतो ह॒स्ती॥४९॥

इन्द्रा॑या॒ष्टाविंशतिः॑॥ [११]

म॒युः प्रा॑जाप॒त्य ऊ॒लो ह॒लीक्ष्णो वृष॑द॒शस्ते धा॒तुः सर॑स्वत्यै॒ शारिः॑ श्ये॒ता
पु॒रुष॑वा॒खसर॑स्वते॒ शु॒कः श्ये॒तः पु॒रुष॑वा॒गार॒ण्योऽजो न॑कुलः॒ शका॑ ते पौ॒ष्णा वा॒चे
क्रौ॒ञ्चः॥५०॥

म॒युस्त्रयो॑विंशतिः॑॥ [१२]

अ॒पां न॒त्रे ज॒षो ना॒क्रो म॑करः॒ कुली॑कय॒स्तेऽकू॑पारस्य॒ वा॒चे पैङ्ग॑रा॒जो भ॒गाय॑ कु॒षीत॑क
आ॒ती वा॑ह॒सो दर्वि॑दा॒ ते वा॑य॒व्या दि॒ग्भ्यश्च॑क्रवा॒कः॥५१॥

अ॒पामेका॑त्रविंशतिः॑॥ [१३]

ब॒लाया॑ज॒गर आ॒खुः सृ॒जया॑ श॒यण॑डंक॒स्ते मै॒त्रा मृ॒त्यवे॑ऽसि॒तो म॒न्यवै॑ स्व॒जः कु॑म्भी॒नसः॑
पुष्कर॑सा॒दो लो॑हि॒ताहि॑स्ते॒ त्वाष्ट्राः प्र॑ति॒श्रुत्वा॑यै॒ वाह॑सः॥५२॥

[१४]

पु॒रुष॑मृ॒गश्च॒न्द्रम॑से गो॒धा का॒लका॑ दा॒र्वाघा॑ट॒स्ते वन॑स्पती॒नामे॒ण्यहे कृ॒ष्णो रा॒त्रिये॑ पि॒कः
क्षि॒वङ्का नी॒लशी॑र्ष्णी॒ तेऽर्य॑म्णे॒ धा॒तुः क॑त्क॒टः॥५३॥

[१५]

सौ॒री ब॒लाक॑श्यो॒ म॒यूरः श्ये॑नस्ते॒ गन्ध॑र्वाणां॒ वसू॑नां॒ क॒पिञ्ज॑लो रु॒द्राणां॑ ति॒त्तिरी
रो॒हि॒त्कु॑ण्ड॒णार्चो॑ गो॒लत्ति॑का॒ ता अ॑प्सर॒साम॑र॒ण्याय॑ सृ॒मरः॑॥५४॥

[१६]

पृ॒ष॒तो वै॑श्वदेवः॒ पित्वो॑ न्यङ्कुः॒ कश॑स्तेऽनु॒मत्या॑ अ॒न्यवा॑पो॒ऽर्धमा॑सान॒म्मासां॑ क॒श्यपः॑
क॒रिः कु॑टरु॒र्दात्यो॑हस्ते॒ सि॒नीवा॒ल्यै बृ॒हस्प॑तये॒ शित्पु॑टः॥५५॥

[१७]

शका भौमी पात्रः कशो मान्थीलवस्ते पितृणामृतूनां जहंका संवत्सराय लोपां
कपोत उलूकः शशस्ते नैर्ऋताः कृकवाकुः सावित्रः॥५६॥

बलाय पुरुषमृगः सौरी पृषतः शकाष्टादशाष्टादशः॥ [१८]

रुरू रौद्रः कृकलासः शकुनिः पिप्पका ते शरव्याये हरिणो मारुतो ब्रह्मणे
शार्गस्तरक्षुः कृष्णः श्वा चतुरक्षो गर्दभस्त इतरजनानामग्रये धृङ्गा॥५७॥

रुरुर्विशतिः॥ [१९]

अलज आन्तरिक्ष उद्रो मद्गुः प्लवस्तैऽपामर्दित्यै हःसाचिरिन्द्राण्यै कीर्शा गृध्रः
शितिकक्षी वार्ध्राणसस्ते दिव्या द्यावापृथिव्या श्ववित्॥५८॥

[२०]

सुपर्णः पार्जन्यो हःसो वृको वृषदःशस्त ऐन्द्रा अपामुद्रोऽर्यम्णे लोपाशः सिःहो
नकुलो व्याघ्रस्ते महेन्द्राय कामाय परस्वान्॥५९॥

अलजः सुपर्णोऽष्टादशाष्टादशः॥ [२१]

आग्नेयः कृष्णग्रीवः सारस्वती मेषी बभ्रुः सौम्यः पौष्णः श्यामः शितिपृष्ठो बारहस्पत्यः
शिल्पो वैश्वदेव ऐन्द्रोऽरुणो मारुतः कल्मष ऐन्द्राग्रः सःहितोऽधोरांमः सावित्रो वारुणः
पेत्वः॥६०॥

आग्नेयो द्वाविंशतिः॥ [२२]

अश्वस्तूपरो गौमृगस्ते प्राजापत्या आग्नेयो कृष्णग्रीवो त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ शितिपृष्ठौ
बारहस्पत्यौ धात्रे पृषोदरः सौर्यो बलक्षः पेत्वः॥६१॥

अश्वषोडशः॥ [२३]

अग्रयेऽनीकवते रोहिताञ्जिरनुद्धानधोरांमौ सावित्रौ पौष्णौ रंजतनाभी वैश्वदेवौ
पिशङ्गौ तूपरौ मारुतः कल्मष आग्नेयः कृष्णोऽजः सारस्वती मेषी वारुणः कृष्ण
एकशितिपात्पेत्वः॥६२॥

अग्रयोऽनीकवते द्वाविंशतिः॥ [२४]

हिरण्यवर्णा अ॒पां ग्रहा॑न्भूतेष्टकाः स॒जुः सं व॒त्स॒रं प्र॒जाप॑तिः स क्षुर॑प॒वि॒र॒ग्रेवै दी॒क्षया॑
सुव॑र्गाय॒ तं यन्न॑ सू॒यते॑ प्र॒जाप॑तिर॒ऋतु॑भी रोहि॑तः पृ॒श्निः शि॒तिबा॑हुरु॒न्नतः॑ क॒र्णाः शु॒ण्ठा
इन्द्रा॑यादि॒त्यै सौ॒म्या वा॑रुणाः सोमा॒यैका॑दश पि॒शङ्गा॒स्त्रयो॑वि॒ंशतिः॥ [२५] हिर॑ण्यवर्णा
भूतेष्ट॑काश्छन्दो यत्कनी॑याः स॒न्नि॒वृद्धा॑ग्नि॒वा॑रुणाश्चतुःप॒ञ्चाशत्॥ 54 ॥ हिर॑ण्यवर्णा निर्व॑क्षसः॥

॥षष्ठमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे षष्ठमः प्रश्नः॥

हिर॑ण्यवर्णाः शुच॑यः पा॒व॒का या॒सु जा॒तः क॒श्यपो॑ या॒स्विन्द्रः॑। अ॒ग्निं या गर्भं॑ दधि॒रे
वि॒रूपा॑स्ता न॒ आपः॑ श॒ऽ स्यो॒ना भ॑वन्तु। यासा॑ं राजा वरु॑णो याति॒ मध्ये॑ सत्या॒नृते
अ॒व॒पश्य॑ञ्जनानाम्। मधु॑क्षुतः शुच॑यो याः पा॒व॒कास्ता न॒ आपः॑ श॒ऽ स्यो॒ना भ॑वन्तु। यासा॑ं
दे॒वा दि॒वि कृ॑ण्वन्ति भ॒क्षं या अ॒न्तरि॑क्षे बहु॒धा भ॑वन्ति। याः पृ॒थि॒वीम्प॒यंसो॑न्दन्ति॥१॥

शु॒क्रास्ता न॒ आपः॑ श॒ऽ स्यो॒ना भ॑वन्तु। शि॒वेन॑ मा चक्षु॑षा पश्यतापः शि॒व्या
तनु॑वोप॒ स्पृश॑त त्वच॑म्मे। सर्वा॑ं अ॒ग्नीं र॑प्सुषदो हुवे वो मयि॑ वर्चो बल॑मोजो नि
ध॑त्ता। यद॒दः स॒म्प्रय॑तीरहा॒वन॑दता हुते। तस्मा॑दा न॒द्यौ नाम॑ स्थ ता वो नामा॑नि सिन्ध॒वः।
यत्प्रेषि॑ता वरु॑णेन॒ ताः शी॒भं स॒मव॑त्स्यता॥२॥

तदा॑प्रोदिन्द्रो वो य॒तीस्तस्मा॑दापो अनु॑ स्थन। अ॒प॒काम॑ऽ स्यन्द॑माना अवी॒वर॑त वो
हि॒कम्। इन्द्रो॑ वः शक्ति॑भिर्दे॒वीस्तस्मा॑द्वा॒र्णाम॑ वो हि॒तम्। एको॑ दे॒वो अ॒प्यति॑ष्ठ॒थ्स्य॑न्द॑माना
यथा॑व॒शम्। उदा॑निपु॒र्मही॑रिति॒ तस्मा॑दुद॒कमु॑च्यते। आपो॑ भ॒द्रा घृ॑तमिदापं आ॒सुर॑ग्री॒षोमौ
बि॒भ्र॒त्याप॒ इत्ताः॑। ती॒व्रो रसो॑ मधु॒पृचा॑म्॥३॥

अ॒रु॒गम॑ आ मा॑ प्रा॒णेन॑ स॒ह वर्च॑सा गन्। आदि॑त्प॒श्या॒म्युत॑ वा श्र॒णो॒म्या मा॒ घोषो॑
गच्छ॑ति वाङ् आ॒साम्। म॒न्यै भे॒जा॒नो अ॒मृत॑स्य॒ तर॑हि हिर॑ण्यवर्णा अ॒तृपं॑ यदा वः। आपो॑
हि ष्ठा म॑यो॒भुव॑स्ता न॒ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णा॒य च॑क्षसे। यो वः शि॒वतो॑ र॒सस्त॑स्य
भा॒जय॑तेह नः। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑। तस्मा॑ अ॒रं ग॑मा॒म वो॒ यस्य॑ क्षया॒य जि॒न्व॑थ।
आपो॑ ज॒नय॑था च नः। दि॒वि श्र॑य॒स्वान्तरि॑क्षे यत॑स्व पृ॒थि॒व्या स॒म्भ॑व ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॑सि
ब्र॒ह्मव॑र्च॒साय॑ त्वा॥४॥

उन्दन्ति समवल्गता मधुपृचांम्मातरो द्वाविंशतिश्च॥ [१]

अपां ग्रहांन्गृह्णात्येतद्वाव राजसूयं यदेते ग्रहांः सर्वोऽग्निर्वरुणसुवो राजसूयमग्निसवश्चित्यस्ताभ्यामेव सूयतेऽथो उभावेव लोकावभि जयति यश्च राजसूयेनेजानस्य यश्चाग्निचित आपो भवन्त्यापो वा अग्नेर्भ्रातृव्या यदपोऽग्नेरधस्तादुपदधाति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवत्यमृतम्॥५॥

वा आपस्तस्मादद्विरवतान्तमभि पिंश्चन्ति नार्तिमाच्छति सर्वमायुरेति यस्येता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेदान्नं वा आपः पशव आपोऽन्नं पशवोऽन्नादः पशुमान्भवति यस्येता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेद द्वादश भवन्ति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरेणैवास्मै॥६॥

अन्नमव रुद्धे पात्राणि भवन्ति पात्रे वा अन्नमद्यते सयोन्येवान्नमव रुद्ध आ द्वादशात्पुरुषादन्नमत्यथो पात्रात्र छिद्यते यस्येता उपधीयन्ते य उ चैना एवं वेद कुम्भाश्च कुम्भीश्च मिथुनानि भवन्ति मिथुनस्य प्रजात्यै प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते यस्येता उपधीयन्ते य उ॥७॥

चैना एवं वेद शुग्वा अग्निः सोऽध्वर्युं यजमानं प्रजाः शुचार्पयति यदप उपदधाति शुचमेवास्यं शमयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानः शाम्यन्ति प्रजा यत्रेता उपधीयन्तेऽपां वा एतानि हृदयानि यदेता आपो यदेता अप उपदधाति दिव्याभिरेवैनाः सः सृजति वर्षुकः पर्जन्यः॥८॥

भवति यो वा एतासामायतनं क्लृप्तिं वेदायतनवान्भवति कल्पतेऽस्मा अनुसीतमुप दधात्येतद्वा आसामायतनमेषा क्लृप्तिर्य एवं वेदायतनवान्भवति कल्पतेऽस्मै द्वन्द्वमन्या उप दधाति चतस्रो मध्ये धृत्या अन्नं वा इष्टंका एतत्खलु वै साक्षादन्नं यदेष चरुर्यदेतं चरुमुपदधाति साक्षात्॥९॥

एवास्मा अन्नमव रुद्धे मध्यत उप दधाति मध्यत एवास्मा अन्नं दधाति तस्मान्मध्यतोऽन्नमद्यते बारहस्पत्यो भवति ब्रह्म वै देवानाम्बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मा अन्नमव रुद्धे ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय त्वेत्याह तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति यस्यैष उपधीयते य उ चैनमेवं वेद॥१०॥

अमृतमस्मै जायते यस्येता उपधीयन्ते य उ पर्जन्यं उपदधाति साक्षात्सप्तचत्वारिंशच्च॥ [२]

भूतेष्टका उपं दधात्यत्रात्र वै मृत्युर्जायते यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते ततं एवैनमव
यजते तस्मादग्निचिथ्सर्वमार्युरेति सर्वं ह्यस्य मृत्यवोऽवेष्टास्तस्मादग्निचित्राभिचरितवै
प्रत्यगेनमभिचारः स्तुणुते स्यूते वा एष योऽग्निं चिनुते देवसुवामेतानि हवीःपि
भवन्त्येतावन्तो वै देवानाः सुवास्त एव॥११॥

अस्मै सवान्प्र यच्छन्ति त एनः सुवन्ते सर्वोऽग्निर्वरुणसवो राजसूर्यं ब्रह्मसवश्चित्यो
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह सवितृप्रसूत एवेनं ब्रह्मणा देवताभिर्भि
पिश्वत्यन्नस्यान्नस्याभि पिश्वत्यन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ पुरस्तात्प्रत्यश्चमभि पिश्वति पुरस्ताद्धि
प्रतीचीनमन्नमद्यते शीर्षतोऽभि पिश्वति शीर्षतो ह्यन्नमद्यत आ मुखादन्ववन्स्रावयति॥१२॥

मुखत एवास्मा अन्नाद्यं दधात्यग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभि पिश्वामीत्याहैष
वा अग्नेः सवस्तेनैवेनमभि पिश्वति बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि पिश्वामीत्याह
ब्रह्म वै देवानाम्बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवेनमभि पिश्वतीन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभि
पिश्वामीत्याहेन्द्रियमेवास्मिन्नुपरिष्टादधात्येतत्॥१३॥

वै राजसूर्यस्य रूपं य एवं विद्वानग्निं चिनुत उभावेव लोकावभि जयति यश्च
राजसूर्येनेजानस्य यश्चाग्निचित इन्द्रस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं परापतत्तद्देवाः
सौत्रामण्या समभरन्स्यूते वा एष योऽग्निं चिनुतेऽग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेतेन्द्रियमेव
वीर्यः सम्भृत्यात्मन्धत्ते॥१४॥

त एवान्ववन्स्रावयत्येतदृष्टाचत्वारिंशच्च॥ [३]

सजूरब्दोऽयावभिः सजरूपा अरुणीभिः सजूः सूर्य एतंशेन सजोषावश्चिना दःसौभिः
सजूरग्निर्वैश्वानर इडाभिर्धृतेन स्वाहा संवत्सरो वा अब्दो मासा अयावा उषा अरुणी सूर्य
एतंश इमे अश्विना संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः पशव इडा पशवो घृतः संवत्सरम्पशवोऽनु
प्र जायन्ते संवत्सरेणैवास्मै पशून् जनयति दर्भस्तम्बे जुहोति यत्॥१५॥

वा अस्या अमृतं यद्वीर्यं तद्भास्तस्मिञ्जुहोति प्रैव जायतेऽन्नादो भवति यस्यैवं
जुह्वत्येता वै देवता अग्नेः पुरस्ताद्वागास्ता एव प्रीणात्यथो चक्षुरेवाग्नेः पुरस्तात्प्रति
दधात्यनन्धो भवति य एवं वेदापो वा इदमग्ने सलिलमासीत्स प्रजापतिः पुष्करपर्णे
वातो भूतोऽलेलायत्सः॥१६॥

प्रतिष्ठां नाविन्दत स एतदपां कुलायमपश्यत्तस्मिन्नग्निमचिनुत तदियमभवत्ततो
वै स प्रत्यतिष्ठद्याम्पुरस्तादुपादधात्तच्छिरोऽभवत्सा प्राची दिग्यां दक्षिणत उपादधात्स
दक्षिणः पक्षोऽभवत्सा दक्षिणा दिग्याम्पश्चादुपादधात्तत्पुच्छमभवत्सा प्रतीची दिग्यामुत्तरत
उपादधात्॥१७॥

स उत्तरः पक्षोऽभवत्सोदीची दिग्यामुपरिष्ठादुपादधात्तत्पृष्ठमभवत्सोर्ध्वा दिगियं वा
अग्निः पञ्चैष्टकस्तस्माद्यदस्यां खनन्त्यभीष्टकां तृन्दन्त्यभि शर्करां सर्वा वा इयं वयोभ्यो
नक्तं दृशे दीप्यते तस्मादिमां वयांसि नक्तं नाध्यासते य एवं विद्वानग्निं चिनुते
प्रत्येव॥१८॥

तिष्ठत्यभि दिशो जयत्याग्नेयो वै ब्राह्मणस्तस्माद्ब्राह्मणाय सर्वासु दिक्ष्वर्धुकं
स्वामेव तद्विशमन्वैत्यपां वा अग्निः कुलायन्तस्मादापोऽग्निः हारुकाः स्वामेव तद्योनिम्प्र
विशन्ति॥१९॥

यदलेलायत्स उत्तरत उपादधादेव द्वात्रिंशच्च॥ [४]

संवत्सरमुख्यंभूत्वा द्वितीयं संवत्सर आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदेन्द्रमेकादशकपालं
वैश्वदेवं द्वादशकपालम् बारहस्पत्यं चरुं वैष्णवं त्रिकपालन्तृतीयं संवत्सरंऽभिजितां
यजेत यदष्टाकपालो भवत्यष्टाक्षरा गायत्र्याग्नेयं गायत्रम्प्रातःसवनम् प्रातःसवनमेव तेन
दाधार गायत्रं छन्दो यदेकादशकपालो भवत्येकादशाक्षरा त्रिष्टुगैन्द्रं त्रैष्टुभम्मार्ध्यदिनं
सवनंमार्ध्यदिनमेव सवनं तेन दाधार त्रिष्टुभम्॥२०॥

छन्दो यद्वादशकपालो भवति द्वादशाक्षरा जगती वैश्वदेवं जागतं
तृतीयसवनन्तृतीयसवनमेव तेन दाधार जगतीं छन्दो यद्बारहस्पत्यश्चरुर्भवति ब्रह्म वै
देवानाम्बृहस्पतिर्ब्रह्मैव तेन दाधार यद्वैष्णवस्त्रिकपालो भवति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञमेव तेन
दाधार यत्तृतीयं संवत्सरंऽभिजिता यजतेऽभिजित्यै यथसंवत्सरमुख्यंम्बिभर्ताममेव॥२१॥

तेन लोकं स्पृणोति यद्वितीयं संवत्सरंऽग्निं चिनुतेऽन्तरिक्षमेव तेन स्पृणोति
यत्तृतीयं संवत्सरं यजतेऽमुमेव तेन लोकं स्पृणोत्येतं वै परं आद्धारः कक्षीवां
औशिजो वीतहव्यः श्रायसस्त्रसदस्युः पौरुकुत्थ्यः प्रजाकामा अचिन्वत ततो वै ते
सहस्रं सहस्रमुत्रानविन्दन्त प्रथते प्रजयां पशुभिस्ताम्मात्रामाप्रोति यां तेऽगच्छन् य एवं

विद्वानेतमुग्निं चिनुते॥२२॥

दाधारं त्रिष्टुभमिममेवैवं चत्वारि च॥ [५]

प्रजापतिरग्निमचिनुत स क्षुरपविर्भूत्वातिष्ठतं देवा बिभ्यंतो नोपायन्ते छन्दोभिरेवात्मानं
छादयित्वोपायन्तच्छन्दसां छन्दस्त्वं ब्रह्म वै छन्दांसि ब्रह्मण एतद्रूपं यत्कृष्णाजिनङ्कार्णा
उपानहावुपं मुञ्चते छन्दोभिरेवात्मानं छादयित्वाग्निमुपं चरत्यात्मनोऽहिंसायै देवनिधिर्वा
एष नि धीयते यदग्निः॥२३॥

अन्ये वा वै निधिमगुप्तं विन्दन्ति न वा प्रति प्र जानात्युखामा क्रामत्यात्मानमेवाधिपां
कुरुते गुप्त्या अथो खल्वाहर्नाक्रम्येति नैरऋत्युखा यदाक्रामेन्नैरऋत्या आत्मानमपि
दध्यात्तस्मान्नाक्रम्या पुरुषशीर्षमुपं दधाति गुप्त्या अथो यथा ब्रूयादेतन्मै गोपायेति
तादृगेव तत्॥२४॥

प्रजापतिर्वा अथर्वाग्निरेव दध्यङ्गाथर्वणस्तस्येष्टका अस्थान्येत ह वाव
तदृषिरभ्यनूवाचेन्द्रो दधीचो अस्थभिरिति यद्विष्टकाभिर्गुग्निं चिनुति सात्मानमेवाग्निं चिनुते
सात्मानमुष्मिँल्लोके भवति य एवं वेद शरीरं वा एतदग्रेयचित्यं आत्मा वैश्वानरो यच्चिते
वैश्वानरं जुहोति शरीरमेव सऽऽस्कृत्य॥२५॥

अभ्यारोहति शरीरं वा एतद्यजमानः सऽऽस्करुते यदग्निं चिनुते यच्चिते वैश्वानरं
जुहोति शरीरमेव सऽऽस्कृत्यात्मनाभ्यारोहति तस्मात्तस्य नावं द्यन्ति जीवन्नेव देवानप्येति
वैश्वानर्यर्चा पुरीषमुपं दधातीयं वा अग्निर्वैश्वानरस्तस्यैषा चितिर्यत्पुरीषमग्निमेव वैश्वानरं
चिनुत एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः प्रियामेवास्यं तनुवमवं रुद्धे॥२६॥

अग्निस्तथ्सऽऽस्कृत्याग्नेर्दशं च॥ [६]

अग्नेर्वै दीक्षया देवा विराजंमाप्रवन्तिस्त्रो रात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रिपदा विराड्विराजंमाप्रोति
पञ्चार्त्रीर्दीक्षितः स्यात् पञ्चा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजंमाप्रोति दश रात्रीर्दीक्षितः
स्याद्दशाक्षरा विराड्विराजंमाप्रोति द्वादश रात्रीर्दीक्षितः स्याद्द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो
विराड्विराजंमाप्रोति त्रयोदश रात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रयोदश॥२७॥

मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्विराजंमाप्रोति पञ्चदश रात्रीर्दीक्षितः स्यात्पञ्चदश

वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः संवत्सुर आप्यते संवत्सुरो विराड्विराजंमाप्रोति
सप्तदश रात्रिर्दीक्षितः स्याद्वादश मासाः पञ्चतवः स संवत्सुरः संवत्सुरो
विराड्विराजंमाप्रोति चतुर्विंशतिः रात्रिर्दीक्षितः स्याच्चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सुरः
संवत्सुरो विराड्विराजंमाप्रोति त्रिंशतः रात्रिर्दीक्षितः स्यात्॥२८॥

त्रिंशदक्षरा विराड्विराजंमाप्रोति मासं दीक्षितः स्याद्यो मासः स संवत्सुरः संवत्सुरो
विराड्विराजंमाप्रोति चतुरो मासो दीक्षितः स्याच्चतुरो वा एतम्मासो वसवोऽबिभरुस्ते
पृथिवीमाजयन्गायत्रीं छन्दोऽष्टौ रुद्रास्तेऽन्तरिक्षमाजयन्त्रिष्टुभं छन्दो द्वादशादित्यास्ते
दिवमाजयञ्जगतीं छन्दस्ततो वै ते व्यावृतमगच्छञ्छ्रेष्ठं देवानाम् तस्माद्वादश मासो
भूत्वाग्निं चिन्वीत् द्वादश मासाः संवत्सुरः संवत्सुरोऽग्निश्चित्यस्तस्याहोरात्राणीष्टका
आप्तेष्टकमेनं चिनुतेऽथो व्यावृतमेव गच्छति श्रेष्ठः समानानाम्॥२९॥

स्यान्नयोदश त्रिंशतः रात्रिर्दीक्षितः स्याद्वै तैऽष्टाविंशतिश्च॥ [७]

सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निस्तं यन्नान्वारोहैत्सुवर्गाल्लोकाद्यजमानो हीयेत
पृथिवीमाक्रमिषं प्राणो मा मा हांसीदन्तरिक्षमाक्रमिषं प्रजा मा मा हांसीदिवमाक्रमिषः
सुवर्गन्मेत्याहैष वा अग्नेरन्वारोहस्तेनैवेनमन्वारोहति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै
यत्पक्षसंमितामिनुयात्॥३०॥

कर्नीयाः सं यज्ञक्रतुमुपैयात्पापीयस्यस्यात्मनः प्रजा स्याद्वेदिसंमितामिनोति
ज्यायाः समेव यज्ञक्रतुमुपैति नास्यात्मनः पापीयसी प्रजा भवति साहस्रं चिन्वीत प्रथमं
चिन्वानः सहस्रसंमितो वा अयं लोक इममेव लोकमभि जयति द्विषाहस्रं चिन्वीत
द्वितीयं चिन्वानो द्विषाहस्रं वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमेवाभि जयति त्रिषाहस्रं चिन्वीत तृतीयं
चिन्वानः॥३१॥

त्रिषाहस्रो वा असौ लोकोऽमुमेव लोकमभि जयति जानुदघ्नं चिन्वीत
प्रथमं चिन्वानो गायत्रियैवेमं लोकमभ्यारोहति नाभिदघ्नं चिन्वीत द्वितीयं
चिन्वानस्त्रिष्टुभैवान्तरिक्षमभ्यारोहति ग्रीवदघ्नं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानो जगत्पैवामुं
लोकमभ्यारोहति नाग्निं चित्वा रामामुपैयादयोनौ रेतो धास्यामीति न द्वितीयं चित्वा अन्यस्य
स्त्रियम्॥३२॥

उपेयात्र तृतीयं चित्वा कां चनोपेयाद्रेतो वा एतन्नि धत्ते यदग्निं चिनुते यदुपेयाद्रेतंसा व्युध्येताथो खल्वाहुरप्रजस्यं तद्यत्रोपेयादिति यद्रेतःसिचावुपदधाति ते एव यजमानस्य रेतो बिभृतस्तस्मादुपेयाद्रेतसोऽस्कन्दाय त्रीणि वाव रेतांसि पिता पुत्रः पौत्रः॥३३॥

यद्वे रेतःसिचावुपदध्याद्रेतोऽस्य विच्छिन्द्यात्तिस्र उपं दधाति रेतसः सन्तत्या इयं वाव प्रथमा रेतःसिग्वाग्वा इयं तस्मात्पश्यन्तीमाम्पश्यन्ति वाचं वदन्तीमन्तरिक्षं द्वितीया प्राणो वा अन्तरिक्षं तस्मान्नान्तरिक्षम्पश्यन्ति न प्राणमसौ तृतीया चक्षुर्वा असौ तस्मात्पश्यन्त्यमूमपश्यन्ति चक्षुर्यजुषेमां च॥३४॥

अमूं चोपं दधाति मनसा मध्यमामेषां लोकानां क्लृप्त्या अथो प्राणानामिष्टो यज्ञो भृगुभिराशीर्दा वसुभिस्तस्यं त इष्टस्यं वीतस्य द्रविणेह भक्षयेत्याह स्तुतशस्त्रे एवैतेन दुहे पिता मातरिश्वाच्छिद्रा पदा धा अच्छिद्रा उशिजः पदानु तक्षुः सोमो विश्ववित्रेता नैषद्बृहस्पतिरुक्थामदानि शंसिषदित्याहेतद्वा अग्रेरुक्थन्तेनैवेनमनु शंसति॥३५॥

मिनुयात्तृतीयं चिन्वानस्त्रियं पौत्रंश्च वै सप्तदश च॥ [८]

सूयते वा एषोऽग्नीनां य उखायां भ्रियते यद्धः सादयेद्गर्भाः प्रपादुकाः स्युरथो यथा सवात्प्रत्यवरोहंति तादृगेव तदासन्दी सादयति गर्भाणां धृत्या अप्रपादायाथो स्वमेवैनं करोति गर्भो वा एष यदुख्यो योनिः शिष्यं यच्छिक्कादुखां निरूहेद्योनेर्गर्भं निरहण्याथ्यडुद्यामं शिष्यम्भवति षोढाविहितो वै॥३६॥

पुरुष आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गान्यात्मन्नेवैनम्बिभर्ति प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्योखा चोलूखलं च स्तनौ तावस्य प्रजा उपं जीवन्ति यदुखां चोलूखलं चोपदधाति ताभ्यामेव यजमानोऽमुष्मिन्नौकैऽग्निं दुहे संवत्सरो वा एष यदग्निस्तस्य त्रेधाविहिता इष्टकाः प्राजापत्या वैष्णवीः॥३७॥

वैश्वकर्मणीरहोरात्राण्येवास्यं प्राजापत्या यदुख्यम्बिभर्ति प्राजापत्या एव तदुपं धत्ते यत्समिधं आदधाति वैष्णवा वै वनस्पतयो वैष्णवीरेव तदुपं धत्ते यदिष्टकाभिरग्निं चिनोतीयं वै विश्वकर्मा वैश्वकर्मणोरेव तदुपं धत्ते तस्मादाहुस्त्रिवृदग्निरिति तं वा एतं यजमान एव चिन्वीत् यदस्यान्यश्चिनुयाद्यत्तं दक्षिणाभिर्न राधयेदग्निरस्य वृञ्जीत् योऽस्याग्निं चिनुयात्तं दक्षिणाभी राधयेदग्निरमेव तत्स्पृणोति॥३८॥

षोढाविहितो वै वैष्णवीरन्यो विंशतिश्च॥ [९]

प्रजापतिरग्निमचिनुतुभिः संवत्सरं वसन्तेनैवास्य पूर्वार्धमचिनुत ग्रीष्मेण दक्षिणम्पक्षं
वर्षाभिः पुच्छं शरदोत्तरम्पक्षं हेमन्तेन मध्यं ब्रह्मणा वा अस्य तत्पूर्वार्धमचिनुत
क्षत्रेण दक्षिणम्पक्षम्पशुभिः पुच्छं विशोत्तरम्पक्षमाशया मध्यं य एवं विद्वानग्निं चिनुत
ऋतुभिरेवैनं चिनुतेऽथो एतदेव सर्वमव॥३९॥

रुद्धे शृण्वन्त्येनमग्निं चिक्यानमत्यत्रं रोचत इयं वाव प्रथमा चित्तिरोषधयो
वनस्पतयः पुरीषमन्तरिक्षं द्वितीया वयांसि पुरीषमसौ तृतीया नक्षत्राणि पुरीषं यज्ञश्चतुर्थी
दक्षिणा पुरीषं यजमानः पञ्चमी प्रजा पुरीषं यन्त्रिचितीकं चिन्वीत यज्ञं दक्षिणामात्मानं
प्रजामन्तरियात्तस्मात्पञ्चचितीकश्चेतव्यं एतदेव सर्वं स्पृणोति यत्तिस्त्रश्चितयः॥४०॥

त्रिवृद्धाग्निर्यद्वे द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै पञ्च चित्तयो भवन्ति पाङ्कः पुरुष आत्मानमेव
स्पृणोति पञ्च चित्तयो भवन्ति पञ्चभिः पुरीषैरभ्यूहति दश सम्पद्यन्ते दशाक्षरो वै पुरुषो
यावानेव पुरुषस्तं स्पृणोत्यथो दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठति
संवत्सरो वै षष्ठी चित्तिरऋतवः पुरीषं षड्वित्तयो भवन्ति षड्विंशतिपाणि द्वादश सम्पद्यन्ते
द्वादश मासः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥४१॥

अव चित्तयः पुरीषं पञ्चदश च॥ [१०]

रोहितो धूम्ररोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते प्राजापत्या बभ्रुररुणबभ्रुः शुक्बभ्रुस्ते रौद्राः श्येतः
श्येताक्षः श्येतग्रीवस्ते पितृदेवत्यास्तिस्रः कृष्णा वशा वारुण्यस्तिस्रः श्वेता वशाः सौर्यो
मैत्राबारहस्पत्या धूम्रललामास्तूपराः॥४२॥

[११]

पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरूर्ध्वपृश्निस्ते मारुताः फल्गूलोहितोर्णी बलक्षी ताः सारस्वत्यः
पृषती स्थूलपृषती क्षुद्रपृषती ता वैश्वदेव्यस्तिस्रः श्यामा वशाः पौष्णियस्तिस्रो रोहिणीवशा
मैत्रिय ऐन्द्राबारहस्पत्या अरुणललामास्तूपराः॥४३॥

रोहितः पृश्निष्पञ्चविंशतिष्पञ्चविंशतिः॥ [१२]

शित्तिबाहुरन्यतःशित्तिबाहुः समन्तशित्तिबाहुस्त ऐन्द्रवायवाः शित्तिरन्ध्रोऽन्यतःशित्तिरन्ध्रः

समुन्तशितिरन्ध्रस्ते मैत्रावरुणाः शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मृणिवालस्त आश्विनास्तिस्रः शिल्पा
वशा वैश्वदेव्यस्तिस्रः श्येनीः परमेष्ठिनैः सोमापौष्णाः श्यामललामास्तूपराः॥४४॥

[१३]

उन्नत ऋषभो वामनस्त ऐन्द्रावरुणाः शितिककुच्छितपृष्ठः शितिभसत्त ऐन्द्राबारहस्पत्याः
शितिपाच्छित्योष्ठः शितिभ्रुस्त ऐन्द्रावैष्णवास्तिस्रः सिध्मा वशा वैश्वकर्मण्यस्तिस्रो धात्रे
पृषोदरा ऐन्द्रापौष्णाः श्येतललामास्तूपराः॥४५॥

शितिबाहुरुन्नतः पञ्चविंशतिः पञ्चविंशतिः॥ [१४]

कर्णास्त्रयो यामाः सौम्यास्त्रयः श्वितिङ्गा अग्नये यविष्ठाय त्रयो
नकुलास्तिस्रो रोहिणीस्त्रयव्यस्ता वसूनान्तिस्रोऽरुणा दित्यौह्यस्ता रुद्राणां
सोमैन्द्रा बभ्रुललामास्तूपराः॥४६॥

कर्णास्त्रयोविंशतिः॥ [१५]

शुण्ठास्त्रयो वैष्णवा अधीलोधकर्णास्त्रयो विष्णव उरुक्रमाय लप्सुदिनस्त्रयो
विष्णव उरुगायाय पञ्चावीस्तिस्र आदित्यानां त्रिविध्यास्तिस्रोऽङ्गिरसामैन्द्रावैष्णवा
गौरललामास्तूपराः॥४७॥

शुण्ठा विंशतिः॥ [१६]

इन्द्राय राज्ञे त्रयः शितिपृष्ठा इन्द्रायाधिराजाय त्रयः शितिककुद इन्द्राय
स्वराज्ञे त्रयः शितिभसदस्तिस्रस्तुर्यौह्यः साध्यानां तिस्रः पंथौह्यो विश्वेषां देवानामग्नेन्द्राः
कृष्णललामास्तूपराः॥४८॥

इन्द्राय राज्ञे द्वाविंशतिः॥ [१७]

अदित्ये त्रयो रोहितैता इन्द्राण्यै त्रयः कृष्णैताः कुह्वै त्रयोऽरुणैतास्तिस्रो धेनवो
राकायै त्रयोऽनुद्वाहः सिनीवाल्या आग्नावैष्णवा रोहितललामास्तूपराः॥४९॥

अदित्या अष्टदश॥ [१८]

सौम्यास्त्रयः पिशङ्गाः सोमाय राज्ञे त्रयः सारङ्गाः पार्जन्या नभोरूपास्तिस्रोऽजा
मल्हा इन्द्राण्यै तिस्रो मेघ्य आदित्या द्यावापृथिव्या मालङ्गास्तूपराः॥५०॥

सौम्या एकात्रविंशतिः॥ [१९]

वारुणास्त्रयः कृष्णललामा वरुणाय राज्ञे त्रयो रोहितोललामा वरुणाय
रिशदसे त्रयोऽरुणललामाः शिल्पास्त्रयो वैश्वदेवास्त्रयः पृश्नयः सर्वदेवत्या ऐन्द्रासूराः
श्येतललामास्तूपराः॥५१॥

वारुणा विंशतिः॥ [२०]

सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावन्द्वाहाविन्द्राग्निभ्यामोजोदाभ्यामुष्टाराविन्द्राग्निभ्यां बलदाभ्यां
सीरवाहाववी द्वे धेनू भौमी दिग्भ्यो वडंबे द्वे धेनू भौमी वैराजी पुरुषी द्वे धेनू भौमी
वायवं आरोहणवाहावन्द्वाहौ वारुणी कृष्णे वशे अंराड्यौ दिव्यावृषभौ परिमुरौ॥५२॥

सोमाय स्वराज्ञे चतुस्त्रिंशत्॥ [२१]

एकादश प्रातर्गव्याः पशव आ लभ्यन्ते छगलः कल्माषः किकिदीविर्विदीगयस्ते
त्वाष्ट्राः सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्त्याग्नेय ऐन्द्राग्न आश्विनस्ते विशालयूप आ
लभ्यन्ते॥५३॥

एकादश पञ्चविंशतिः॥ [२२]

पिशङ्गास्त्रयो वासन्ताः सारङ्गास्त्रयो ग्रैष्माः पृषन्तस्त्रयो वार्षिकाः पृश्नयस्त्रयः शारदाः
पृश्निसक्थास्त्रयो हैमन्तिका अवलिप्तास्त्रयः शैशिराः संवत्सराय निवक्षसः॥५४॥

पिशङ्गा विंशतिः॥ [२३]

यो वा अयंथादेवतन्त्वामग्न इन्द्रस्य चित्तिं यथा वै वयो वै यदाकूताद्यास्तं अग्ने
मयिं गृह्णामि प्रजापतिः सौऽस्माभ्युतेगान् वाजं कूर्मान् योक्रं मित्रावरुणाविन्द्रस्य पूष्ण ओजं
आनन्दमहरग्रेर्वायोः पन्थाङ्कमैर्द्यौस्तेऽग्निः पशुरांसीथ्यद्विंशतिः॥ [२४] यो वा
एवाहुतिमभवन्पृथिभिर्वरुध्यानन्दमष्टौपञ्चाशत्॥५५॥ यो वा अयंथादेवतं यद्यवजिघ्रसि॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे सप्तमः प्रश्नः॥

यो वा अयंथादेवतमग्निं चिनुत आ देवताभ्यो वृश्च्यते पापीयान्भवति यो यंथादेवतं न देवताभ्य आ वृश्च्यते वर्सीयान्भवत्याग्नेय्या गायत्रिया प्रथमां चितिमभि मृशेत्रिष्टुभां द्वितीयां जगत्या तृतीयांमनुष्टुभां चतुर्थीम्पङ्क्ता पञ्चमीं यंथादेवतमेवाग्निं चिनुते न देवताभ्य आ वृश्च्यते वर्सीयान्भवतीडाये वा एषा विभक्तिः पशव इडां पशुभिरेनम्॥१॥

चिनुते यो वै प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निं चिनोति नार्तिमार्च्छत्यश्वावभितस्तिष्ठेतां कृष्ण उत्तरतः श्वेतो दक्षिणस्तावालाभ्येष्टका उप दध्यादेतद्वै प्रजापते रूपम्प्राजापत्योऽश्वः साक्षादेव प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निं चिनोति नार्तिमार्च्छत्येतद्वा अह्नो रूपं यच्छ्वेतोऽश्वो रात्रियै कृष्ण एतदहः॥२॥

रूपं यदिष्टका रात्रियै पुरीषमिष्टका उपधास्यञ्चेतमश्वमभि मृशेतपुरीषमुपधास्यन्कृष्णमहोरात्रं चिनुते हिरण्यपात्रम्मधोः पूर्णं ददाति मध्व्योऽसानीति सौर्या चित्रवत्यावैक्षते चित्रमेव भवति मध्यन्दिनेऽश्वमव घ्रापयत्यसौ वा आदित्य इन्द्र एष प्रजापतिः प्राजापत्योऽश्वस्तमेव साक्षादधोति॥३॥

एनमेतदहोऽष्टाचत्वारिंशच्च॥ [१]

त्वामग्ने वृषभं चेकितानम्पुनर्युवानञ्जनयन्नुपागांम्। अस्थूरि णो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नो ब्रह्मणा स९ शिशाधि। पशवो वा एते यदिष्टकाश्चित्यामृषभमुप दधाति मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय तस्माद्वृथेयूथ ऋषभः। संवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वां राज्युपासते। प्रजा९ सुवीरां कृत्वा विश्वमायुर्व्यश्नवत्। प्राजापत्याम्॥४॥

एतामुप दधातीयं वावैषेकाष्टका यदेवैकाष्टकायामन्नं क्रियते तदेवैतायां रुन्द्र एषा वै प्रजापतेः कामदुघा तयैव यजमानोऽमुष्मिन्नैकेऽग्निं दुहे येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन् येनादित्या वसवो येन रुद्राः। येनाङ्गिरसो महिमानमानशुस्तेनैतु यजमानः स्वस्ति। सुवर्गाय वा एष लोकाय॥५॥

चीयते यदग्निर्येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्त्रित्युख्य९ समिन्द्र इष्टका एवैता उप धत्ते वानस्पत्याः सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै शतायुधाय शतवीर्याय शतोतयेऽभिमातिषाहे।

शतं यो नः शरदो अजीतानिन्द्रो नेषदति दुरितानि विश्वा। ये चत्वारः पृथयो देव्यानां
अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति। तेषां यो अज्यानिमजीतिमा वहत्तस्मै नो देवाः॥६॥

परि दत्तेह सर्वे। ग्रीष्मो हेमन्त उत नो वसन्तः शरद्वर्षाः सुवितं नो अस्तु।
तेषामृतूनां शतशारदानां निवात एषामभये स्याम। इदुवृथ्सुराय परिवृथ्सुराय संवृथ्सुराय
कृणुता बृहन्नमः। तेषां वयं सुमृतौ यज्ञियानां ज्योगजीता अहंताः स्याम। भद्रान्नः
श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयावसेन समशीमहि त्वा। स नो मयोभूः पितो॥७॥

आ विशस्व शं तोकायं तनुवै स्योनः। अज्यानीरेता उपं दधात्येता वै देवता
अपराजितास्ता एव प्र विशति नैव जीयते ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदर्धमासा मासा ऋतवः
संवृथ्सुर ओषधीः पचन्त्यथ कस्मादन्याभ्यो देवताभ्य आग्रयणं निरुप्यत इत्येता हि तद्देवता
उदजंयन् यदृतुभ्यो निर्वपेद्देवताभ्यः समदं दध्यादाग्रयणं निरुप्येता आहुतीर्जुहोत्यर्धमासानेव
मासानृतून्संवृथ्सुरम्प्रीणाति न देवताभ्यः समदन्दधाति भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवा इत्याह
हुताद्याय यजमानस्यापराभावाय॥८॥

प्राजापत्याल्लोकाय देवाः पितो दध्यादाग्रयणं पञ्चविंशतिश्च॥ [२]

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नस्तनूपा नः प्रतिस्पशः। यो नः पुरस्ताद्वक्षिणतः पश्चादुत्तरतो-
ऽधायुरभिदासंत्येतं सोऽश्मानमृच्छतु। देवासुराः संयत्ता आसन्तेऽसुरा दिग्भ्य आबाधन्त
तां देवा इष्वा च वज्रेण चापानुदन्त यद्वज्रिणीरुपदधातीष्वा चैव तद्वज्रेण च यजमानो
भ्रातृव्यानपं नुदते दिक्षूपं॥९॥

दधाति देवपुरा एवैतास्तनूपानीः पर्युहतेऽग्राविष्णू सजोषसेमा वर्धन्तु वां
गिरः। द्युमैर्वाजिभिरा गतम्। ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्न देवताये जुहुत्यथ किन्देवत्या
वसोधिरेत्यग्निर्वसुस्तस्यैषा धारा विष्णुर्वसुस्तस्यैषा धाराग्रावैष्णव्यर्चा वसोर्धारा जुहोति
भागधेयैर्नैवैनौ समर्धयत्यथो एताम्॥१०॥

एवाहुतिमायतनवतीं करोति यत्काम एनां जुहोति तदेवाव रुद्धे रुद्रो वा एष
यदग्निस्तस्यैते तनुवौ घोरान्या शिवान्या यच्छतरुद्रीयं जुहोति यैवास्यं घोरा तनूस्तां तेन
शमयति यद्वसोर्धारा जुहोति यैवास्यं शिवा तनूस्तां तेन प्रीणाति यो वै वसोर्धारायै॥११॥

प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति यदाज्यमुच्छिष्येत तस्मिन्ब्रह्मोदनम्पचेत्तन्म्राह्मणाश्चत्वारः

प्राश्नीयुरेष वा अग्निर्वैश्वानरो यद्वाह्ण एषा खलु वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः
प्रियायामेवैनं तनुवां प्रतिं छापयति चतस्रो धेनुर्दद्यात्ताभिरेव यजमानोऽमुष्मिँल्लोकेऽग्निं
दहे॥१२॥

उपैतान्धारायै षट्त्वारिंशच्च॥ [३]

चित्तिञ्जुहोमि मनसा घृतेनेत्याहादाभ्या वै नामैषाहुतिर्वैश्वकर्मणी नैनं चिक्यान्मभ्रातृव्यो
दभ्रोत्यथो देवता एवावं रुन्देऽग्ने तमद्येति पङ्क्या जुहोति पङ्क्याहुत्या यज्ञमुखमारभते सप्त
तै अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्याहु होत्रा एवावं रुन्देऽग्निर्देवेभ्योऽपाक्रामद्वागधेयम्॥१३॥

इच्छमानस्तस्मा एतद्वागधेयम्प्रायच्छन्नेतद्वा अग्नेरग्निहोत्रमेतर्हि खलु वा एष जातो
यर्हि सर्वश्चितो जातायैवास्मा अन्नमपि दधाति स एनम्प्रीतः प्रीणाति वसीयान्भवति
ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदेष गार्हपत्यश्चीयतेऽथ क्वास्याहवनीय इत्यसावादित्य इति
ब्रूयादेतस्मिन् हि सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वति॥१४॥

य एवं विद्वानग्निं चिनुते साक्षादेव देवता ऋध्नोत्यग्ने यशस्विन्
यशसेममर्पयेन्द्रावतीमर्पचितिमिहा वह्। अयम्मूर्धा परमेष्ठी सुवर्चाः समानानामुत्तमश्लोको
अस्तु। भद्रमपश्यन्त उपं सेदुरग्ने तपो दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रम्बलमोजश्च जातं
तदस्मै देवा अभि सं नमन्तु। धाता विधाता परमा॥१५॥

उत सन्दक्प्रजापतिः परमेष्ठी विराजा। स्तोमाश्छन्दांसि निविदो म आहुरेतस्मै
राष्ट्रमभि सं नमाम। अभ्यावर्तध्वमुप मेतं साकमयं शास्ताधिपतिर्वो अस्तु। अस्य
विज्ञानमनु स रभध्वमिमम्पश्चादनु जीवाथ सर्वै। राष्ट्रभृत एता उपं दधात्येषा वा
अग्नेश्चिती राष्ट्रभृत्तयैवास्मिन्नाष्ट्रं दधाति राष्ट्रमेव भवति नास्माद्राष्ट्रम्भ्रंशते॥१६॥

भागधेयञ्जुह्वति परमा राष्ट्रन्दधाति सप्त च॥ [४]

यथा वै पुत्रो जातो म्रियत एवं वा एष म्रियते यस्याग्निरुख्यं उद्धारयति यन्निर्मन्थ्यं
कुर्याद्विच्छिन्द्याद्वातृव्यमस्मै जनयेत्स एव पुनः परीध्यः स्वादेवेनं योनैर्जनयति नास्मै
भ्रातृव्यं जनयति तमो वा एतं गृह्णाति यस्याग्निरुख्यं उद्धारयति मृत्युस्तमः कृष्णं वासः
कृष्णा धेनुर्दक्षिणा तमसा॥१७॥

एव तमो मृत्युमप हते हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिषैव तमोऽप हतेऽथो तेजो वै हिरण्यन्तेज एवात्मन्धत्ते सुवर्न घर्मः स्वाहा सुवर्नार्कः स्वाहा सुवर्न शुक्रः स्वाहा सुवर्न ज्योतिः स्वाहा सुवर्न सूर्यः स्वाहार्को वा एष यदग्निरसावादित्यः॥१८॥

अश्वमेधो यदेता आहुतीर्जुहोत्यर्काश्वमेधयोरेव ज्योतींषि सं दधात्येष ह त्वा अर्काश्वमेधो यस्यैतदग्नौ क्रियत आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्स एतां प्रजापतिः प्रथमां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त तदियमभवत्तं विश्वकर्माब्रवीदुप त्वायानीति नेह लोकोऽस्तीति॥१९॥

अब्रवीत्स एतां द्वितीयां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त तदन्तरिक्षमभवत्स यज्ञः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वायानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणमब्रवीदुप त्वायानीति केन मोषेष्सीति दिश्याभिरित्यब्रवीत्तन्दिश्याभिरुपैता उपाधत्त ता दिशः॥२०॥

अभवत्स परमेष्ठी प्रजापतिमब्रवीदुप त्वायानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणं च यज्ञं चाब्रवीदुप वामायानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रूताः स एतां तृतीयां चितिमपश्यत्तामुपाधत्त तदसावभवत्स आदित्यः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वा॥२१॥

आयानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रवीत्स विश्वकर्माणं च यज्ञं चाब्रवीदुप वामायानीति नेह लोकोऽस्तीत्यब्रूताः स परमेष्ठिनमब्रवीदुप त्वायानीति केन मोषेष्सीति लोकं पृणयेत्यब्रवीत्तं लोकं पृणयोपैतस्मादयातयाम्नी लोकं पृणाऽयातयामा ह्यसौ॥२२॥

आदित्यस्तानृषयोऽब्रुवन्नुप व आयामेति केन न उपैष्यथेति भूमेत्यब्रुवन्तान्द्वाभ्यां चितौभ्यामुपायन्त्स पञ्चचितीकः समपद्यत य एवं विद्वानग्निं चिनुते भूयानेव भवत्यभीमाल्लोकाञ्जयति विदुरेन देवा अथो एतासामेव देवतानाः सायुज्यं गच्छति॥२३॥

तमसाऽऽदित्योऽस्तीति दिशं आदित्यः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वाऽसौ पञ्चचत्वारिंशच्च॥—[५]

वयो वा अग्निर्यदग्निचित्यक्षिणोऽश्नीयात्तमेवाग्निमद्यादातिमाच्छेत्संवत्सरं व्रतं चरेत्संवत्सरं हि व्रतं नाति पशुर्वा एष यदग्निरहिन्स्ति खलु वै तम्पशुर्य एनम्पुरस्तात्पत्यश्चमुपचरति तस्मात्पश्चात्प्राडुपचर्य आत्मनोऽहिंसायै तेजोऽसि तेजो मे यच्छ पृथिवीं यच्छ॥२४॥

पृथिव्यै मां पाहि ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छान्तरिक्षं यच्छान्तरिक्षान्मा पाहि सुवंगसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो मां पाहीत्याहेताभिर्वा इमे लोका विधृता यदेता

उपदधात्येषां लोकानां विधृत्यै स्वयमातृणा उपधाय हिरण्येष्टका उप दधातीमे वै लोकाः स्वयमातृणा ज्योतिरहिरण्यं यथस्वयमातृणा उपधाय॥२५॥

हिरण्येष्टका उपदधातीमानेवैताभिर्लोकां ज्योतिष्मतः कुरुतेऽथो एताभिरेवास्मा इमे लोकाः प्र भान्ति यास्तं अग्ने सूर्ये रुचं उद्यतो दिवंमातृन्वन्ति रश्मिभिः। ताभिः सर्वाभी रुचे जनाय नस्कृधि। या वो देवाः सूर्ये रुचो गोष्वश्वेषु या रुचः। इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धत्त बृहस्पते। रुचं नो धेहि॥२६॥

ब्राह्मणेषु रुचः राजंसु नस्कृधि। रुचं विश्वेषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम्। द्वेधा वा अग्निं चिक्यान्स्य यश इन्द्रियं गच्छत्यग्निं वा चितर्मीजानं वा यदेता आहुतीर्जुहोत्यात्मन्नेव यश इन्द्रियं धत्त ईश्वरो वा एष आर्तिमार्तोयौऽग्निं चिन्वन्नधिक्रामति तत्त्वां यामि ब्रह्मणा वन्दमान इति वारुण्यर्चा॥२७॥

जुहुयाच्छान्तिरेवैषाग्नेर्गुप्तिरात्मनो हविष्कृतो वा एष यौऽग्निं चिनुते यथा वै हविः स्कन्दत्येवं वा एष स्कन्दति यौऽग्निं चित्वा स्त्रियमुपेति मैत्रावरुणयामिक्षया यजेत मैत्रावरुणतामेवोपैत्यात्मनोऽस्कन्दाय यो वा अग्निर्मतुस्थां वेदतुर्ऋतुरस्मै कल्पमान एति प्रत्येव तिष्ठति संवत्सरो वा अग्निः॥२८॥

ऋतुस्थास्तस्य वसन्तः शिरो ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षो वर्षाः पुच्छः शरदुत्तरः पक्षो हेमन्तो मध्यम्पूर्वपक्षाश्चितयोऽपरपक्षाः पुरीषमहोरात्राणीष्टका एष वा अग्निर्ऋतुस्था य एवं वेदतुर्ऋतुरस्मै कल्पमान एति प्रत्येव तिष्ठति प्रजापतिर्वा एतं ज्यैष्ठ्यकामो न्यधत्त ततो वै स ज्यैष्ठ्यमगच्छद्य एवं विद्वानग्निं चिनुते ज्यैष्ठ्यमेव गच्छति॥२९॥

पृथिवीं यच्छु यथस्वयमातृणा उपधाय धेह्युचाग्निश्चिनुते त्रीणि च॥ [६]

यदाकृतात्समसुस्रोद्धदो वा मनंसो वा सम्भृतं चक्षुषो वा। तमनु प्रेहि सुकृतस्य लोकं यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। एतः संधस्थ परि ते ददामि यमावहाच्छेवधिं जातवेदाः। अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो अत्र तः स्म जानीत परमे व्योमन्। जानीतादेनं परमे व्योमन्देवाः सधस्था विद रूपमस्य। यदागच्छात्॥३०॥

पृथिभिर्देवयानैरिष्टापूर्ते कृणुतादविरस्मै। सम्प्र च्यवध्वमनु सम्प्र याताग्ने पृथो देवयानान्कृणुध्वम्। अस्मिन्सधस्थे अद्युत्तरस्मिन्विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। प्रस्तरेण

परिधिनां सुचा वेद्यां च बर्हिषा। ऋचेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। यद्विष्टं यत्परादानं यद्वृत्तं या च दक्षिणा। तत्॥३१॥

अग्निर्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्। येनां सहस्रं वहसि येनाग्ने सर्ववेदसम्। तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। येनाग्ने दक्षिणा युक्ता यज्ञं वहन्त्यृत्विजः। तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। येनाग्ने सुकृतः पथा मधोर्धारां व्यानुशु। तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे। यत्र धारा अनपेता मधोर्धृतस्य च याः। तदग्निर्वैश्वकर्मणः सुवर्देवेषु नो दधत्॥३२॥

आगच्छात्तद्व्यानुशुस्तेनेमं यज्ञं नो वह सुवर्देवेषु गन्तवे चतुर्दश च॥—————[७]

यास्ते अग्ने समिधो यानि धाम या जिह्वा जातवेदो यो अर्चिः। ये ते अग्ने मेडयो य इन्द्रवस्तेभिरात्मानं चिनुहि प्रजानन्। उथ्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निः किं वाहेतस्य क्रियते किं वा न यद्वा अध्वर्युग्नेश्चिन्वन्नन्तरेत्यात्मनो वै तदन्तरैति यास्ते अग्ने समिधो यानि॥३३॥

धामेत्याहैषा वा अग्नेः स्वयञ्चितिरग्निरेव तदग्निं चिनोति नाध्वर्युरात्मनोऽन्तरैति चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्। घृतम्पिन्वन्नजरं सुवीरं ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम्। सुवर्गाय वा एष लोकायोप धीयते यत्कूर्मश्चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इत्याह॥३४॥

दिश एवैतेन प्र जानातीमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन्त्रित्याह सुवर्गस्य लोकस्याभनीत्यै ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनामित्याह ब्रह्मणा वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् यद्ब्रह्मण्वत्योपदधाति ब्रह्मणैव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्य प्रजाः पशवश्छन्दांसि रूपं सर्वान् वर्णानिष्टकानां कुर्याद्रूपेणैव प्रजां पशूञ्छन्दांस्यव रुन्देऽथो प्रजाम्य एवैनम्पशुभ्यश्छन्दोभ्योऽवरुद्धं चिनुते॥३५॥

यान्यग्नय इत्याहेष्टकानां षोडश च॥—————[८]

मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निं रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय। मयि प्रजाम्मयि वचो दधाम्यरिष्टाः स्याम तनुवां सुवीराः। यो नो अग्निः पितरो हृथ्स्वन्तरमर्त्यो मर्त्यां आविवेश। तमात्मन्यरिं गृह्णीमहे वयं मा सो अस्मा अवाहय परां गात्।

यदध्वर्युरात्मन्नग्निमगृहीत्वाग्निं चिनुयाद्योऽस्य स्वोऽग्निस्तमपि॥३६॥

यजमानाय चिनुयादग्निं खलु वै पशवोऽनूपं तिष्ठन्तेऽपक्रामुका अस्मात्पशवः स्युर्यमिं गृह्णाम्यग्रे अग्निमित्याहात्मन्नेव स्वमग्निं दाधार नास्मात्पशवोऽपं क्रामन्ति ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्मृचापश्चाग्नेरनाद्यमथ कस्मान्मृदा चाद्विश्वाग्निश्चीयत इति यद्विः संयौति॥३७॥

आपो वै सर्वा देवता देवताभिरेवैनं स संजति यन्मृदा चिनोतीयं वा अग्निर्वैश्वानरोऽग्निनेव तदग्निं चिनोति ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्मृदा चाद्विश्वाग्निश्चीयतेऽथ कस्मादग्निरुच्यत इति यच्छन्दोभिश्चिनोत्यग्नयो वै छन्दांसि तस्मादग्निरुच्यतेऽथो इयं वा अग्निर्वैश्वानरो यत्॥३८॥

मृदा चिनोति तस्मादग्निरुच्यते हिरण्येष्टका उपं दधाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेवासिन्दधात्यथो तेजो वै हिरण्यं तेज एवात्मन्धत्ते यो वा अग्निः सर्वतोमुखं चिनुते सर्वासु प्रजास्वन्नमति सर्वा दिशोऽभि जयति गायत्रीम्पुरस्तादुपं दधाति त्रिष्टुभं दक्षिणतो जगतीम्पश्चादनुष्टुभमुत्तरतः पङ्क्तिम्मध्यं एष वा अग्निः सर्वतोमुखस्तं य एवं विद्वाश्चिनुते सर्वासु प्रजास्वन्नमति सर्वा दिशोऽभि जयत्यथो दिश्येव दिशम्प्र वंयति तस्माद्विशि दिक्प्रोता॥३९॥

अपि सं यौति वैश्वानरो यदेष वै पञ्चविंशतिश्च॥ [१]

प्रजापतिरग्निमसंजत सोऽस्मात्सृष्टः प्राङ्माद्रवत्तस्मा अश्वम्प्रत्यास्यथ्स दक्षिणावर्तत तस्मै वृष्णिम्प्रत्यास्यथ्स प्रत्यङ्मावर्तत तस्मा ऋषभम्प्रत्यास्यथ्स उदङ्मावर्तत तस्मै बस्तम्प्रत्यास्यथ्स ऊर्ध्वोऽद्रवत्तस्मै पुरुषम्प्रत्यास्यत् यत्पशुशीर्षाण्युपदधाति सर्वत एवैनम्॥४०॥

अवरुध्यं चिनुत एता वै प्राणभृतश्चक्षुष्मतीरिष्टका यत्पशुशीर्षाणि यत्पशुशीर्षाण्युपदधाति ताभिरेव यजमानोऽमुष्मिन्नौके प्राणित्यथो ताभिरेवास्मा इमे लोकाः प्र भान्ति मृदाभिलिप्योपं दधाति मेध्यत्वायं पशुर्वा एष यदग्निरन्नम्पशवं एष खलु वा अग्निर्यत्पशुशीर्षाणि यं कामयेत कनीयोऽस्यान्नम्॥४१॥

स्यादिति सन्तरां तस्य पशुशीर्षाण्युपं दध्यात्कनीय एवास्यान्नम्भवति यं कामयेत समावदस्यान्नं स्यादिति मध्यतस्तस्योपं दध्यात्समावदेवास्यान्नम्भवति यं कामयेत भूयोऽस्यान्नं स्यादित्यन्तेषु तस्य व्युदूहोपं दध्यादन्तत एवास्मा अन्नमव रुद्धे भूयो-

ऽस्यान्नम्भवति॥४२॥

एनमस्यान्नम्भूयोस्यान्नम्भवति॥ [१०]

स्तेगान्दः५ष्ट्रभ्याम्ण्डूकाञ्जम्भैर्भिरादंकां खादेनोर्जः५ सः५सूदनारण्यं जाम्बीलेन
मृदम्बस्वैभिः शर्कराभिरवकांमवकाभिः शर्करामुत्सादेन जिह्वामवक्रन्देन तालुः५ सरस्वतीं
जिह्वाग्रेण॥४३॥

स्तेगान्द्वाविः५शतिः॥ [११]

वाजः५ हनूभ्यामप आस्येनादित्याञ्चश्रुभिरुपयाममधरेणोष्ठेन सदुत्तरेणान्तरेणानूकाशम्प्रकाशे
बाह्यः५ स्तनयितुं निर्बाधेन सूर्याग्री चक्षुर्भ्यां विद्युतौ कनानकाभ्यामशनिम्स्तित्क्वेण
बलम्भुजभिः॥४४॥

वाजं पञ्चविः५शतिः॥ [१२]

कूर्माञ्छफैरच्छलाभिः कपिञ्जलान्त्साम कुष्ठिकाभिर्जवं जङ्घाभिरगदं जानुभ्यां वीर्यं
कुहाभ्यां भयम्प्रचालाभ्याम् गुहोपपक्षाभ्यामश्विनावः५साभ्यामदितिः५ शीर्ष्णा निरर्कतिं
निजात्मकेन शीर्ष्णा॥४५॥

कूर्मात्रयोविः५शतिः॥ [१३]

योक्रं गृध्राभिर्युगमानतेन चित्तम्मन्याभिः सङ्क्रोशान्प्राणैः प्रकाशेन त्वचं
पराकाशेनान्तराम्मशकान्केशैरिन्द्रः५ स्वपसा वहैः५ बृहस्पतिः५ शकुनिसादेन
रथमुष्णिहाभिः॥४६॥

योक्रमेकविः५शतिः॥ [१४]

मित्रावरुणौ श्रोणीभ्यामिन्द्राग्री शिखण्डाभ्यामिन्द्राबृहस्पती ऊरुभ्यामिन्द्राविष्णौ
अष्टीवज्राः५ सवितारम्पुच्छेन गन्धर्वाञ्छेपेनाप्सरसौ मुष्काभ्याम्पर्वमानम्पायुनां
पवित्रम्पोत्राभ्यामाक्रमणः५ स्थूराभ्यां प्रतिक्रमणं कुष्ठाभ्याम्॥४७॥

[१५]

इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्यै पाजस्यन्दिशां जत्रवो जीमूतान्हृदयोपशाभ्यामन्तरिक्षं पुरितता

नभं उदर्येणन्द्राणीम्भीहा वल्मीकाङ्गोम्ना गिरीन्माशिभिः समुद्रमुदरेण वैश्वानरम्भस्मना॥४८॥

मित्रावरुणाविन्द्रस्य द्वाविंशतिर्द्वाविंशतिः॥ [१६]

पृष्णो वनिष्ठुरन्धाहेः स्थूरगुदा सर्पान्गुदाभिरक्तूतूनृष्टीभिर्दिवं पृष्ठेन वसूनाम्प्रथमा कीकसा रुद्राणां द्वितीयादित्यानां तृतीयाङ्गिरसां चतुर्थी साध्यानां पञ्चमी विश्वेषां देवानां षष्ठी॥४९॥

पृष्णश्चतुर्विंशतिः॥ [१७]

ओजो ग्रीवाभिर्निर्ऋतिमस्थभिरिन्द्रः स्वपसा वह्नेन रुद्रस्य विचलः स्कन्धोऽहोरात्रयोर्द्वितीयोऽधमासानां तृतीयो मासां चतुर्थ ऋतूनाम्पञ्चमः संवत्सरस्य षष्ठः॥५०॥

ओजो विंशतिः॥ [१८]

आनन्दं नन्दथुना कामम्प्रत्यासाभ्यां भयं शितीमभ्यां प्रशिषम्प्रशासाभ्यां सूर्याचन्द्रमसौ वृक्याभ्यां श्यामशबलौ मतस्त्राभ्याव्युष्टिं रूपेण निम्नुक्तिमरूपेण॥५१॥

आनन्दं षोडशः॥ [१९]

अहर्मासेन रात्रिम्पीवसापो यूषेण घृतं रसेन श्यां वसंया दूषीकाभिरहादुनिमश्रुभिः पृष्वान्दिवं रूपेण नक्षत्राणि प्रतिरूपेण पृथिवीं चर्मणा छवीं छव्योपाकृताय स्वाहालब्धाय स्वाहा हुताय स्वाहा॥५२॥

अहर्ष्टाविंशतिः॥ [२०]

अग्नेः पक्षतिः सरस्वत्यै निपक्षतिः सोमस्य तृतीयापां चतुर्थोपधीनां पञ्चमी संवत्सरस्य षष्ठी मरुतां सप्तमी बृहस्पतैरष्टमी मित्रस्य नवमी वरुणस्य दशमीन्द्रस्यैकादशी विश्वेषां देवानां द्वादशी द्यावापृथिव्योः पार्श्वं यमस्य पादूरः॥५३॥

अग्नेरेकान्त्रिंशत्॥ [२१]

वायोः पक्षतिः सरस्वतो निपक्षतिश्चन्द्रमसस्तृतीया नक्षत्राणां चतुर्थी संवितुः पञ्चमी रुद्रस्य षष्ठी सर्पाणां सप्तम्यर्यम्नांऽष्टमी त्वष्ट्रं नवमी धातुर्दशमीन्द्राण्या एकादश्यदित्यै द्वादशी द्यावापृथिव्योः पार्श्वं यम्यै पादूरः॥५४॥

वा॒योर्ऽष्टाविंश॑तिः॥ [२२]

प॒न्था॑म॒नूवृ॒ग्भ्या॑ꣳ स॒न्त॑तिꣳ स्ना॒व॒न्या॑भ्याꣳ शु॒का॑न्पि॒त्तेन॑ ह॒रि॒माणं॑ य॒क्रा
ह॒ली॑क्ष्णा॒न्याप॑वा॒तेन॑ कू॒श॒माञ्छ॑कंभिः श॒व॒र्तानू॑व॒ग्ध्येन॑ शु॒नो॑ वि॒श॒स॑नेन॒ सर्पा॑ल्लो॒हित॑ग॒न्धेन॑
व॒याꣳसि॑ प॒क्क॑ग॒न्धेन॑ पि॒पी॒लि॒काः प्र॑शा॒देन॑॥५॥

प॒न्था॑न्द्वाविंश॑तिः॥ [२३]

ऋ॒मैर॑त्य॒क्रमी॑द्वा॒जी वि॒श्वैर्दे॒वैर्य॑ज्ञि॒यैः सं॑वि॒दानः॑। स नो॑ न॒य सु॑कृ॒तस्य॑ लो॒कं तस्य॑
ते व॒यꣳ स्व॒धया॑ म॒देम॑॥५६॥

ऋ॒मैर॑ष्टाद॑श॥ [२४]

द्यौ॒स्ते पृ॑ष्ठं पृथि॒वी स॒ध॒स्थमा॑त्मा॒न्तरि॑क्षꣳ स॒मु॒द्रो यो॒निः सूर्य॑स्ते च॒क्षु॒र्वातः॑ प्रा॒णश्च॑न्द्र॒माः
श्रो॒त्र॒म्मा॒साँश्चा॒र्धमा॑साश्च॒ पर्वा॑ण्यु॒तवो॑ङ्गा॒नि सं॑व॒त्स॒रो म॑हि॒मा॥५७॥

द्यौः पञ्च॑विंश॑तिः॥ [२५]

अ॒ग्निः प॒शुरा॑सी॒त्तेना॑य॒जन्त॑ स ए॒तं लो॒कम॑ज॒यद्य॑स्मि॒न्नाग्निः॑ स ते॑ लो॒कस्तं
जै॒ष्यस्य॑था॒व जि॒घ्र वा॒युः प॒शुरा॑सी॒त्तेना॑य॒जन्त॑ स ए॒तं लो॒कम॑ज॒यद्य॑स्मि॒न्वायुः॑ स
ते॑ लो॒कस्तस्मा॑त्त्वा॒न्तरै॑ष्यामि॒ यदि॑ ना॒वजि॒घ्रस्या॑दित्यः प॒शुरा॑सी॒त्तेना॑य॒जन्त॑ स ए॒तं
लो॒कम॑ज॒यद्य॑स्मि॒न्नादित्यः॑ स ते॑ लो॒कस्तं जै॑ष्य॒सि यद्य॑व॒जि॒घ्रसि॑॥५८॥

यस्मि॑न्नाद्यौ च॥ [२६]

प्रा॒चीन॑वꣳशं या॒वन्त॑ ऋ॒क्स॒मे वा॒ग्वै दे॒वेभ्यो॑ दे॒वा वै दे॒वय॑ज॒नङ्क॒द्रूश्च॑ त॒द्धिरे॑ण्यꣳ ष॒ट्पा॒दिनि॑
ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वि॒चित्यो॑ यत्क॒लया॑ ते वा॒रु॒णो वै क्री॑तः सोम॒ एका॑दश॥ [२७]